

С(Алт.)
К-294.

ЧАНКЫР КАДЫН

1983

КОНТРОЛЬНЫЙ ЛИСТОК
СРОКОВ ВОЗВРАТА

КНИГА ДОЛЖНА БЫТЬ
ВОЗВРАЩЕНА НЕ ПОЗЖЕ
УКАЗАННОГО ЗДЕСЬ СРОКА

Класс, пред. выдан

№ выд. Т. 1 класс. 2 000...

ЧАНГКЫР КАДЫН

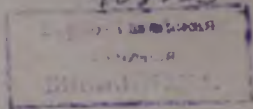
Литературно-кееркемел јуунты

Алтайдын бичиктер чыгарар издательствозынын
Туулу Алтайдагы бөлүгү . 1983

С (Алт.)

4-184

Х° 0и

Ч184 **Катунь голубая: Литературно-художественный сборник.** — Горно-Алтайск: Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, 1983 — 104 с.

Бичинчилердин Туулу Алтайдагы организацияны белетеген бу жуунтыга башка-башка жаирларлу произведенийлер кирген. Мында жарлу алтай пост Л. Кокышевтин 60 жажына учурлаган статья, постке учурлап бичиген Улгерлер Анайда ок жуунтыга коп авторлордыг жагы бичиген Улгерлери, куучыдары кирген.

К 70500--024 76—83
М 138 (03) 83

© Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, 1983

АЛБАТЫНЫҢ КҰУН-САНААЗЫН — ЧОКЫМ КЕРЕКТЕРГЕ

КПСС-тин ТӅс Комитетинин июньский (1983 ј.) Пленумынын итоглары ла идеологический, массово-политический ишги Пленумынын јӅбине, КПСС-тин ТӅс Комитетинин Генеральный качызы, СССР-дин Верховный Советинин Президиумынын Председатели нӅкӅр Ю. В. Андроповтын куучынына келиштире тыгыдары јанынан областьтын партийный организациязынын задачалары керегинде КПСС-тин обкомынын баштапкы качызы нӅкӅр Ю. С. Знаменскийдин докладынан алган јӅзӅк.

...Идеологический ишчилердин алдына јаан учурлу задачалар тургузылат. Партийный ӅредӅнин структуразын кубултканы онын учурына јакшынак јӅмӅлтӅзин јетирген. Эмди областьтын школдорында ла семинарларында Ӆренип турган угаачылардын ӅредӅзи бир ууламјылу. Партиянын райкомдорында ас тоолу коммунисттерлӅ парторганизацияларга ла јинт коммунисттерге партшколдор тӅзӅлгӅн.

КПСС-тин XXVI съездинин некелтези аайынча башкараачы кадрларга учурлай партийно-хозяйственный активтин школдоры тӅзӅлгӅн, анда партийный, советский, комсомольский органдардын 750 ишчизи, областьтын ла аймактардын ведомстволорынын башкараачылары Ӆренедилер. Партиянын Чойдогы, Шебалиндеги, Ондойдогы, Маймадагы райкомдоры теорияга Ӆредерин јербойындагы тӅзӅмӅлдӅ, политический ле хозяйственный иштин озочыл ченемелиле јуук колбулу ӅткӅредилер.

Школдордо ло семинарларда, анчада ла экономический ӅредӅнин системазында иштин арбынын, производствонын тузазын бийиктедеринин, техниканы, сырьены, материалдарды билгир тузаланынын, иштин дисциплиназын тыгыдарынын, иштин озочыл бӅдӅмдеринин эп-аргаларынын јолдорын чике тузаланынын сурактары элбеде шинделет.

Эликманардагы совхозтын директоры, чокым экономиканын школынын пропагандизи Дмитрий Ефимович Плетенецкий бойынын ижиншак мынайда тӅзӅйт. Онын школынын кажы ла угаачызы общественно-политический практиканын башка-башка бӅдӅмдеринде — лекция кычыларында, общественный. кӅрӅм-шӅӅлтени билерине Ӆренеринде,

эрмек-куучын ла социально-экономический шингжү өткүреринде, пар-
тийный, текши жуун өткүреринде туружат. Же кезик партийный орга-
низацияларда чокым ла жарт куучын өтпөй, тегин калас
бй өдөт Угаачылардын билгири жабыс, оларды практический
иште чек тузаланып билбес. Бир кезек школдордо үредүлөр тегин ле
калас, жабыс идейно-теоретический кеминде өдөт, олар угаачыларды
жлбиркетпейт.

«Политический үредүден бүгүнгү күннинг айалгазында партиянын
политиказын кажы ла кижн тереңжиде билип аларын, билип алганын
жүрүминде тузаланып билерин, акту бойынын каруулу керегин какшы
ондоп аларын ла жүрүмде бүдүрерин жеткилдөөринин учуры жаан» —
деп, нөкөр Ю. В. Андропов темдектеген. Формализмнен, керекти калай
көрбөрини, үредүнин тузазы ас, жүрүмдик эмес бүдүмдеринен канча
ла кирези турумкай ла жалтанбай айрылзабыс, партийный үредүнин
бастыра системазы бойынын учурын анча ла кирези артык бүдүрер.

Областной партийный организациянын политико-таскамалду ижин-
де билдирлү жер ле учур научный коммунизмнин теориязын, партия-
нын ич ле тыш жанындагы политиказын, областьтын ишкүчиле жаткан-
дарынын алдында турган чокым социально-экономический сурактар-
ды лекциялар ажыра жартаганына келижет. Бу иште лекторийлер,
бирлик ууламжылу лекциялар өткүргени, пропагандистский группалар
ла агитпоездтер төзөп, оларды билгир башкарганы билдирлү једим-
дерге экелгенин жүрүм көргүскен. Эл-жоннын алдында жартамалду иш-
тер өткүрүп турган көп тоолу активисттерге бис жаан быйан айдадыс.

Је политический үредүлөрдөн, лекциялардан, докладтардан угаа-
чылар олардын жүрегине томылгадый шүүлтөлөр албай турган учу-
ралдар ас эмес. Ненин учун? Керектин аайы неде? Оны шүүп көрзө,
мындай болгодый: оларды тыгыда јилбиркедип турган сурактарга
улус каруу албаган, куучын айткан кижн эл-јонго текшилей јарлу
керектерди тоолоп, жаан учурлу ишти оныла ла божодып койгон. Пар-
тийный организациялардын ижинде чокым мындай ээжи болор учур-
лу — ишкүчиле жаткандарды јилбиркедип турган бир де сурак каруу
јок артиас учурлу.

Омөлик, нөкөрлик болуш, албатынын бойынын чындык жагы ла
гуманизм, албатылардын карындаштык најулыгы, общественный нрав-
ственный јанынан бийик кемн, кажы ла кижн келер өйгө быжу иже-
нип турганы — бу ончозы социализмнин једими, онын жаан учурлу
ээжилери. Биске оларды эл-јонго тереңжиде жартаар керек.

Эмдиги өйдөгн телекейлик айалгала колбой бистин алдыста тур-
ган задачаларга Төс Комитеттин Пленумы агылу ајару эткен.

Телекейлик айалга кандый да курч болзо, КПСС алдындагы ла
чылап, бүдүп јат: ядерный косколонды болдыртпас аргалар бар.
Амыр-эчүни тыгыдарынан ла оны корып аларынан жаан задача бис-
те бүгүн јок.

Биске пропаганданың удурлажаачы өдүңгизин там бийиктедер керек, нениң учун десе, империализм бойының амадуларына једер эн јарамыкту арга деп «психологический јууны» көрүп јат. Классовый өштү советский улустың, анчада ла јашөскүримниң, анайда ок интеллигенцияның бир кезек бөлүктеринин санаа-шүүлтезине биске чек удура көрүм-шүүлтелер кийдирерге ченежет. Онызы керекке политический јанынан ајару јок, идейный эмес болорына, гражданский карууны уилдырына, јүрүмге јангы ла көпти алар ууламјылу болорына ченежип турганы. Биске каршулу ол пропаганданың коммунизмге, государственного удурлаштырган ууламјызын теренжиде ле чокым тоолор ажыра турумкай оодо согор керек.

Кей ле көп куучындарга тззблгзблннп, билпп пе, билбей бе, зскзб зндерге јапсып тургандардын каршулу керектерин быжу партийный шзшзлте јоктон арттырбазы јаан учурлу.

КПСС-тин Тзс Комитединин Пленумында јаан ајару пропаганда-нын ла агитацияның текши аргаларына эдилген. Партийный пропаганданың једимдери, идеологический фронттың зскзб дзб бзблзктериндеги керектердин аайы шак ла олордын ижинен көп јандай камаанду.

Бистин газеттер ле радио калганчы јылдарда областтың экономиказының ла культуразының, областтың партийный организациязының ижинин тзс учурлу сурактарына учурлалган материалдардын чыгдыйын ла здзбзгизин бийиктедерине кичемелди там тыгыдып турулар. Олордын көп материалдары тургускан сурактарынан бзбзгинги кзбндеги јаан учурыла, керекти быжу кзбрзбннле, общественный кзбрзб-шзшзлтезинин курчыла аңылангылайт, ол эл-јонды тазыктырарына сзркей керектзб.

Је текшилей јетиру ле пропаганда эдер аргалардын ижиндеги ле Тзс Комитеттин Пленумы темдектеген једикпестер бистин областнойо аймактардагы газеттердин, радиоберилтенин редакционный коллективтеринин ижине толо кеминде келижип јат.

К. У. Черненконын докладындагы газеттердин ле радионың ижин башкарары јанынан тзб шзшзлтелер биске база бзбткзбннче келижип туру. Темдектезе, КПСС-тин Кош-Агаштагы райкомы, онын бюросы бойының газетин ундып салдылар, оны чокым ууламјы ажыра башкарбайдылар. Шебалиндеги аймакисполком десе «Сельская повесть» газеттин редакторына хозяйственный учурлу көп сурактар јондоп туру.

Газеттердин ле радионың материалдарының здзбзгизп олор ајаруны тзс керекке чокым кандый кеминде ууламјылап, курч сурактарды канайда кзбдзрип турганынан ла олорды шзшзжерине ишкзбчиле јаткандардын бойлорын канайда јилбиркедип турганынан камаанду. Ишкзбчиле јаткандардын письмолоры аайынча ишти эмдигизинен артык јарандырып, олордын шзшзлтелерине сзркей ајарулу болуп, редакцияның почтазына тззблгзблннп, ончо јанынан чокымдалган ла терен тзб шзшзлтелерлзб материалдар бичирине партийный, советский, хо-

зыйственнй ишчилерди тартып алар керек. КПСС-тин горкомы ла райкомдоры, жербойындагы Советтердин исполкомдоры критиканы жастыра ондоп, ишкүчиле жаткандардын письмолорында эмезе прессынын ла радионун материалдарында тургузылган курч сурактардын аайына чыгарынаг тууралаарга ченежип турган ишчилерди јолду тўзедеринде турумкай болор керек.

Улуска партийный камаанды тыгыдарынын ченелген аргазы айдып өткүрген пропаганда болуп јат. Эл-јоннын санаазында болгон кубулталарды чокым билип алар, олордын јилбүлөрлн ле сурактарын теренжиде шўўп көбр аргалар бисте көп. Башкараачы кадрлар коллективтерде өйлү-өйинде куучындар өткүргени, граждандарла жербойында тушташканы, «Ачык письмонун» күндери, бирлик политкүндер, пропаганданыг улуска бүдүмјилү ле олорды јилбиркедип турган сурактар аайынча чокым каруу берип турган өскө дө бүдүмдери бойлорын јүрүмде јакшы көргүскилеген. Је калганчы өйлөрдө бир кезек јерлерде олордын учуры јабызап турганы текши јарлу. Башкараачылардын бир кезиги бу иштег тууралап јадылар, нениг учун дезе, тургузылган сурактарды јагыс ла јартаар эмес, је ол јанынан иштер база өткүрер көрек ине.

КПСС-тин горкомы ла райкомдоры бу керекти теренжиде шўўп, управлениелердин ле ведомстволордын, хозяйстволордын ла предприятийелердин партийный, профсоюзный ла комсомольский комитеттеринин, государственный јанныг органдарынын башкараачылары ишкүчиле жаткандардын алдында куучындар өткүрип, газеттердин страницаларында ла радио ажыра јаантайын материалдар јарлаарын чокым јеткилдеер учурлу.

Калганчы өйлөрдө агитпунктардын улусты јилбиркедер аргазы билдирлү јабызаган, олордын көп сабазы иштебей јат. Көргүзүлү агитациянын көп сабазы бойынын учурын бүдүрбей туру. Көп јерлерде, анчада ла Кош-Агаш, Улаган, Шебалин аймактарда баазы-чуузы бийик стендтерге јылдар сайын көргүзүлөр бичилбейт, «Плакат» деп издательствонун продукциязы чек јок, малчылардын туралары иштебейт, жербойындагы радиоберилте, стенгазеттер, фотовитриналар јабыс кеминде тузаланылат.

Студенттердин ле городтордын технический ле творческий интеллигенциязынын ортодо текши-политический иштерде ээлгир болорында, бу керекти теренжиде ле творческий өткүреринде једикпестер көп.

Бистин областьтын ишкүчиле жаткандарынын духовный јүрүмин там байгызарына јаан үлүвин литература ла искусство кожуп јадылар. Эг артык бичиктер, фильмдер, спектакльдар, музыканын ла живописьтин произведениелери өдүнгизи јаан идеологический аргалардын тоозына киргилейт. Бистин областьтын творческий ишчилеринин көп тоолузы јагыс ла бойлорынын профессиязы аайынча керектери ја-

нынан јилбиркеп иштеп турган эмес, общественный јүрүмде база эрчимдү турушкылайт, озор айландыра јүрүмдеги керектерди чып-чын аайлап јадылар. Анайдарда, эмдиги бйгб жарамыкту ла ого көрүмјилү произведениелерди литературанын ла искусствонун ишчилеринен јолду сакыыр аргалу болодус.

Художественный произведениенин көрүмјизи элден ле озо онын идеяный ууламјызыла, автордын гражданский көрүм-шүүлтезиле кемјилет. Је художественный творчествоны аңылаарында, ого темдек береринде керекке чындык эмес, једикпестерге јөпсинер аайлганы калай ла бойнын тангынан бор-ботко шүүлтезиле јартаар јабыс кеминде бичилген произведениелерди јөмбөр учуралдар бисте эмди де бар. Бу ончозы литературно-художественный критиканын эн јаан једикпестеринин бирүзи болуп јат.

Бистин кезик авторлорыстын произведениелеринде јүрүмнин чындыгынан кыйары, мифологиянын ла фольклордын кей-төгүн ја-жыттарына төзөлгөлөнбөри, јүрүмнин көлөткө јандарын, коскорылган јүрүмди маказырап көргүзери, чөкөлтөлү, ый-сыгытту улустын шүүлтелерин көпчидери бар, печатта дезе озорго түргөи-түкей бичилген терен санаа јок, макташту шүүлтелер јарлалат. Орб айдылганы театрдын репертуарын тургузарыла колбулу сурактарга режиссерлор ло актерлор произведениени јастыра оңдоп, ого келишпес учур берип турган керектерге база толо келнжип туру.

Бистин кычыраачы, элден ле озо јит үйе, советский кижинин чындык идеалы, онын идеяный турумкайы, ишке бийик күүн-табы, јүрүмде јалтанбазы көргүзилген произведениелер керексип јат. Социалистический обществодо көкүмјилү художественный көрүм-шүүлте тазыктыары, улуска бийик ле чындык эстетический шүүлтелер јетирери бүгүнгги күнде сүрекей учурлу болуп брааткан бастыра идеологический иштин бирли бөлүги болот.

Бичиктер кепке базар керекте ончозы ла бистин некелтелерге келижип туру деп айдар арга јок. Кепке базарынын планына бичилбеген рукописьтер кийдирилнп турганыла јөпсинерге јарабас. Онызы сөс јоктон, мендештү ле јабыс кеминде бичилген произведениелер чыгарына экелет. Ойто катап базып чыгарарынын тематический пландарында бир канча авторлордын бичиктери јылдын ла јарадылат, рукописьтерди ле бичиктерди шүүжери ас-мас ла өткүрилет, творческий јашөскүримле иштеери текши чокым ууламјы јогынан өдөт. Писательский организация, партиянын обкомынын агитация ла пропаганда аайынча бөлүги бу ишти бир де туура салбай, керектү јакшынак ээжини узакка тургузар керек.

Музыкальный искусствонун өзүми, профессиональный творческий коллективтердин ижи сүрекей чокым ајару некеп јат.

Төзөмөл-творческий иштин бу ла онон до өскө задачаларын чике бүдүреринде формализм ле керекти шинжү јоктон бош салар аялга

болбос учурлу. Текши бу керекке сүрекей тын партийный некелтелү болуп, художественный творчествонын аңылузын ла онын чүмдүзүн база жакшы аайлаар керек. Бу жанынан бийик каруу творческий интеллигенциянын ортозында иштеп турган башкараачыларга ла коммунисттерге келижип жат.

Бастыра эл-жонды, анчада ла жашөскүримди, идейно-нравственный ла эстетический жанынан онон ары тазыктырар задачаларды бүдүрерине бойлорынын бастыра ижин клубтар, библиотекалар, музыкальный ла художественный школдор, музейлер, культуранын ла кинонын онон до өскө учреждениелери ууландырар учурлу. Олор улустын бош бийин чике төзбөри ле тазыктырары аайынча алдында турган задачаларды керектү кемине эмдиге жетире көдүрбеген. Текши журтхозяйственный кампаниялардын бийинде Кош-Агач, Улаган аймактарда ла онон өскө база бир кезек жерлерде олорды культурный жеткилдештин системазынан чыгарып, көнү ижин бүдүреринен туураладып жадылар. Концертно-эстрадный бюро бойынын көп саба жол-жорыктарын областынан туура барып өткүрөт, а Көксуу-Оозы ла Улаган аймактарда олордын бригадалары эки жылга шыдар болбогон. Облсполкомнын культура аайынча управлениези, онын жербойындагы органдары, комсомольский комитеттер ресторандардын, кафелердин, парктардын, Культуранын тураларынын, турбазалардын ансамбльдарынын ла оркестрлеринин, магнитофонго ло пластинкаларга музыка бичиир пункттардын ижин шинжүдө тутпай жадылар. Комсомольский организациялар, культшчилер, облрадиокомитет бу сурактарды шинжүдө тудуп, художественный самодеятельностьтын репертуарына, радиоберилтелердин программаларына албатынын музыкасын, советский композиторлордын партия, Төрөлис, совет улустын ижи керегинде кожондорун кийдирер, патриотический кожондордын ла фильмдердин конкурстарын ла фестивальдарын өткүрер керек. Культуранын бастыра учреждениелеринин ижи патриотизминин көрүм-шүүлтезине төзөлгөлөнип, телекейде амыр-энчү болоры учун бийик эрчимдү таргыжарына улусты тазыктырар учурлу.

БИСТИҢ ЮБИЛЯРЛАРЫС

Аржан Адаров

БИСТИҢ ОМОРКОЖЫС

(Л. В. Кокышевтин чыкканынан ала
50 жылдыгына)

Оног бери канча жылдар одо берди, је сананзам — ончозы кече ле болгон немедий. Бу ла отырган турамда, ыраак кырларда, јолдордо, најылардын ортозында онын үшүннн јанылгазы эмдиге ле јүрүп јат. Айса ол менин јүрегиме јажына томылып калган, онын учун андый болор бо? Јылдар өтсө, ончозы ундылар дегени, байла јастыра. Не де ундылып калар, не де качан ла ундылбас.

Быјыл, алтын күсте, октябрь айдын јирменчи күнинде, алтай калктын сүүген поэдине, атту-чуулу писателине, Лазарь Васильевич Кокышевке, бежен јаш толор эди. Је сегис жыл мынан кайра ол коркышту јеткердег улам јада калган. Онын учун бис онын јажын эмес, чыкканынан ала бежен жылын темдектеп јадыбыс. Онын өлүми алтай албатыга, алтай литературага ла искусствого коркышту јаан јылыйту. Је кижинин јүрүми јангыс ла јажаган јажыла тоололып турган эмес, эткен ижиле, бүдүрген керегиле база тоололып јат. Бу јанынан көргөйдө, Лазарь Васильевич јүрүмде јок то болзо, онын от-јалбышту јүреги, ойгор ло ару күүни бисле кожо, олор онын мөңкүлик јангарында, бичиктеринде. Онын өлбөс кожондоры эмди де тартыжып, сүүп, јенип, ырысту ла кайкалду јүрүмге кычырып јат. Сананзам,

Л. В. Кокышевтин эмеи —
А. С. Кокышева

ол эмдиге ле Алтай јерин айланып, айылдарга кирип, кичинек карыкчалду ла бу ла ок бйдō омок, каткы-коқырлу, кайкамчылу кеен күүн-санаазын үлгерлеп айдып јүргендй.

Л. В. Кокышев октябрь айдыг јирменчи күнинде, 1933 јылда Шебалин аймактын Кумшулу деп кичинек јуртында чыккан. Адазы, Василий Константинович Кокышев, Ада-Төрөл учун Улу јууда өлгөн. Энези, Кокышева Арина Саналовна, бастыра јүрүминде колхозто иштеген. Бүгүн эзен-амыр. Энезинин айтканыла болзо, Лазарь јаштан ала јураарын, кычыраарын, бичиирин сүйөтөн. Је јуунын кату өйлөринде балдар, каргандар, үй улустар фронтко атанган эр улустын уур ижин бүдүргөн. Иш ле үредү ол өйдөгги балдардын јардына уур јүктй түшкен эмей. Је мындый уурлардан ол үйе артаган эмес. карын да

тын, турумкай, төрөлине чындык улус болуп өзүп чыдаган.

Лазарь Кокышевтин јүрүмин, бичиген бичиктерин алтай албаты јакшы билер. Андый да болзо, мен онын үредүзи, јүрүми, ижи керегинде бир канча сөстөр айдар күүним бар. Лазарь Васильевич 1952 јылда областной национальный школды божодоло, ол ок јылда Москвада Максим Горькийдин адыла адалган Литературный институтка үренерге кирген. Ол мында телекейдин литературазыла, искусствозыла таныжып, бичииринин узына үренген. Александр Пушкиннин, Михаил Лермонтовтын, Роберт Бернстын, Жан-Поль Беранженин, Сергей Есениннин поэзиязы онын творчествозына јаан салтарын јетирген деп айдар керек. Алтайдан барган үч уулчак телекейдин элкемини ле ойгортыктын бийигин шак мынаг, Москвадан көргөн эмей. Бу бистин — Лазарь Кокышевтин, Эркемен Палкиннин, менин эн ле ырысту јылдарыс болгон. Ол өйлөр Москванын үстинде алтындалып калган таңдактарла, куранттардын шыңгыртыла, солун тушташтарла, көбрөм үлгерлерде, сүйгөн көстөрлө, куулгазын сөстөрлө толуп калган немедий. Кайран јылдар! Лазарь Кокышевтин бичижине онын үредүчизи, атту-чуулу поэт Владимир Луговской, јаан ајару эдип туратаны санаама кирет. Лазарь керегинде ол мынайда бичиген: «Лазарь Кокышев — романтик... Ол јүрүмди де, ар-бүткенди де јакшы ондоп јат. Онын көзи курч. Ол суучактын агынын, төрөл агаштардын

шуулажын, јерлик андардын үндерин јакшы билер. Ол төрөл јерин сүйүп јат. Онын бастыра творчествозы јүрүмди чокым сескен јарык, јалакай күүн-санаала толо...»

Лазарь Кокышев келер өйлөрдү сананып, 1954 јылда Москвада үренип турар тушта мынайда бичиген:

Айлар айланып, јылдар јылыжып,
Јериме удабас бурылып јанарым
Карандаш сымдырып,
поэт те болбозом,
Калык-јон сакыган
кижи болорым.

Кандый да болзо, калык-јон сакыган кижин болор керек. Поэт бойунун јүрүмүн, ижин ол тушта сүрекей терең ондогонун бис мынан, бу үлгерден, јарт көрүп јадыбыс. Чын, ол үйени алтай калык сүрекей сакыган. Јуу-чактын кийинде баштапкы үйе, баштапкы ижемји.

1957 јылда Лазарь Кокышев Литературный институтты божодоло, төрөл Алтайна јанып келген. Ол озо баштап Туулу Алтайдын бичиктер чыгарар издательствозында кееркемди литературанын редакторы болуп иштеген. Бу иште Лазарь Васильевичтин эткени сүрекей көп. Ол бир канча бичинчилерге литературага јол ачкан деп айтсам, јастыра болбос. Тагкынын ыжына саргарып калган тапчы кыпта ол канча колбичинтилер кычырбады, канча улустын бичигенин түзетпеди деп айдар. Ол жагыс ла јайалталу бичинчи болгон эмес, је билери көп, терең шүүлтөлү, јалакай некелтөлү редактор болгон. Онын Лазарь Васильевич Туулу Алтайдын бичинчилеринин Союзынын каруулу качызы, радионун корреспонденти, «Алтайдын чолмоны» газеттин литературный ишчизи болуп иштеген. Оны краевой Советтин депутатына, КПСС-тин обкомунун членине тудуп туратандар. Лазарь Кокышев кыска да болзо, јаркында, јараш јүрүм јүргөн. Бичинчилердин бичигендерин шүүжер тушта онын шүүлтөзи сүрекей чын, бу ок өйдө кезем эмес, нөкөрлик некелтөлү болотон эди. Эмди бичинчилердин Союзунда эмеже издательстводо јаткан эски протоколдорды шиндеп көрзө, олардон поэттин айткан терең шүүлтөлөри көрүнүп келер. Лазарь Васильевичтин кылык-јагы да сан башка аңылу болгон. Ого чын ла јүрөрге ас өй берилгенин сезип турган чылап, ол кандый да амыры јок мендештү јүрүм јүргөн. Ого уйкузы јок түндөр де, узун јолдор до не де эмес. Јүреги јаантайын ла бийик көдүрингилү, көбрөм санааларла толо јүрөп. Қалай көрүштү кижин оны кей-кебизин кижин деп бодоор. Је ол терең көгүстү, төп санаалу кижин болгон. Поэзиянын, текшин литературанын улу ла бийик учурын билип, ол «Поэзия» деп үлгеринде мынайда бичиген эди:

Көксинде канын согулбас болзо,
Көдүрини санаалар качан да келбес.

Куру сөслө албаты кайкадар
Поэзия слерге обызын эмес.
Бу мындый ла женил неме болзо —
Пушкин дуэльде не аттырткан?
Гомерден ала Горькийге жетире
Кемнзи олордын [акшы айттырткан?

Лазарь Васильевичтин мынайда бичиир учуры бар болгон, ненин учун десе ол жүрүмнүн женил эмес жолын өткөн, поэзиянын жарык одына жүрегин өртөткөн.

Лазарь Кокышев керегинде меге бичиирге женил ле бу ок ойдо уур. Ненин учун женил десе, мен оны жакшы билерим, оныла кожо үренгем, иштегем, жүрүмимде эн ле сүйүнчилү, ырысту жылдарды оныла кожо өткөм. Уур. Ненин учун? Оны өткөн ойдо, өткөн жүрүмде көргүзерге күч. Мен сананзам, ол эмдиге жетире эзен жүргендий, кандый да ыраак жорыкка атана бергендий. Ол кайда? Айса Жайлагуштын тайгаларында? Киргизиянын кырларында? Кубада, чечек садаачы Лала деп кыстын жанында? Жайалталу поэт качан да өлбөс. Онын сөзи тирү, мөңкүлк. Эмди Лазарь Васильевичтин бичигендерин жууп, көрүп, кайкап отырадым. Ондор тоолу бичиктер. Текши бичигенин жууза, алты томго жеде берер. Мыны ончозын ол качан бичиген? Онын айылга бектенип алала, тым отырганы санаама жакшы кирбейт. Ол сүре ле жол-жорыкта, улустын ортозында, жүрүмнүн өзөгинде болгон. Он кирези поэтический жуунтылар, үч роман, повесть, куучындар, кожондор, кыска пьесалар, интермедиялар, статьялар, очерктер, «Тумантык Аркыт» деп драма — мыны ончозын Лазарь Кокышев бичиген. Ого аңылу творческий айалганы кем де тазобөгөн. Ол мыны ончозын кандый бир жерде иштеп тура, тундерде, амырайтан кундерде бичиген деп айдар керек. Лазарь Кокышев жүрүмди тууразынан көрүп бичиген эмес, онын өзөгине жүрүп, онын сүйүнчизиле сүйүнп, онын карыкчалыда карыгын бичиген. Онын учун онын поэзиязы жүрүмдик. «Өзүп келген көк өлөңгө», «Жүрүм», «Катап ла жыгылдым, ыйлаба, энем» ле онон до өскө үлгерлеринде автор ак-жарыкта жүрүмнүн учуры керегинде, кичинек көк өлөңнүн, кижинин жүрүми-салымы керегинде айдат. Жүрүм — ол чечектер жайылган ак жалаң эмес. Жүрүмде бойынн кату ажулары, агындары, күри жок тегиштери бар. Жүрүмде жыгылыш та, жылыту да болор. Анчада ла творческий иште иштеген кижинин жолы женил эмес. Же ак-жарыкты, телекейди, көк өлөңчекти, көгөргөн жылдыстарды, көөркий кыстарды — ончозын сүйөр керек.

Салкынду тундерде, кышкы кундерде,
Сакыгам сени, санангам сени.
Кичинек жүрүмдү өлөң до болзоп,
Кизи бойым уткыйдым сени.

Мынайда поэт тегиндү бичиген эмес. Же жаан эмес статьяда Л. Кокышевтин творчествозын шиндеер аргам жок. Ол керегинде бүткүл

бичик бичири керек. Онын «Арина», «Чӧлдӧрдин чечегин», «Мечин жылдыс» деп романдарында кодӧрилген сурактар аайынча, онын геройларынын сӧр-кебери, жүрген ойи, калык-жоны, амадулары аайынча шигжӧлӧ научный иш бичири ой, байла, келген. Поэттин «Алтын-Кӧл», «Туба», «Тушташтар», «Кызыл чечек», «Экинчи жүрӧм», «Жол», «Саанаалар», «Адалар тӧжелет», «Амаду», «Маарка» деп поэтический жуунтыларын, «Туулардан келген балдар» деп повезин алтай кычыраачылар якшы билер. Лазарь Кокышевтин «Арина» деп романы орус, казах, тува тилдерге, «Мечин жылдыс» деп романы, «Туулардан келген балдар» деп повези орус тилге кӧчӧрилген. Орус тилле онын бир канча жуунтылары Москванын издательстволорында кепке базылган. Быыл Алтайдын бичиктер чыгарар издательствозынын Туулу Алтайдагы бӧлӧги Л. Кокышевтин талдап алган произведениелердин «Мен слерди сӧӧгем» деп жуунтызын кепке базып чыгарды. Бу жуунтыга автордын эн якшы поэтический произведениелери кирген. Оndo жымжак, жайналганду лирика да, терег шӧӧӧтелӧ ойгортык, патриотический ӧлгерлер де, кокыр-каткылу, сӧгӧштӧ сатира да бар. Бу бичик алтай калыктын сӧӧген поэзинин 50 жажына учурлай чыккан.

Кыш. Бу, байла, 1962 жыл болгодый. Лазарь Кокышев Кубага барып жүрген. Ол оног кандый да омок ло терег шӧӧӧтелӧ, кенете ӧзӧ бергендий кеберлӧ келген. Ол жайымнын ортолыгын жүрегиле сӧӧп, ондогон болгодый. Онын Куба керегинде ӧлгерлерин мен эмдиге жетире кайкап жүредим. Ыраак ороондо тоолу ла кӧндерге бололо, ол керегинде терег кӧрӧштӧ ӧлгерлер бичири жегил керек эмес. Мындыи немени жангыс ла жаан жайалталу поэт эдер аргалу. Онын «Негрито», «Энрико», «Жаратта тушташ», «Плаяй-Хирон», «Кубинский энеге», «Ю-мари» деп ӧлгерлеринде Кубанын кебери журалып калган. Мен Кубаны кӧрбӧгӧм. Же бодозом, Куба андый, Лазарьдын ӧлгерлериндегидий.

Сурлаган толжулу
Талайга кӧрӧдим
Сурайтан сурагым
Эмди де кол.

Ах, Лала, Лала,
Айтсан меге, Лала,
Карибский талай
Ненин учун кӧк?

Кандый ла жорыкка барарга Лазарь Васильевич качан да болзо белен. Иштенип отырала айдар: «Эй, Аржан, арыдым, тапчы кабинетте чыладым. Тайгага баралык, койчыларга жолыгак. Сынлардын ару салкыны сыныбыс сергитсин». Оног ло кӧрзӧг, Улаганнын, Кош-Агаштын, Ондойдын тайгаларында жүрерис. Кайда ла болзо, Лазарьды улус сӧӧчилӧ уткыыр. Ол кайда, анда каткы, кокыр, кожон.

Ой керегинде, жүрӧм керегинде, тӧрӧл албатызынын салымы керегинде ол кӧп санаган. «Келер ӧйеге письмо» деп ӧлгеринде ол кереестӧ сӧстӧр айткан.

Слердин жүзигер ыраак ла ӧнӧмик,
Ортоосто бистин кӧп ӧвелик.

Жангыс планета жеристе слерге
Жарыткыш болуп бис күйелик.

Жангыс ла бистинг үйе эмес, же келер ыраак үйе бистинг жүрүмисти
чын билзин деп поэт амадаган.

Коммунизм дегени утопия эмес,
Коммунист уулдар эрте карыган.
Мангыр өскөн меестерде тайкылып,
Марчина Тана кой кабырган.
Слер жүрөтөн жүрүмди мендедил,
Палачтын колынан Гевара блгөн.
Космоско слерге жол ачылап,
Космонавт уулдар керепте күйген!

Бир катап Жайлагуштын бийик ажузында конгоныс. Жай. Кангыл
мөштөр. Буттаргыс жанында кайкамчылу жараш чечектер. Ажып браат-
кан күннин кыскылтым чокторына Чуйдын ол жанында ак карлу улу
мөңкүлөр кандый да саг башка кыскылтым-ак көрүнгөн. Кадын-Ба-
жынын үч сүмери улу ла соок турган. Мында бис от салып, түнде
жылдыстарлу көк тенери жабынып, жүрүм керегинде, поэзия керегинде
узак куучындышкан эдибис. Ол бу энирде сүүш керегинде кайкамчылу
жалакай үлгерлер кычырган.

Чанкыр, чанкыр кар айланат...
Чачынты оттор ыраактан көрүнөт.
Чачтары жайылып, энирди озолюп,
Кыс бала меге удура келет.

Бу не кыс? Кем ол? Мен бодозом — бу поэзия, амаду, качан да
амыр бербес жараш санаа. Бу ла ок ойдо ол жүрүмде чын болгон керек.
Кемнинг де кебери. Куру жерден не де келбей жат. Айса бу поэтинг
сүүлбеген сүүжи? Поэзия — ол жажыт, ондо бойынын ээжизи, бойы-
нын жагы.

Же Лазарь Кокышевти алтай улус анчада ла онын кокыры, сати-
разы учун сүүп жат. Ол ло ок «Тубаны», «Патейдин кижги алганын»,
«Командировочный кижини», «Каракайды» канча ла катап кычырза,
улус анча ла катап угар, анча ла катап катгырар. Чадыр айылдар да,
чагы жеткен эски клубтар да улустын каткызынан арай ла болзо,
жарыла бербей туратан эмей. Айла алтай улус анчада ла кокырды, са-
тираны, комедияны сүүп жат. Патей жети катап кижги алган, аайы жок
кейленген, арт-учында уулы айдып жат:

«А сен не, алты-жети кижги алар,
* а бу кижги
Бир де кижги албайтан ба?»

Лазарь Кокышевтинг сатиразына аңылу шингжү, аңылу аяру эдер
керек. Алтай литературада бу жанр аайынча кем де ол чылап иште-

беген. Лазарь Кокышев — баштапкы алтай романның авторы, анайда ок ол баштапкы алтай сатирик.

Лазарь Васильевич Кокышевтин чыкканынан ала бежен жылы темдектеп тура, бис онын бастыра творчествозына, алтай литературанын өзүмине јетирген улу салтарын ајаруга алып, бийик баалаар учурлу. Лазарь Кокышев јаңы алтай литератураны тѳѳѳчилердин ле оны ѳрѳ бийикке кѳдүреечилердин бирүзи болуп јат. Башкириянын литературазынын күндери Туулу Алтайда ѳдүп турар тушта, јаан совет бичиичи, Социалистический Иштин Геройы, РСФСР-дин ле СССР-дин литература аайынча сыйларынын Лауреады, калыктын поэди Мустай Карим ол керегинде мынайда айткан: «Лазарь Кокышеви мен азыйда билетем, је оныла јуук таныш болбогом. Эмди онын творчествозыла таныштым. Бу атту-чуулу поэт эмир. Меге онын јай-алталу поэзиязы да, прозазы да јарады». Јаан устын айткан сѳзи Лазарь Кокышевтин творчествозы керегинде сананганысты, билгенисти чын деп керелеп туру.

Чынын айтса, Лазарь Кокышев биске, алтай албатыга, Пушкин ошкош. Ол јаан поэт, бистин национальный оморкожыбыс. Орус албаты Александр Пушкинле оморкогону чылап, бис Лазарь Кокышев ле оморкоор јаңыс бар. Поэт тирү јүрерде, неме керексибес, бойын бийик кѳдүрбес, мак бедребес, иштенкей ле тѳп кижн болгон. Онын учун онын ады-јолы јаан кѳпнациональный литературада јарлу эмес. Је бис, тирү арткан улус, онын творчествозын ончо јанынан шиндеп, кѳчүрилбеген произведениелерин орус тилге кѳчүртип, кепке базап чыгарар учурлу. Лазарь Васильевичтин ончо бичигенин јууп, томдорго бѳлип, чыгарар ѳй јеткен. Бүгүн бистин ортобыста Лазарь Кокышев јок то болзо, ол бисле кожо, онын монкүлик јаңарлары, јайалталу романдары, кокырлу үлгерлери биске, алтай албатыга, үргүлјиге кереес болуп артып калган. Тегин колхозчынын уулын мындый бийикке бистин Совет јаңыбыс, Ленинин партиязы, албаты кѳдүрген деп айдар керек. Онызын писательдин бастыра творчествозы керелеп туру.

Александр Ередеев

МУЗЫКАНТ ЈАЙАЛТАЛУ БОЛГОН ЭДИ

Л. В. Кокышев ноталар бичип отырганын, байла, эн јуук нѳкѳри де кѳрбѳгѳн болор. Чын, ол күүнин кўрмелин чаазынга темдектебеген. Је Лазарь сўрекей сескир күүлик јүректү кижн болгон. Акыр, мен бир канча учуралдар эске алынайын...

1967 јыл. Мен Кичү-Ийинде үредүчи тужым. Турамды шыбап јатсам, ѳзѳкти ѳрѳ јүктенчиктү, обору јаан эки кижн келип јат. Тѳс-

төктин бажынан илелеп турзам, бу Аржан Адаров ло Лазарь Кокышев эмтир. Жаан удабай, күлүктер жеде конды: кокыр-каткы, эзендеш. Уулымнын пөкөрлөри келген деп, адамда сагыш та жок. Энем чай азып түймейт.

Аржан айдат: «Же, Саша, Кадринде Лениннин орденин тагыган Тадинов Тийинге барып келеек. Ол өрөкөн жанынан поэма бичирип күүнин бар».

Лазарь Аржанга «ге-ге» деп каткырып ийеле, көзиле имдеп ийди ошкош. Онон көрзөм, баштарын кекип ийгиледи. Аржан жеңин шымынып ла ийди. Лазарь кандый да эски чамчамды табала, фартук эди алды. Обору жаан эки бөкө уулдар болзын, жагыс ла чыт-мат шыбаш. Жаан удабады, турам киш-килег. Ада-энемнин сүүнип турганын не деср! Карган кижн база алкыжын да айтты. Иш бүткен. Адам меге шымыранып айдат: «Бу эки нөкөриг кандый иштеңкей, кокырчы уулдар, ак-чек санаалу улус болтыр. Балам, олордын айтканын угуп жүр». Жаан кижинин айтканы эмдиге каныма шинип калган.

Эңир кире берт. Ээрлү аттар белен. Мине ле соктыс. Лазарьдын ады чыйрак. Аржан ла бистийн эмеш жонон. Кайдаң, Лазарь бистен озо учурга берт. Ого Аржанла жедежип барзабыс, күлүк адын кедейте тартып алган сагып туру. Лазарь айдат: «Саша, озогыда мында эки кыс байларга жалданып иштеген эмес пе? Олор кыйынга чыдашпай, корымга кучактажала калып ийтри. Сөөгн эмдиге корымда. Акыр, Саша, уксан: ол кыстардын кожоңы кулагыма комыдалду-у угулып туру». Онон бойы кандый да күүни кожондоп, нени де терең-терең сананып турган. Коркышту өдүни күү болгон. Ол тушта нота бичип билер болзом, темдектеп алар эдим. Же ол өйдө кем оны сананган...

Онон Аржан, Лазарь учу ажуга жедеп кондык. Өлөң эдеечилердин жапажын таап алдык. Тун, кайда барар. Учу койдоныжып, шык ла уйуктап калтырыс. Уларып салган аттарыс амыр-амыр отогылап жүрди. Эң озо Аржан ойгонды. Ол аттарысты жедешип экелген. Лазарь ла бис жапаштан чыгып, ап-ару таңды айкап турус. Аржан базып келеле, айтты: «Көрзөбөр, уулдар, бу сын-тайганын эртен тура жаражын! Торт ло Рерихтин журугу!» Лазарь ары-бери булан эделе, нени де арайын кожондой берт. Угуп турзам, сан ла башка күү. Ол токтой түжүп, меге айтты: «Сашка, кулагына не-не угулып туру ба?» Мен дезе жок дедим. Лазарь жартады: «Көрзөн, бу жаан ажудан Алтайдын сынын айкаста, кандый да музыка угулар. Штраусты билерин бе? Бат, ондо бийик жердег көргөн көдүринилү музыка бар». Шак мынайын айдала, көзи неге де тереңжип, колын жымжак жагып тура берген.

1969 жыл. База ла көрзөм, кубинский шляпалу Лазарь, чала арыксымак Эркемен ле чоң чырайлу Аржан келип жат. Олор меге СССР-дин бичиичилер Бирлигинин члени деп билет экелген эмтир. Кокырлажып ла турдыс. Жааш жаап турган. Лазарь табыскак-

ту жараш кожонгын токтодып, тындалана берт. Онон мени алкап ийди: «Тадыр-тадыр жааш эмтир, тагынан жолун бар болтыр. Кулагына күү угулзын, тилинге үлгер түүлзин!» Байла, Лазарь жабынчыда тамчынын биезин ончобыстан озо угуп салган болор.

Л. В. Кокышев алтай тилинин ээлгирин, онын күүзин тын сескен. Онын учун үлгерлери эптү ле жараш. Ол кажы ла кижинин үнин өткөнүп ийер аргалу. Бир катап Тийин деп уй кабыраачы ого Кадринде балыктар көбин куучындаптыр. Ол «Ч»-ны «Ш» деп айдар кижини. Лазарь ол өбөгөннүн үниле айдатан: «У-у, шараандар шалт-шалт эдип тиштеп жадар, көөп!». Мында «Ш» табыш тегиндү эмес. Кулактын уккуры, суунун табыжы.

Л. В. Кокышев ар-бүткеннин табыжын кандый сескир угуп жүрөтенин ол тушта кайкап жүрөтөм. Эмди онын үлгерлерин кычырып, алтай тилинин күүзин жагыдаг ондоп алдым.

Байрам Суркашев

ОНЫЛА ОМОРКОИТ АЛТАЙ ЧУМДЕЛГИ

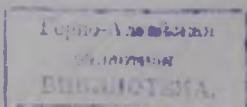
Бичинчилер Туулу Алтайда көп,
Атту-чуулу деп жаңызы адалган.
Онын өлүми жүрегимди өйкөп,
Өзөк-буурым өңзүрөп кадалган.

Кандый үлгерчи эрте барды!
Көгүстү, омок, санаазы жарык.
Бичиген үлгерлери, туулары артты,
Жүрегимде эмдиге карандыра карык.

Алтай албаты, уулыгар ыраакта,
Ол өлбөгөн, тирү эмдиге:
Каткырган үни — ай-кулагыста,
Өлбөс онын эткен кереги.

Кайкамчылу сөстөрди та кайдаг табатан,
Бичинип, иштенип билерим деп айдатан.
Отырып уксаң, каткыга таларын,
Ару санаалу артып каларын.

Кайран үлгерчи, жайалталу бичинчи.
Кандый жаан жылайту жүрегимде.
Ол поэзияны сүйүп, сулап жүрөөчи.
Айтканы кереес, болушту жүрүмиме.

Кару балазынын јанында сѳѳгине
Уйеден ѳйеге ѳлгерчилер келер.
Амадап сѳѳген Алтай јеринде
Айткан сѳѳтѳри јылдыстыј кѳйер.

Кокышев келген деп табыш угулза,
Јуртта улус кѳйлѳй беретен.
Кокырлу ѳлгери клубта торгылза,
Колчабыжу, каткы јызырай беретен.

Улгерлерде алтай јѳрѳм, улус,
Каткымчылу учуралдар, једикпестерис
Јажыт јогынан јаркынду айдылар,
Јѳрегиске томылар ѳскѳн јерис.

Сергей Манитов

СЕНИҢ КЕРЕЕЗИҢЕ

Лазарь Кокышевке

Карагуй тѳнди јабынала,
Кара жаңыскан турада отырым.
Кару поэттинг бичигин алала,
Калын санаага ороттым
Боочызы бийик јѳрѳмди,
Кан-Кереде чилеп, ѳткѳн эт.
Менде жаңыс јѳрѳм деп,
Учуп-кѳйѳп јѳрген эт.
Иштенкеј јакшы јоныстын
Јѳрѳмин јакшы билген ол.
Јонына болушпас улустын
Јолында јоткон болгон ол.
Алтайыстын ѳстин,
Ай чылап, јарыткан.

Албатыстын кѳѳнин,
Кѳн чилеп, јылыткан.
Јонго мактадып јѳреле,
Јольстан нѳкѳрис ырады.
Кал-тенектер туштайла,
Калјуурып, кѳмѳ басты.
Эмди бисте сен јокто,
Не де јетпей тургандый.
ѳскѳн-чыккан бу јерим
ѳскѳзирей берген немедий.
Је ѳлгеринди кычырза,
Јѳректе катап ла јас.
ѳйлѳр ѳтсѳ, ѳткѳй лѳ,
Је калык сени ундыбас.

Бичинчи ле үредүчи Жоргой Кыдысак 12 ноябрьда 50 жаш толды. Ол 1933 жылда Ондой аймакта Карагол ичинде чыккан. 28 жылдыг туркунына үредүчи болуп келди. Онын баштамы класстардыг үренчиктерине тургускан учебниктерин область ичинде школдордо текши билер. Оныла коштой алтай литературага эткен жакшынак жөмөлтөзин элбек эл-жон алдынан бери билип, тооп келген. Темдектезе, автордын бичиктери «Сологылу тууларда», «Жүрүмниг чанкыр чечектери», «Бистиг таныштарыс», «Бистиг жердин балдары» ла онок до өскөзи.

Энди слерге, күндүлү кычыраачы, онын балдарга учурлаган жагы поэмазынын бир өблүгин жарлап турус. Оныла коштой ого көп жаш жаззын, жулукту-жилектү тилиле балдарга жакшынак бичиктер бичизин деп күйизейли.

БИСТИГ ЖЕРДИГ БАЛДАРЫ

Эне жастыг тыныжына
Эрип тазыл тынданды.
Топтойышкан бүрчүктер
Жүрүм жулугын тартынды.

Талда боро койоноктор
Корголжын өндү жарыды.
Жодродо торсынактар
Күнниг чогын ууртанды.

Түдүскек жаскы аралга
Түмен балдар келдилер.

Тарынты агаш казарга
Чыданыкпай турдылар.

«Төрөл журтыс сад болзын,
Кей ароматла жытанзын.
Жүрүмис там жаранар,
Жүс жолдоры ачылар...»

Буурыл чачту үредүчи
Жүрүмди журап куучындайт.
Келер өйдн сананып,
Үренчиктер уккулайт

* * *

Имери өзөк ичине
Энир кирип жаранды.
Жалбрактыг үстине
Жадып чалын түженди.

Түн жүрүмдү аң-куштар
Түнле кожо түймежет.
Алтай бүркеген агаштар
Араай тымыкта түженет.

Одуда оттын жалбыжы
Ойлоп, ойноп тургандый.
Көдүрилген көк ыжы
Көлдөн чыккан тумандый.

Орус, алтай кожондор
От жанында чөйнөт.

Ойын, каткы, кокырлар
Ондо база угулат.

Бала-барка энирде
Иш божогон амырда.
Кайда барар, нени эдер,
Кажызынын ла күүнинде.

* * *

Имери өзөк ичинде
Иш көндүгип кайнады.
Чалынду өлбөгө эжинип,
Чалгылар жалтырады.

Кожон, кокыр, каткылар
Кобылар көксине урулды.
Тоолу күнниң бажында
Топсып өлгөн кургады.

Бот бу ла тужында
Пастухтар болушка келдилер.
Келгендердин ортозында
Керексибес ле Шодомык.

Эмеген-өбөгөн койчылар —
Эригип билбес кокырчылар.
Эмди өбөгөн Шодомык
«Абыс» деп чоло атту,
Айткан сөзи чынду-төгүндү.

Көкип күлүк кейленген,
Көзи сүмөлү көрүнгөн.
Шодомык деп өрөкөн
Шоотпозо до, ус өбөгөн.

Шоорлоп, топшуурлап билер,
Икили де тартып ийер.
Тыргык эрдин түзедип,
Комыстап та отырат.

* * *

Айрандайт кайда ла айрууш-
тырмууш,
Арка-кобыда өлгөн жууш.
Алты метр сынду,
Төрт метр тууралу

Көпөгөш обоо үстинде
Коля, Саша — бажачылар.
Обоонун төмөн тазинде
Шодомык ла Чакырбай —
Волокуша антараачылар.

«Беларусь» күркүреп,
Белен өлгөн айрууштайт.
Көк айаска көдүрип,
Көбү женил таштайт.

Айас күнде обоолор
Анда-мында тенкейди.
Пионерлер — үренчиктер
Бир кижидий иштенди.

Август айдын он беште
Ажыра бүтти алган план.
Жаан өзөктө бу иште
Жаанду-жашту турушкан.

Эртен жанар балдар,
Имери өзөк ээн артар.
Чабар өлгөн артпаган,
Үренер ой до жууктаган.

КУУЧЫНДАР

Жыбаш Каинчин

АБААМ

Бис Тургунду-Бажында уйда жаткан Чоңкир деп кижинин турлузында кино көргүскенис. Бис дегени — автоклубтын ишчилери.

Кедертинде жаткан, «культурага кујурзып калган», улус кинонын кандыйын да болзо көрөр лө дежер. А бистин көргүскен кинобыс дезде жакшы кино, «жуулу» кино. Кинонын ады «Горячий снег», алтайлап болзо — «Изү кар». Ю. Бондаревтин ады чыккан жарлу романы аайынча тургускан кино. Кино артиллеристтер керегинде. Паульстын черүзи Сталинградта курчадып алган. Бот ол түбектеги черуни аргадап аларга, Манштейннин танктары ичкери болгон. Олорды не де токтодып болбостый бодолгон. Же олордын жолын бистин артиллеристтер туй туруп алган. Ак чөл, жажынар жерин жок, корон соок кыш, кар, тон жер, үжип калган жүстер, кыркырууш үндер... Немецтердин «тигрлери», «фердинандтары» жер-тегерини силке бастырып, огырып, пушкаларыла бар-жокты жара-быза аткылап, келгилеп ле жаткылаар, келгилеп ле жаткылаар. А бистин артиллеристтер олорды жууктадала, аткылап ла жат, аткылап ла жат. Чек ле кузницада жаан маскала токтоду жок төблөгилеп тургандый: жырс ла жырс, жырс ла жырс!.. Ыш, өлүм, кыйгыкышкы, шыркалу улус... Жер-тегери биригип калган... Кемди кем озо адар, кемди кем озо өлтүрер...

База ла бир атака алды. Экранда тым. Суу кайнаар башта тымый беретен ине. Бот ондый тымык...

— Ээ, улустар, шак ла бу тушта мен болгон эмес бедим! — деп, кенете Абаамнын үни угулды.

Улус Абаам жаар кылчас эттилер. Же командир колын жагып ийди, пушкалар жызыража бердилер. Улустын көстөрн ойто экранга кадала берди.

Мен бу киноны канча катап көрүп койгон кижн, Абаам жаар кылчас эделе, оной ло онын жүзинен көстөрмди алып болбодым.

Абаам ол экрандагы жуу-согушта бойы чын ла туружып тургандый... Бойы ла ол пушканы октоп, бойы ла ол удур күүзүрөп келеткен жеек-танкты таркырашкан тамандары жаар шыкайла, «жырс!» адып тургандый... Бот снарядтар божогон... Бир жуучыл гранатаны ту-

дунала, танкка удурa жылып барадат. Бу кинодогы жуучыл эмес, ол танкка удурa жылып бараткан кижн — Абаам бойы...

Кино божоды. Бис, журт jaар jaанарга турган улус, аппаратураны түрген-түкей жууп ийднбнс. Журтта jаткан «кышкы» улуска кедертннде улустын чегеенн солун. Чегеен ичип алар деп, төрнндегн кып jaар басты. Көрзөм, күптнн jанында Абаам jатты. Көңкөрө жадала, бажын колыла тудунала, жүзн кулакту бөрүгн jaар jажыра сугуп алтыр.

— Бу канайтаар, Абаа? — деп, мен кайкадым.

— Тпү-үк, сенин кнннды көрбөйтөн немени...

— А не болды?

— Jүрегнм көдүрлдн... Санаам коскорылды... — деп, ол бажын көдүрбей де унчукты.

— Алдырба-ас, Абаа, — деп, мен арга jокто айттым. — Кнндог көдүрнлетен ол кандый жүрек...

* * *

Мынын кннннде бнс өзөктөр сайын айланып, ол «жуулу, семнс», кнннбысты көргүзнп ле жүрднбнс. Jакшы кннн деп, кедертнннн улuzu угужып нгнлеген, «бнске көргүс, бнске көргүс» дежнп, айбылагылап та тургулады. Журттагы улус «кннолонкой» болордо, кедертннде улустын «кннолонкой» онон ары. (Кедертннн ле журттын улuzu, байла, эки башка болбайдар. Мынаг да бодогор: больннцада бнр уулчакты: «Сен кажы jерднн?» — деп сурагылаарда, «Мен кедертннн» — деген).

Анчада «шнпнннду эмезе тнгрле согушкан» кннн болзо...

Бнр чабан үй кнжн бнске кннннде бойы куучындаган: «Ичнм оорыган. А кнногорды көрөргө база керек. Канайдар, грелкамды слерге көргүспей, койдонып алала, машинагарга отырып алгам». Je бу ла үй кнжнге онын койлоры төрөп турган тушта кннн бо эмезе кннгалар ба экелзегер, арбаттырып та айабазыгар.

Мынайда айланып жүргенчебнс, недеге кнре өдө берген. Онон мындый табыш угулды: «Ботпой өгөдн оорыган, деремне түшкен. Уколдо-дып турган...» Ботпой дегенн — Абаамнын ады ол.

— Канай оорыган?

— Та. Кннн ло көргөм деер. Онон ло улам оорыган.

— Мм, кайтты не Абаам...

Je мында кайкаар да неме jок... Незннн кайкаар...

* * *

Жуучылдар... Фронтнвнктер...

Бнстннн журттан Ботпой-абаамла кожо жууга жүс тогузон jетн кнжн атанган...

Олордон јус он сегис кижн јанбаган...
Јанып та келгендеринин көп сабазы узак жүрбеген. Шыркалары-
нан улам канчын јинте божогылап калган...
Эмди јыл сайын ол фронтвиктердин тоозы астап ла јат, астап
ла јат...

Одус алты...

Одус үч...

Јирме тогус...

Јирме алты... Быјыл тирү артканы јирме алты...

Эзенде олордын та канчузы артар?..

* * *

Санаама кирет...

«Ботпой јанып келген» деп табыш чүрчеде ле јайыла берген.

Мынан јаан, мынан солун кандый табыш керек.

Бастыра јурт јуула түшпей база. «Јолыгар керек. Угар, көрөр ке-
рек. Кижинин адазын, ага-карындажын, ачы-ийнзин, өгөөн-күйүзин
көргөн болор бо? Олор керегинде суру-чап уккан болор бо? Онон бол-
кый олор көрүнер болор бо деп, кижн кинодон бери бир божотпой,
барып көр кел турганда». (Экранга орус эмес јуучыл ла чыгып кел-
гежин, улус күүлеже берер: «Калак-кокий, јазап ла көригер! Бистин
јердин кижизи болбозын!..»)

А эмдиги өйдө бистин јердин бир кижизи черүде жүрген уулын те-
левизордон чын көргөн. Леонид Ильич Брежнев Сибирь ле Ыраакта-
гы Күнчыгышка жүреле, талайчыларла туштажарда, олордын ортозын-
да турган. Элбес эткен...

Је јанып келген јуучылдын айлына барган төс шылтак, байла,
чөккөргө жүрген сакылта ойто тирилер болор бо деген ижемји болбай-
сын. Бу кижн јанып келерде, өскө улус канай јанбас деген санаа ке-
летен болбайсын. Онон байагы јуучылдын кайда јуулашканы, канайда
јуулашканы, нени көргөни, билгени база солун эмей база.

А бистер, уулчактар, кызычактар, бу мыны ончозын кайдан би-
лелик. Ол јуучылдын «ордендерин» көрөр керек. Онон ол солун кижн
сакыр деп сүрекеј тату таш экелген болор бо? Айса болзо онызынан
бир де болчок болзо, кижиге келиже берер. Ол јуулышкан јерге ойноп,
тудужып, тытпактажып аларга кандый јакшы!

«Менин адам јан келген, сенин келбеге-ен, и-и!» — деп макта-
ныштар көп лө болгон эмей база.

«Јанып келер, көрөрин, јан келер!» — деп, арай болзо ыйлабай
тургулаар.

Мынын ортозында: «Бистин талканысты јиир бу кандый кижн.
Мыны сүрер керек» — деп, адазына кыртыштанган да балдар бар бол-
гон эмей.

«Адамды ол картышкадан бери чыгар. Мен оныла кожо ойноорго турум» — деп, ыйлаган да балдар бар.

Кижн адам јанып келер деп не аайлу күүнзейтен эди. Чындап та, эртен ле јанып келер. Керек дезе герой бо айса генерал ба болуп калган јанар. Бот эмди ле тѳжиндеги ордендери шынкырап, сен јаар јүүрип келди!.. Кучактап алды!..

Ээ, бараксан сени, кѳѳркнйди! Бу ѳйдѳ адан сенин Европанын та кажы ороонунда, та кажы тѳнннде, та кажы јигинде чирип јатканын сен кайдан билерин! Эг баалу, эг агару тын-јүүрүмин Тѳрѳли учун, сен учун береле, үргүлјиге јоголып калган! Бу ѳйдѳ онын сени санап калган сүнези сеге једип келетен болор бо? Сени сүүп, сеге иженип, үстинге энчейетен болор бо?.. Мынын учун оны эске алынатан болорын ба?..

* * *

Је Абаамнын јанып келгени менин санаама кирбейт. Бис сѳѳк јаныс карындаш улус. Эмди сананар болзом, Абаам јанып та келерде, јнит, бойдон уулчак болгон эмтир. Мынын учун онын јанганын улус јаан керекке албаган болор. Онон Абаам бойы да унчукпас, улустын кѳзнннг уйала берип турар кижн.

Јанып келгели удаган кийнинде, мен онын болчок туразына кирип јүргем. Ол тушта ордендери де јок, погоны да јок отырган. Абаам мени јаан керекке база албаган. Оок-тобыр ла куучын куучундайла, јандырып ийген.

Онон Абаам волейбол ойногон јерде кѳрүнип туратан. Ол волейболды јакшы ойноп билбези јарт болгон. Је мынаар туура тоголоно берген мечиктин кийнинен јүүгерер болзо... Чек ле ол мечик чилеп, база тоголонып барадар. Сопокторы јангыс ла элестеле берер. А шинелинин эдеги эки јара јайылып, канайып та «јараштыра-а» элбирегилей бергилеер. Бистер, уулчактар, онын јүүгерерин кѳрѳргѳ онон ырабай тургулаарыс.

— Бу кире јүүгүриш солдатка не болзын. Ол эмди ле јүүс јетен километрге јүүгүре берер. Бир де арыбас — дежерис.

— Јок. Неменин база. Уйа-ан турбай.

— Кайда уйан? Ол эмди ле мынан Берлинге де јетире јүүгүре берер. Автомадын тудунып алала, јангыс ла кыркырадып туруп салар.

Чындап та, Абаам кандый да боп-болчок, эптү-јуунак кижн. Јенгили, чекчили чын ла тийин. Бойы да болчок, бажы да болчок, колы-буттары тулку, јылмаар. Бир катап ол бежен килограмм гираны тиштенеле, кѳдүрип ийгенин кѳргѳм. (Абаам ол гирязын бу јууктарга јетире кѳдүрип туратан.)

Абаамнын той эткени база санаама кирбейт. Је ол кайдан кирзин. Ол туштарда тойго аракыдан болкый, кой до сойылбай турган тойлор

болуп туратан эмей. А бистин ооду, «чимириктер», жаңыс ла бир сүрекей тойгон эмезе сүрекей аштаган туштарын ундыбайтан улус инебис.

— Бис экүни экелгилеп, жаңыс айылга отыргызып койгылаган — деп, эмди Абаам куучындап отырар. — Улус бисле кожо сөгүскентомон чайдан чайлаган ла чайлаган. Онон бисти жаңыскандыра таштагылайла, жүре бергилеген. Бу Толчылайымла кожо чайлаганыс ла чайлаганыс. Учы-учында чай бадар жер жок боло берген. Улчугышпай, отырганыс ла отырганыс. Немецтен коркыбаган киж, Толчылайдан тен коркып отырганым коркыш. Туруп ла чыгала, жана берзе... Ол тушта киж оны канайдатан? Бойы не болотон? «Эмди к-кканайдарыс, Толчылай?» — деп, жүк арайдан унчуккам. (Манзаарызам, тилим толголып, чоколдоно беретен киж инем мен.) «Койдонышкайыс» — деп, Толчылайым жап-жарт унчуккан. Уйалганым тен... «А чындап та, артык нени эдетен?» — дейле, Абаам тегерик кара көстөриле имдеп ийетен...

Ол туштарда бистер, уулчактар, жуулыжып алала, жуудан жанган жуучылдардын айылдарына баргылап туратаныс. Бу ненин учун дезе, бис «жуу керегинде» куучын угарга турган улус. Кезик фронтовиктер канайда жуулашканын сүрекей жакшы куучындагылаар. Киж ол «откалаптын жерни» жап-жарт көрүп, куйка бажы жымырап отыратан эмей. Кезиктери дезе кокырлаар, бисле берижер: «Көлдиг жарадыла немецтин танкы барып жат. Тен таркыраган, күзүреген барып жаткан. Онон бир көрзөм, көлдөн жаан кара балык чыга кон келт. Байагы танкты «ап» этире жуда салып ийеле, көл дөн ойто кире берген. Төгүн деп турган дезегер, балдар, тен бу ла бойымнын бу эки көстөримле көргөм» — дейле, имдеп ийер. Бот, мындый куучындардан фронт деп неме кандый — ондоп көр. Керек дезе Гитлерди көрөлд, жастыра аткандары чыгар. Бистин алдыбыска сырагай «герой, баатыр» боло бергилейтени база бар эмей.

Бот, куучын угар деп, бистер ол Абаамнын болчок туразына база барып туратаныс. Бир барзабыс, үйде жок болор, бир барзабыс, Абаам куучындабас. Же онон учы-учында куучындаткан ошкош эдис. А нени куучындаганы санаама кирбейт. Эмди санаамда артканы жаңыс ла бу:

— Немецтердин адыла бодол ло ойноп, жүгүрүп турарым деер. — Олор аткылаар ла аткылаар. Октор жанымла тен «сыйт-сыйт» эткилеп тургулаар. Же бирүзи де тийбеген. Ары-бери тен сурт-сурт эдип турарым. Тенек ине, балдар, мен ол тушта тенек. Мынын учун бир катап старшина кулагымды уужаган. Онон ло токтогом. Старшина — ол үредүчи. Уредүчигердин сөзин угуп жүргүлеер, балдар, — деп, болчок туразынын изүзине кызара быжыныгып калган отыратан эди. — А бот атака тушта канай жүгүрерин билер керек. Тус качан да жүгүрбегер. Бир де коркыбас керек, кийинде артпас керек. Озо барганга ок тийбес. Онон озо барган кийинде ол немецтердин жүктенчиктери толтыра эмей а. Батаа, олордын саржулап койгон бутерброд дейтен калажы сүрекей амтанду...

Бастыра жүрүминде Абаам кайда ла иштезе, жүк ле «јамачы» болор кижн. Канча жылга улай МТС-те механизатор болгон. Же алдынан трактор албас — прицепщик-колбоочы болор эмезе сеялкага отырат. Комбайнга жууктаза, копнительде жангыс ла тиштери кажандап жүрер. Кезик жылдарда кайырчак тургузып алган абралу, сеялкарларга үрен аш тартатан. Мал жаар басса, база болушчы болор: койчынын болушчызы эмезе уй кабыраачынын болушчызы. Иштеер болзо, албаданып якшы иштеер. Керек дезе та кандый да медаль да алган ошкош эди. Же болушчы кижн — болушчы ла: акча-жалы да эмеш ас келижер, магы-жары да тын угулбас.

Аракыдап-эштеп бир согушпаган, бир айткылашпаган, бир соктырбаган, бир айткылатпаган, бир неме жылыйтпаган, бир төлүге түшпеген — иштенип ле жүрген кижн. Уйи, Топчылайы, база бойы ла ошкош — иштенип ле жүрер кижн. Балдарын азыраар, бойынын малажын азыраар, жай болгожын, өлгөн чабар, кыш болгожын, өлгөн тартар, эчки тараар, жаскыда — сакмандаар. Мынын учун журтта олор керегинде көп куучын да болбойтон. Жангыс ла бир катап тайгага: «Айу-у! Айу-у!» — деп, сүрекей тын кыйгырала, тегин жерге улус коркыткан дежетен. Мангаарган кийнинде, тили толголо беретен кижн, адаруга чактыртала, онойдо кыйгырган болтыр. Онон улус: «Ботпой өгбөн тайгадан түшсе, айлы жаар жанбас. Кедертинде чабыны жаар чыга берер. А өлгөн обоолойтон чанагын туку эрте жаста жазап койгон» — дешкилеер.

Былыр 9 Майда — Жөнүнн байрамында Абаам та кемнин де айлында куучындап отырган. Жуулашканын көп куучындабайтан кижнни соныркап уккам:

— Бу слерлерди көрүп отыраарга — меге жаан ырыс, улустар, — деп, Абаам баштаган. — Туку качан божоп калатан кижн болгон инем мен. Канча кире улус ол жууда кырылбады. Мен олордон та не, та не башка болгом?.. Менде аныланарга кийнимде куйрук та жок, мандайымда мүс те жок. Эрjene болгодый мен де жок. А бот та ненин де учун тирү. Олүп калган болзом, эмди слерлерле не куучындажып отыргайым не... А тирү мен деп, эмдиге ле сүүнип жүрерим. Айлымда мен деп, Алтайымда мен деп чек ундыбазым. Бу кейди тынаарга, бу аш-курсагарды амзаарга — меге ырыс — деп, Абаам табылу куучындап, колындагы чббчбйин айландырып отырган. Кыскарта кайчылап койгон бажы буурайып, бастыра бойы уурлап калган, көстөри кадангы көрүнген. — Бойымнын чодымла болзо, үч катап арай өлтүртпеген кижн мен. А канча кире октор кыйа барган — ол өлүмдерди тооло-

бой до јадым... Же эн ле баштапкызы... Немецтерди тунде сургүлөп ийгенис. Түште старшинала кожо блиндаж бедреп жүргенис. Мен разведкада болгом. Кайчуылдар бис. Жадар жер керек, бот, блиндажты бедреп жүрген шылтагыс ол. Чала тууразында бир блиндаж туру. Эжигин ача тарттым. Ме сеге! — немецтер. Офицерлер. Учү. Мен кайкаган бойынча, оозымды ачып ийтирим. Немецтер — база. Онон бирүзи столдо наганы жаар колы карбас этти. Же мен озолоп ийдим... Автомадым белен болгон. Предохранительде эмес. Бу учун старшинам жаантайын арбап туратан. Эмеш ле оройтыган болзом... Тен бир ле секунд ине... Киж и эмдиге кайкаар. Ол блиндажта не артылап калган улус. Бир сананзам, эзирик улус болгон болор. Шык уйуктагылап калган. Нени де укпаган... А экинчи катап... Бистер — база ла ол разведчиктер. Та кандый да журтта школдо уйуктап жаткан немецтерди курчап алганыс. Озо баштап, каруулчыгын «канк» берип койгонус. Арткандары биске неме бе... Мени бу жеринге тур, көзпөктөн чыга калганын аткыла дешкилеген. Бойлоры десе гранат таштаар деп, ичкери болгылаган. Мен агашка жөлөнбө, автомадымды белетеп ле алдым. Бот бу тушта... та кем де мени кийин жанымнан келип ле туткан. Тамагыма када ла берген. Тыныжым жетпей барган. Удурлажар да эмес. Же өлгөнүм бу туру... Билинип келер болзом, нөкөрлөрүм мени силкигилеп тургулары. Эмеш ондонып келзем, жерде ак нч кийимдү укту бука ошкош жаан немец жатты. Эмди шиндеп көрөр болгожун, ол немец тышкары уборныйда отырган күлүк болтур. Ол бисти де көрбөгөн, бис оны да көрбөгөнүс. Мен десе кийинимде ак черет уборный турганын көргөм, же ондо киж и бар деп үч-санаамда жок. Ичин чүрчө көрүп ийген болзо кайдар. Эмеш ле болгон болзо... Же, карын, нөкөрүм көрүп ийтир. Рамазан деп татар уул болгон. Ол меге кудай болгон жокпо... — деп, Абаам эмеш тыныш алынып алала, онон ары көндүктирген. — А үчинчи катап... калганчы катап... Бу тушта жуунын учу жууктап калган тужу... Таш туранын толыгын айлана согула келзем, удурла немец чыгып келди. Эку тен арай согулыжа бербедис. Немец автомадын мен жаар уулап ла ийди. А мен десе... Таш карманымда кичинек пистолеттү жүретем. Оны ала койгон бойынча, «жынк» берип ийгем... Сананар да ой болбогон ине. Бычактын мизинен калдым деген сөс ол. Та канай озологом. Немец керек десе адып та ийген. Же жыгылып жада аткан — жазып ийген... А ол пистолетти мен ойынчык эдип алып жүретем. Кичинек, жараш пистолет болгон. Тударга эптүзи тен коркыш. Та кемде де жүрерде, паек спиртимле садып алгам. «Мыны кайдарга тургун, оныла нени эдерге, таштап ий» — деп, мени арбагылаган улус база көп лө болгон. Же мен болбогом. Ол тушта киж и уулчак эмей. Ойынчык эдип алып жүрбей база...

ЖАРТАМАЛ

Куйруков — менин оштүүм. Куучыным аайы, күрмелгези жарт болзын деп, мен кем, Куйруков деген кижин кем — тоолу сөс.

Куйруковты слер жакшы билбей. Ол жинт поэт. Андый да болзо текши жарлу. Мени билбезеер жолду. Газетте бир он кирези стигим чыгала, творчеством оного ары оспой токтоп калган. Шылтагы неде? Кычыраачы оны билер ле ондоор учурлу. Шак онын да учун бу жартамалды бичип отурум.

Айдарда, бистер — жинт поэттер. Кожо остис, жаба үрендис, жагыс ойдө бичип баштадыс, эмди көрүмжилү бир жерде иштеп жадыс. Жажына нөкөрлөр болгоныс. Болгоныс... Кыскарта айтса, экилебис Сырганы сүүп жадыс. Сырга дезе мениле кинолоп-эштеп, Куйруковты сүүбей жат. Шак онын учун мен Куйруковты көрөр күүним жок.

Сыргага сүүттирбей турганынан улам күрүм ончо улус көзүнчө кыйналаачы болуп араланып, бойынын жүрүм-салымын кармап стихтер чийип, кезикте жүзүн-базындалып, «баштактанып» та турза, шеф оны кезедерден, иштен чыгарардан болгой, карын мекелешип турар. «Көксине ачу түшкөн көөркий ине, жинт кижин түзеле бербей» — деер. Куйрукка ол ло керек:

Жүрүмүм, салымым — кыйын,
 Же жүүлбедим, жатпадым кыйын —

деп ле ого жуугаш экижолдыктарды бичий соккон турар. Онын кийинде кижин ого там килебей.

Ол эмезе мындай экижолдук:

Коштоңды ончозы: квартира да,
 нөкөр дө,
 сүүш те,
 не де жок...
 Же кожоңым коолойт, бойым омок!

Бу ончозы көк-төгүн. Куйруковто үзе неме бар.

Онын келишпей калган сүүжин керегинде городтын нчиле кыстар ортодо кайкамчылу куучындар жүрүп жат. Бистин бөлүктин үй улузы онын турумкайыла, чыдуузыла оморкоп, Куйруковтын кыйын-шыразында мени бурулап, мен жаар кыландап көргүлейт.

Жашөскүримле туштажулар болгон жерде Куйруков стихтерин кычырганда, кыстардын көстөри жашкайакты беретен. Айла, стих кычырарга күлүктин бойы. Чек артист. Толгожондоор, мыйжындаар. Мен, айса болзо, Куйруктан чик жок жайалталу. Андый деп, мен бүдүп те жадым. Же менин чийгеним менин де учун кемнин де жүрегине өт-

пöй, көксине томылбай жат. Куйругун керек десе көп бичик те кычыр-
бас, ямбты хорейден ылгаштырбас. Мен деп кижн казынып ла жадым,
кемирип ле жадым. Жар да жок, чорт то жок.

Калганчы жылдарда Куйруков та карып турган, та канай турган,
жажын тоолоор жаг тапкан:

Удабас меге жирме жети,
Уйа тартар бйим жетти

Je бу неге жараар неме? Бир шүүлте жок, бир учур жок. Тегин
угаштыру. Поэзия ондобос немелерге жаан кайкал. Авторго кычыраа-
чынын ичи ачызын деп өнөтийин эткен неме. Бу экижолдыкты ла бил-
бес кижн жок. Канатту сөс болуп калган. Быыл Куйрук жирме тогусту.
Бу жуукта онын мындый экижолдыгы городтын жашөскүрими ортодо
таркап калды:

Удабас меге жирме тогус,
Je эдиге мен бойдог монус.

Куйруковтын жажын кичееп турган кижн бар чылап. Тен кыжыгын
куруыр. Ол до кем жок. А бот сүүштерин тоологнын кычырган бол-
зогор:

Экинчи сүүжим жет келди,
Эрүүл бол деп некеди.

* * *

Урkitпейлик сүүжисти мендеп,
Учинчи сүүш болбос менде.

* * *

Төртнчи сүүжим чөкөди,
Төп уулга жүре бөрди.

Сырга онын та онынчы, та он экинчи сүүжи. Керек беди, Куйру-
ковтын творчествозын тереңжиде шиндебей, бого токтодып салактар.
Мен ого күйүнип те турзам, je оны бу учун көрөр күүним жок эмес.

Мен Сыргала кожо бойымды ырысту деп бодонип, городтын бир
учынаг экинчи учына жетире карды ырып, Сырганы квартираны
уйдежип, онын карагуй подъездинде эки час көгөргөнчө соокко чар-
чап, оныла поэзия, жүрүм ле бийик материя керегинде куучындашкам-
да, Куйруков жылу орында тойу кiske чилеп мыркылдап, керилип са-
лып, хоккей көрүп сайрап жат. Кезик арада, Сырга оны сүүбей турга-

нын сананып та ий калза, бу санаадаг онын жүреги тату жирирей берет.

Меге, эзенде одусту болотон кижиге, сүүш — тирү чак ла уур жүк. Ижим чек жылбас, ненин учун десе Сыргала кожо таг атканча базып жүр каларым, онын бажында «жаан кижиден» арбыш жиirim.

А Куйруковко не болзын, «Чөкөлбөгөн сүүш» деп поэма баштап алган, онызын токыналу «токтоктоп» жат. Слер билбей, ончо гениальный произведениелерин поэттер ырызы жок сүүш тужында чүмдегенин.

Эртен турадаг ала мен өткөн күнди кунукчылду эске алады, тал-түш кыйза (ажанбай, ненин учун десе акчамды кече энирде Сыргала кожо «Алтын-Көлдөп» коротком), бүгүн такып ла коомой киного барарга келижетен эмтир деп санааркайдым, ненин учун десе, жакшы кинолорды үзеин көрүп салганым.

Иштин кийинде бичинердин ордына Сыргала кожо киного барып жатсабыс, Куйруков кой терези некей тонду коркондодып, бис жаар күүн-күч жок көрүп салып, эстеп барадар. Сыргага нени айдарып сананбас та, ненин учун десе ол оныла керек десе таныш та эмес. Эптү, жуунак квартиразында Куйруковты каарган эт эмезе пельмен, жымжак отургуш ла бичиир машинка сагып жат. Куйруков машинкала бир эки-үч час токылдадала, жарым час ару кей тынып, он бир часта уйуктаарга жадар. Туй ла жирме секундка Сырганы сананып кунугала, шык уйуктап калар. Түш жеринде жөнл жундый Сырга ого удурга жүгүрүп жүгүрүп келедер...

— Бот онын учун Куйруковтын ла менин творчествомды шинжүлөөрдөгү, түндөөрдөгү озо, мык сананып көригер.

Нина Бельчекова

ӨӨЙ ЭНЕ

Мен ол тушта бежинчи класска көчкөн оогош кызычак болгом. Ол жайгыда, школго барар ой жууктап жүрерде, таг атту адам келген. Адам адын чеденге буулап, тышкары турган карган энем ле меге жууктап, жакшылашты. Карган энемнин су-кадыгын сурап угала, меге баштанды:

— У-у, кизимди... баямды...

«Ы» ла «а»-нын ордына жажыдып, жымжада «и» ле «я» айдып, адам меге кунукканын ла карузыганын айдат. Онын күнге кызарып калган чырайында, жалакай көстөринде сүүмүңи ле күлүмүңи күйет. Адам жаан алаканыла менин бажымды сыймап, жажыдат:

— Болчок кизимди... кижини таныбас болуп жаандап калган...

— Же айылга кирип, чай ич, Алтайчы... — дейде, карган энем чай нидерге агаш айыл жаар басты.

— Же-же, эмди ле... — адам капшай жөпсинип, же жеринег кыймык-табай да турды. Карган энем айылдын жабыс эжигин чыкырадып кире берерде, адам менен сурады:

— Айшат, ойто Суулу-Кобы барар күүнүн бар ба, балам?

Мен адамнын чек ле школ алдында кенетийин жедип келгенинен, карган энеме ле меге көргөн көстөринег, үнинег та нени де сезип тургам. Онын сурак берген үни де агылу билдирди. Же Суулу-Кобы барар күүним бир де жок болгон. Узак келбеген адамды көрүп сүүненим жоголып, нени айдарын билбей турдым. Мынын алдында, школдо үренип турарымда, бөй энем келерде, мен оныла кожо барбагам. Карган энем слер экү жакшы жатпас, бала дезе ортогордо шыралап жүретен бе дейле, бербеген. Менин унчукпай турганымды көрүп, адам алдыма тизелене отырып алды. Ол та эби жок отырганынан ба, та айдарга турган сөстөринег бе кызарып, жобош ло бүдүмжилү айтты:

— Сенде эмди өскө эне болор... Кожо барарын ба?

— Алтайчы! Кирип изү чай ичпей не турун?! — карган энем эжикти ачып, чукулду үнденди. Адам селт эдип, менин каруумды да укпай, кожо барарыс дейле, айыл дөөн басты. Мен айылда аяк-казанын калыражын, улустын эрмек-куучынын угуп турала, чичке оромго чыктым. Журт ээн немедий болгон: жаан улус өлөн ижинде, балдар ончозы журттын алды жанында сууда эжингилеп турган. Мен жуукта жагы ла соокко тонгончо эжинип, карган энем мени ажандырып саларга кычырарда ла келгем. Же менин оноор барар күүним эмди келбей турган.

Бойымнын энем менин санаама кирбейтен. Ол божоордо, меге бир ле жаш болгон. Мен озо адамнын, онон энемнин ада-энелеринде өскөм. Школго жүрер ойим жеде берсерде, адам өскө жерден кижги алып, мени апарган. Мен бөй энемди сүүбегем... Адам эмди өскө эне болор деди, меге ойто ло ол ло журт тоөн барар керек. Өскө эне... жагы эне. Ол таныш эмес үй кижини санангамда, меге баштапкы ла бөй энемдий кижги журалып турды. Жаан улустын жарты жок жүрүминде меге жарты жок жер берилген... Мен нени сананып, кандый сок жагыс шүүлтеге келгейнем?

Адам бөй энемле бөркөжип, ойто биригип, мени бойынын ада-энелерине, энезинег Суулу-Кобы апарып, ойто карган энеме, бери экелип, не болбоды деер? Карган энем мени алып калайын дезе, адама жагыс кызын бербес аргазы база жок болгон. Ол күйүзнин, жалакай ла ырызы жок кижинин, токыназы жок жүрүмин, сок жагыс кызычагына кандый бгзүре, кару болгонун билип жүрген.

Ол тушта мен күнге изиген жолдын жымжак тобрагында жылынып турган такааларды аяктап, олардын санааркаш жок жайымына күйүнип тургам. Онон басып барала, оларды жеринег сүрүп ийгем. Бассам ла сабарларымнын ортозынан буркурап, чыгып турган жымжак тобракка басып жүреле, айыл дөөн жүгүрдим. Эжиктен меге уду-

ра адам чыкты. Карган энем менин кийимдеримди сеткага сугала, турадан чыгарып келди:

— Кышкы кийимин оноң келип алгайың... Баланы ажайдырып ал, Алтайчы. О-о-ох! Топчы кем жок ло кижиги эди...

Адам ла мени ээчий айыл дөбөн базып, карган энем бойы-бойыла эркектежип, жашталып калган көстөриле мени эркеледип турды.

Менин бажымда «Топчы» деп ат айланып, андый атту кижинин чырайы санаама кирип-кирбейт. Карган энем очокто жалбырабай, ышталып жаткан турундардан көстөрине ыш кирип тургандый, оларды чуучакту колыла жыжа согуп, меге чай урды. Адам сеткадагы кийимдерди канжалайдым деп, түргөн чыга берди. Топчы? Кичинек журтта андый солун атту кижини эске алынып ла ийеле, чайга чачамтыга бердим.

— Кайдөбөн мендеп туруң, Айшат?! Жазап ажанып ал... — деп, карган энем көмөлөгөндий айтты.

Ол чуучагын ол ло бойынча тудунган отырды. Оноң чуучакты, алдындагы чылап казаннын какпагына эмес, койу тату чайына сугуп салды. Туруп, отту турунды табарганча чыгып, ойто кирди:

— Адаң сагып туру, балам... Ме, куруттан, алтай калаштан сугуп ал... аштазан жириң.

Адама учкажып аларымда, карган энем калаш ла курудун сунуп ла турды. Оларды суккадый жаан кармандар менде жок то болгон, тудунып алайын дезем, колдорым бош жок... Учү-учында адам калашты сындыра тудуп, бир карманына, курутты экинчизине сугуп, жортуп ийди. Эки журтты бөлип турган боочыга жетире бис экү унчугышпадыс. Боочыга чыгала, адам журт жаар кайа көрөрдө, мен база кайра баштандым. Бу ла бөйдө байадаң ла бери мени олжолоп алган карыкчал көксимди былчый тудуп ийгендий, көстөримде изү жаштар толо берди.

— Алдырбас... Каникулда айылдап келеринг — деп, мени токынадып, адам боочыны төмөн жортты. Же адамнын кармандарында тату жытанган, саржуга быжырган калаш ла курут бис экүниң амзаган, карган энемниң эткен калганчы ла курсагы деп, ого база жолыкпазыс, бис оны ойто качан да көрбөзис деп кемибис те сеспеген де, саянбаган да... Бис экү учкажып ары болорыста карган энем жаңыс-канзырап, бисти ээчий узак ла көргөн болор. Оноң жолдын жылу тобрагында күнзеген такааларды ширтеп турала, бойы ошкош эски, жантайган айлына кирип, кангазын бедиреп ыйлаган да болор.

— Айшат! Кангалу калтамды көрдинг бе, балам? — десе, мен ого таап беретем. Эмесе бу бойоор тудунып алганаар дейле, каткыарым...

Алдыста, жалбак жалаңда, Суулу-Кобы журттын ас-мас чачыны турган туралары бийик агаштар ажыра көрүнүп келди. Журтка бир канча жетпей жүрүп, адам адынын оозун туура бурыды. Олөңи чабылып калган, саргара берген жаландарла эки-үч кобыны эдектей жорттыс.

Адам бир кобыны өрө жортты! Бу кобыда иштеп жүргөн үй улустын тал-табыжы арка-тууга жаңыланып, там ла тыгып турды. Суйук чанкыр ыжы чөйилип жаткан одуга жетпей, адам аттан түжүп, агаштын сртозында өлгөн жууп, бугулдап турган үй улус төөн басты. Аттын тискинин тудуп ла аларымда, ол оны кенетийин колымнан ушта согуп, отой берди. Бу таныш кобыга жеткенче, мен адам алдындагы өбй энеме барып жаткан деп билбегем. «Сенде өскө эне болор» — деп, ол бойы айтты не.

Куучындарын токтодып, иштеп ле жүргөн үй улус төөн базып браткан адамды ээчий мен нени де ондобой, онын кийинен көрүп отырдым. Адам ологорго жууктап барарда, өбй энемле кожо жүргөн үй кижй ары басты. Өбй энем айруужын жерге кадай тудуп, жеңил өдүктү будыла ого тееп алды. Олордын үндери меге jedип те турза, же нени айдышкандары жарт угулбай турган. Жаан удабай, өбй энемнин табыжы жаанап чыкты. Адам эки-үч оос неме айдып жүреле, кайра басты. Бу ла өйдө өбй энем айруужын ушта согордо ло, мен жаман кыйгырып ийеле, аттан калып түштим. Чочыган ат кенейте туура болды. Адам мен жаар жүгүрип клеетти. Өбй эне айруужын тудунганча, армакчыда ады жаар жүгүре базып браатты. Онон ол айруужын туура таштап ийеле, жүгүрип ийди. Мен туруп, эмеш токнай бердим. Өбй энем, байла, ачынганына айруужын тудунганча жүгүргөн...

Адамла экү журтка jedип келдибис. Топчынын айлында кем де жок эмтир. Бис айылга кирип, соок чегеннен ичип алдыс. Көстөрим агаш айылдын карачкызына үренишип, мен жаңы айлымнын ичин айкай бердим. Төрдө толыкта ышка карарып калган эски, качан да чанкыр болгон шкап турды. Шилдеринин ордына ак марля кондырып салтыр. Узуну эжиктен шкапка жетире аяксалгышта кандый ла өндү, бүдүмдү чүнкелер, казандар, жаан жалбак аяктар, тазтар, сабаттар болды. Аяксалгыштын алдында сары өрмөлү эки кара казан турды. Күли сооп калган очоктын үсти жанында талкан согорго он колын тонын женинен уштып алган карган эмеенге түней күп, жабыс тегерик стол тургулайт. Айылдын эр жанында — орын, эжик жаар — жаан аптра. Оды жок учун кандый да ээн билдирген, таныш эмес айылда отырып, карган энемди, жуук ла таныш айлымды сананып, менин ыйым келди. Тышкары адамнын одын ооктогон табыжы угулат. Мен көстөримди арчып, тышкары чыктым. Адам каалгала коштой кулаштан жалбайта жарып салган одын алып, эптү ооктоп турды. Жууктай базып келеримде, белин түзедип, терлеп ле кызарып калган чырайын арчыды:

— Одынын кийдирип, от сал, Айшат! Өлгөннөн удабас... Коля келер... ойноорун.

Ол «энег» деп айдып болбоды ошкош. Одын аларга отыра ла түжеримде, абранын табыжы угулып келди. Мен өкпөорип, одынды да ундып, тура калдым. Абранын калыражы жууктап, ондо отырган

улустын эрмек-куучындары угулып келди. Жаан удабай каалгала коштой токтой берген абрадан көп лө улус түжүп, айылдары жаар бастылар. Арып-чылап калган чырайлу бир үй кижн берн басты, оны ээчий жети-сегис жашту уулчак клетти. Менин жаңы энем (мен оны танып ийгем) мен жаар кылчас көрүп, жакшылашты. Уулчак меге жууктай басып, сурады:

— Качан келгенер, Айшат?!

— Эмеш байа... — каруузын берип, онын адымды билерин кайкадым.

Онон ол канча класста үренерин, канча жаштузын сурадым. Бис анайда эрмектежип турарыста, бөй энем чыгып, меге жүк ле кылчас көрүп салала, Коляга айтты:

— Атка минип, уйды айдап кел, Коля, — онон мен жаар көрбөй, кошты. — Айшат, барар күүннн бар болзо, кожо учкажып ал...

Бис Коляла экү атка учкажып, уй бедреп бардыс. Жолой туштаган балдар бисти соныркап көрөт. Коляга бу жылби жарап турган ошкеш. Ол жаан кижидий тууралай отырып, мениле куучындажарга чырмайат. Кезикте жолыккан уулчак эмезе кызыкчак керегинде меге кыскарта куучындап турды. Не дезе, мен бу жерде эмеш жадып, үренген де болзом, көп балдарды билбес болгом.

Бис журттаг өрб барган элбек жикти кууй журтуп, кыраларга арай жетпей жүрүп, уйды көрүп ийдис. Ак-чоокыр жоон уйды экелип, Коля ла мен айылга кирдис. Онын энезн биске сүтке кайнаткан лапша уруп, каймакту тврог тургузын турарда, мен онын чырайын аяктап отырдым. Мен оны алдындагы бөй энемле түңейлеп, кандый кижн не деп санандым. Бу үй кнжиннн чырайынан сүүнгени де, соныркаганы да билдирбейт. Меге жарабай турганы онын сан башка көрүштери болгон. Бис тойо ажанып алала, ойноорго тышкары чыктыс. Коля сенекке кийдире жүгүрип, онон волейбол экелди. Бистин оны тач-мач таштажып турарга күүниске тийе берди. Коля картошколу маалага кирип, туранын үсти дөбн чыгатап текпиштег селбектенип алды. Буттарын тырландадып, текпишке тебинерге чырмайат. Неме болбосто, жерге секирип түшти:

— Алтайчы таайым меге турник эдип берер болгон. Туранын үстинде узун темир бар. Көргүзейин бе?

— Эртен көрөрис, Коля. Барак, уйуктаар бөй жетти — деп, мен оны токтоттым.

Бу төп, токыналу уулчакла наылажып алганыма мен сүүнип тургам. Бис экү кожо ойноп болбой, бөркөжип турзабыс не болор? Колянын энези уулчагына болужып, мени арбанар, айса согуп та ийер эди. Адам мени килеп, кородоп, бөй энемле керижер эмезе айлынан жүре де берер эди. Онон эзирик келер... Алдындагы бөй энемле андый болуп туратан. Адам калагы болгондо, мени бөй энемди эне деп айттырарга көмблөп тө, силке-мылка тудуп та ийетен.

Коляла мен соңында бөркөжип те, соғужып та ийетем. Же өй энем экилебисти тен арбаны, кемнинг де адаанын албайтан.

Ол күн мен Коляла нөкөрлөшкөниме сүүнип, уйуктагам. Туш жеримде карган энем ыйлап туру: «Кайдөн мендеп, чачамтыгып турун?!». Онон таныш эмес киж и айруушту сүрүжип келерде, Топчынын туразында турган аптрага (ол турага та не келген?) кире бердим. Ол киж и эжикке коркышту токылдадып баштады. Ол табыштаг мен ойгоноп келдим. Токылдадыш ойнинг өткүрө чүмү жок, табышту болгон. Туранын стенелери селендеп, эмди ле келип түшкөдий билдирди. Сенектин эжигин кем де тееп ийерде, ол ачыла берди. Олор туранын эжигин онон тыг, онон калапту токылдаттылар. Ай-карагуй түндеги бу калапту токылдадыштаг менин эди-каным сооп, тыг коркыштаг ла чочыштаг мен тынар-тынбас жаттым. Төриндеги кыптаг өй энем чыгып, арбанып тура, эжикти ачып ийди.

Кандый да эр улус кирип келди. Олордын экүзи төринде кыптаг чыгып келген адам дөн болордо, бирүзи выключатель бедреп, жарыткыжыла жарыдып турды.

— Слер не улус?! Не керек?! — деп, адамнын сурагына каруу бербей, олор оны сого бердилер. Таныш эмес эр улус тузалу керек эдип тургандый, кажы ла јудрукташта, тебиште табылу онтогылап турдылар. Выключательди таап алала, каруудап турган киж и жүгүр барып, олорго болужып турды. Ол жарыткыжыла жаантайын потолок жаар жарыдат. Колянын энези чыдажып болбой, бирүзин токтодорго тап эдерде, ол онын колын кайра толгоп ийди. Колынын табыжы сан-башка карс эдип, өй энем кыгыс та онту чыгарбай, орынга отыра түшти. Коля ла мен бир эмеш өйгө ондонып болбой, бир үнле ыйлажа бердис.

— Тышкары барып, согоор, уулар... Балдар коркытпагар... — деп, адам айтты.

Экүзи адамды чыгара берерде, жарыткыштузы ыйлажып турган бистерге жарды:

— Кем де чыкпазын! Чыкканаарды бычактап саларым.

Онон колында бычагыла эжикке кадап-кадап ийеле, жүре берди. Энебис бирде көзбөккө келип, бирде эжикке барып, колын кучактай тудуп алган, базып турды.

— Канайдактар, балдар?! — ыйлажып турган бистен сурап, көзбөктөг карануйга карайт. Мынайып бир канча өй өдө берди. Тышкары айылдын эжиги калт эдерде, олор ойто келди деп бис корко бердис. Удабай эжикти киж и токылдатты. Унинен адамды танып ийдис. Энебис капшай ла эжикти ачып, сооктон ло коркышту согуштан калтырап-тыркырап турган адамды кийдирип алды.

Эртезинде көрөр болзо, адамнын эдинде тирү јер артпаган эмтир: бастыра бойы кара-көк, чырайы туй тижип калган. Өй энемнин колы узак ла оорыган эди.

Ол түндеги согуш керегинде мен жаанап келеле, ончозын энебистен бир эмештен, адамның бойынан кичинектен угуп алгам. Олор ол керегинде куучындаарын сүүбейтен.

Таныш эмес эр улус адамды журттын учында сууга апарып, кирам-кайрал жогынан соккондор. Мында турган кош тартар машинага салып аларга, оны көдүрүп болбогондор. Сүүртеп апарала, сууга таштап ийгендер. Адам тынбаска албаданып, кыймык жок жада берген. «Олүп калт...» — дежип, теёп-тееп ийеле, жүргүлей берген. Олордын машиназынын күүлежи жоголып каларда, адам жүк ле арайдаң жанып келген. Ол машинанын кабинасында та кем де отырганын адам көргөн эмтир. Ол кижн турага кирбеген де, адамды согорында турушпаган да, же бу машинанын түнде келип, таныш эмес улустын адамды сокконы оныла чике колбулу деп адам сезип салтыр.

ЈАҢЫ ҮЛГЕРЛЕР

Эркемен Палкин

САРЫ ҚОБЫНЫҢ БООЧЫЗЫ

Сары қобының боочызы
Санааға нени чийилтти?
Откбн бйлөр ырызы
Өзөгимде чым этти.

Ару ла кеен бй сезип,
Ашканыс, нени бедреп?
Кенейте тымып, торт өзүп,
Көрөтөн эдис эбире.

Бистинг чичке үндерис
Бийикке шингип таркаган.
Жарык, чағқыр јаш тужыс
Јағылгала ыраган.

Кару нени де ойгозып,
Кайда да үндер торгылат.
Сары қобының боочызы
Санандырат баргаала.

* * *

Өзөк ичи — ак чечек...
Өзөгимде не кинчек?

Көрүнген кыс кебери.
Көк лө ару теңери.

Көөркий кандый јарады!
Көксиме торт јуралды.

Учук тарап отырған,
Ундылгандый не турғам?

Кайдағ келген, табылған
Кандый мындый јайалған?

Тарайт, катайт учукты,
Такып көрүп унчукты:

— Јортыгар ла, јол узун.
Јон ортодо тил узун...

Катқырынды, қызарды.
Қан эдимле не барды?

Көк теңери алдына
Көрүнгенин бу туру.

Јолыгып ойто келейин,
Јол — учукты табайын.

Малчы бойым тайгага
Мағла јеттим — Алтайға.

Чын эмеш пе, ак аяас?
Чын канайып табылбас!

Одүп қалды тым кече.
Өзөк ичи — ак чечек.

* * *

Jaантайын нени тымык санап,
Jaан унчукпай жүредин, нөкөр?
Төгүн дезен, тууразынаг
Бойыг, жиит эр, бойыг да көр.

Эмди база ишке меңдеп
Барадырыг, базыт кату...
Көрүп ле ийзен — күн көзинде,
Күлүмзиренедиг эрү, отту.

Бу ла жүрген бойыг ла бу:
Jакшылажадыг ачык-жарык.

Ак санаанды жайа тудуп,
Куучындайдыг көзинг жарып.

Кокырлап ийип, колыг жагып,
Бүдүп, чочып айдадыг тарый.
Торт ло эбире ончозы — жагы,
Jүрүм де кеен жарыйт, жарыйт.

Ару күүинде апагаш отко
Ак жаркыным удура чалыйт.
Эзин соксо, кубарлу чоктор
Ээн кызарып, мынайда жарыйт.

ДРАМАТУРГИЯ

Аржан Адаров

САН БАШКА КИЖИ

ЭКИ БОЛҮКТҮ ЛИРИКАЛЫК КОМЕДИЯ.
КЕРЕК БИСТИҢ ОЙДО ОДҮП ЈАТ.

Ойноор улус:

Колба, Кей-Көрүк Мырза уулы, Јалбаков — койчы, осеменатор, изобретатель, 30 жашту.

Кандаш Сыгырткышев — малчы, 30 жашту, кара чырайлу кижиги.

Јеҥебис (чын ады Кумакай) — Кандаштын үйи, 30 жашту, колхозто бор-ботко иш эдип турган үй кижиги.

Алтынай — комсомолка, жараш кыс, койчы, 19 жашту. Бултайдын балазы.

Јыракы — уй саачы, жагыскан жүрген келин, 40 жашту.

Светлана — Јыракынын кызы, 19 жашту, комсомолка, кебис эдип жүреле жанып келген, сурас балалуу.

Байзын Байрамыч — колхозтын председатели, 39 жашту.

Бултай — колхозчы, сырынчы оору кижиги (кулак), 55 жашту.

Јайбан эмееи — Колба Кей-Көрүктин энези, 70 жашту.

Семтек Коля — 22 жашту.

БАШТАПҚЫ БОЛУК

Кидим јас. Койчынын турлузы Колба серенкезин кўйдүрүп, көбштин бүркүзүн ачып јарыдат, бу ла ойдо от бчүп, јызырт эт калды. Көбштө неме от-алышкан. Калырт-малырт. Карангуй.

Колбанын уни. Эне-ем, слер тирү бе?

Јайбаннын уни. Тирү... Сен тирү бе, балам?

Колбанын уни. Тирү... Ол калган болзом, канай сурайтам.

Јайбаннын уни. Чын ла дезен.

От жарыт. От-алыштан энелү-уулду эки башка тоолонгылай берген эмтир. Көбш туку јаланда. От чачыл калган.

Жайбан (онтойт). Ой, белимей! Балам, наукаңды ташта! Мынай жүрүп, колхозтын кой-малын кырып, түрмеге баратаң эмтиринг. (Ордобойот, сыймаданат, чүчкүрөт.)

Колба (өрө өңдөйшү). Акыр, ол неден улам от-алышты? (Лүзинен көбүн, күлди арчыйт.)

Жайбан (арбанат). Сен мында ченемел-санамаал эт туруп, чеден кажаан ортоп салдын, учкан!

Колба. Науканың жолу жеңил эмес, энем. (Танкылайт.)

Жайбан. И-та-тай, сениң наукаң-маукаң. Эмди жарандыр-жазап келеле, жарым тынду эринос таап алдың. Чаазын ошкош терелү неме. Кормосторго көбискек көктөбөргө келиш жат.

Колба. Наука база жастыр жат, эне.

Жайбан. Малдың угын сананганча, бойың угын санан! Кижил ал! Бу Ыракының да кызы жүрү. Сурасту. Же оноң не? Кийиктин де балазы кижил бол калбай!

Колба. Наукага кижил жүрүмүн бер жат.

Кандаш (кийдире жүгүрөт). Не болгон? Бомба жарылган ба, уул?

Колба. База ла ченемел эткем, келишпей калды, едрена-матрена! Арай ла болзо, космоско уча бербедим.

Кандаш. Сен ученый бол бүткен кижил не. Жайалган! Ух, сени күрүмди!

Колба. А база, не айдар оны? Уренген болзом, академикке де же дер эдим ле. Ондо кижил же дил албас не бар, уулдар?

Кандаш. Уренген эмезинг бе, уул?

Колба. Он ло класс божотком, оноң черүде, оноң осеменатор болуп иштегем. Уренген болзом, кандый ачылталар этпес эди-им, ух! Же бу кой деп малды бис жайы-кыжы кабыр жадыс, кичееп жадыс, үрендеп, төрөдип жадыс. Балтырга ла жетире балкаш, бастыра ла бойың оток. Же не шыралаар. Кандаш? Не кыйналар? Нениң учун? Карануыс учун! Уредүбис жабыс учун. Эмди, койдон болгой, кижини дешил колбада өскүрер арга бар, өгдөн!

Кандаш. Колба? Онызы немен эди?

Колба. Же бир ченемел эдетен түби тайпак, оозы чичке шил! Ол туру не!

Кандаш. Тьфу! Пойтык! Сен шилде кижил өскүр жүргенин кайдан көрдин? Ох, Кей-Көрүк деп сени тегин адаган эмес турбай!

Колба. Паскуали деп жаан үредүлү кижил болгон, уул. Баланы колбаның ичине алты айлу болгончо өскүрген. Оноң бойының ижинен корколо, оодо согуп ийген.

Кандаш. Нени?

Колба. Колбаны. Балазыла катый! Орөкөн коркыган не... Жердинг устине албаты багпай барза, оны канайдар? А бот кураандарды, бозуларды колбаларга өскүрер керек. Мун кураан керек болзо, мун.

Јүс мун керек болзо, јүс мун, миллион керек болзо, миллион. Койдын, кучанын үренин колбаларга салып койорун, витаминдер ле белоктор-ло азырап турарын, онон бир ле көрзөн — колбаларда кураандарын «ме-ме-е-мее» деп маарагылап турар. А ол кураандарды жайыла тайгаларга чыгарып, кабырып ий, же ле деген койлор боло берер. Вот сегое — эт, вот сегое — түк, вот сегое — тере! А ого үзеери ат-нере!

Кагдаш. Герой! Алтын Чолмон төштө, акту бойы төрдө!

Колба. А не? Андый иш учун Алтын Чолмон до берер. Онызы јарт. Оосту неме јирге ле јат. Шашлыкты да шаркырада каарарын сүүгилеп јат, а кой кабырар күүндери јок! Эх, улус, улус!

Ун. Э-эй, Колба-таай, үч кой төрөп ийди, үчүлези игистеп!

Колба. Өндөри кандый?

Ун. Ап-пааш, сүт ошкош ак!

Колба. Кемге түней?

Ун. Слерге, Колба-таай!

Колба. Тыфу, күрүм балазы! Кандый кучага түней дейдим?

Ун. Хи-хи-хи! Ол бир мырчыт јүстү кучага, чек ле Кагдаш ош-кош немеге.

Колба (*ачынып*). Алтынай?! Кагдаш таайын бу туру, јүзи чын ла мырчыт. Уйал туру, јүзи кып-кызыл. Мен сурап турум «Семтейге» түней бе айса «Буучайга» ба?

Алтынайдын үни: «Буучайга!» Тен кортон немелер. Ха-ха! Кагдаш-таайым, јаманын таштагар, мен билбей калып.

Колба. Ура! Андый болбой база! Же сен менин Баатырымды Кагдаш таайнга түнейлебе! Баатыр ол ап-пааш, семис, башпак, јараш, а Кагдаш арык, јүзи кап-кара, чек ле негр ошкош!

Кагдаш (*тура јүгүрүп, камчызын талайып*). Сен кычынба, уул, кычынба, Кей-Көрүк, тен, кейинди божот ийерим. Мени кандый да кучала түнейлеп, көрзөн оны! А мен јүзимди өнөтийин јунбай јадым, билеринг бе? Јунунып ийзем, сенен де ак болерерим!

Колба. А не јунбай турганаар, өгөөн. Лйтсаар, уу-у?

Кагдаш (*өкпөөрүп*). Негрге түней болойын деп, Африкага јуу-лаш барарга. Эфиопторго болужар күүним бар. А не? Же не? Мен — танкист, артиллерист, радист. Ого үзеери снайпер! Ол туку болчок таштын ары јанынан ус сабарынды чыгар бер, үзе адып ийерим. Те-лекейде амыр јок, уулдар. Ой-ой! Афганистанда не бол јат, а? Контр-революция! Кан төгүл јат! Мен сурангам, божотлобоон.

Колба. Же јүсти түней ле јунар керек, өгөөн.

Ун. Ой-ой, канайдайын, өлөйин бе, јүрсейин бе?

Јыраки көрүнди. Бердан мылтык ийине салып алган.

Колба. Эй, Јыраки эјебис, не боло берт?!

Јыраки (*көзинин јажын арчып, өксөп, туктурулып*). Ой-ой, ка-рындаш, кижн канай ыйлабас? Канай карыкпас, калыктын көзине ка-най көрөр. Ой, уйат, уйат. Јер дөөн киреертен болзом, киреерер эдим!

Кандаш. Не болды?

Жыракы. Сок жагыс балам, ой-ой! Мыны көргөнчө, ол калган болзом, кайдадым.

Колба. Не болгон? Оорыган ба? Түбекке түшкен бе?

Жыракы. Душанбе деп жерге кебис эдип барган, тудупчактуу жерге келген. Тьфу-ук! Та кандый неменин суразын ал келди болбо-ой ой-ой. Бу шилемирге мында эр жетпеген бе? Бу жерде кижинин суразы болзо, кандый да болзо, укту-төстү болор эт! Мынызы та кандый укту неменин баказы. Кара ла неме турган, калак. Калак! Айла күрүмдн иштенип жүрү деп, камык акча ийгем, ноокы-таакы ийгем, канча тере ийгем! Баламнын жыргалын көрөйин деп жүргем! Жединдим! Тьфу-ук! Эмди ол кемге керек?! Неге керек?

Кандаш. Же балада анда не жаман, азырап ла албай! Жаш кижн жастырды не, тайкылды не, анда не?

Жыракы. А сен аларын ба? *(Мылтыгын уулайт.)* Өскө кижинин баказын азыраарын ба, күрүм? Эмдиги улус бойыннын да баказын азырабай жат! И-и-и.

Колба. Эй, эжебис! Мылтык ойын эмес!

Жыракы. Жууктаба. Ат ийерим. *(Кандаш ла Колба коркый берди. Онон Кандаш аайы жок каткырат.)*

Кандаш. Чотпоры жок немеле чорты адатан?

Жыракы. Олөйин десе, чотпор не керек? Ой, жок, жок.

Сценанын түби жаар жүтүрди. Кыйгы утулат. Онон Жегебис көрүнди.

Жегебис *(тынастап)*. Эй, улу-ус, бу Жыракы деп кадыт кайда баат? Буунып өлөтөм деп жүгүр туру бу көлчин? Колба, бир уурт чай!

Колба. Чай! А чай кайда барар? *(Бойы барды.)*

Жегебис *(Кандаштын камчызын көрүп ийеле)*. Көдөк! Бу, күрүм, атанбаан ба? Бедреп турала, таап алды. Эмди лакпа ачыларын сагып турган болбой кайтсын?! Ачылбас, көөркий, ачылбас, Железин аймак барган. Бүгүн жүдүп көр, мен сеге көргүзерим.

Кандаш. Же болды! Ичпезим деп чертендим не! Бычактын мизин жалап чертендим. Кандаш ла десе ол не? Кандаш база кижн!

Жегебис *(онон Кандаш жаар кылчас эдип көрүп)*. Бу сен жүзин бүгүн жунбаган ба, күрүм? Мен сени кече мылчага кир деп айтпай кайттым? Мынын бүдүжин, тен негрден кара, куда-ай.

Кандаш. Менин жүзимде керегин жок! *(Жегебис оны камчылуу сүрөт. Кандаш качат.)*

Жегебис *(сценанын түби жаар жүгүрүп)*. Жыра-а-кы, Жыра-кы-ы, кудага-ай! Тур! Мылтыгын чач!

Кандаш. Ойто келди, акыр, атанадым. Же жакшы болзын, Колба.

Колба. Африкага атту баратан ба?

Кандаш. А атту да барбай. Кавалерия кайдан ла өдөр, уул. *(Кожондойт: «Там, где танк не пройдет».)*

Колба. Крокодилге ням этир саларың, Кагдаш.
Кагдаш. Колбаңды ла көр отыр, Кей-Көрүк!

Атыг тибирти. Кожон: «Ойы-м, ойы-м».

Колба ары барды. Сценага семтек чачту уул ла кеен городской кийимдү кыс чакты: Света ла Коля. Коляның чоло ады Семтек. Светаның колында магнитофон, оног джазовый музыка ыңгырайт. Экүлези тыйрыс-мыйрыс эдии бийелейт.

Света. Ух, молодец, бу мындый бийеге кайда үренген, уул?
Семтек. Ха! Мен көп жерде болгом, бала!

Света. Ах, Душанбе!

Семтек. Акча ла болзо, ха, шикар-рно жүрер эдим. Каргандар саадырбай барды.

Алтынай ыраакта көрүнип келген туру.

Света. Мениң энем меге нени де кысканбас. Акча, о кэй! (Музыка токтойт.)

Семтек (оны кучактай алып). Сен меге жарап жадың. И-и-и. ЗАГС-ка да барар санаам келди!

Света (толгожондоп). Менде бала бар.

Семтек. Фу, каргандар азырап салар.

Света. Жок, сен ол Бултайдың кызын, Алтынайды сөстө. Бай! Жараш! Акчазында чот то жок.

Семтек. Оның санаазы Сандрайда. А Бултай меге каруузып жат.

Алтынай жоголо берди.

Сценага Колба чыгып келди. Кайкап тура түшти. Семтекти көрүп ийсе, чырайы бүркеле берди.

Колба. Не келген? Мында бийелейтен жер эмес, а ну, жүргүлө мынан!

Света. Фи, кандый хам! Джентльмен болор керек. Мени бери иштезин деп ийген, Колба!

Ойто ло музыканы ойнодот.

Семтек (ырјандап, толгожондоп). А мен Светага болуш жим, Алтынайка көр жим.

Колба музыканы токтодот.

Колба. А-а, айдарда болушчылар ба. Жакшы, жакшы! А сен үч жылга кайда жүрген, Коля?

Света музыканы ойто ло ойнодот.

Семтек. Алтын-Көлдө агаш кескем, Тува жеринде тус каскам.
Колба. Дурак ла бойың арт калган.

Света кол күскүдөг көрүнөт, оозын будыйт.

Света. Хи, нахал!

Колба музыканы токтодот.

Колба. Уч жыл мынан озо үредүүмди ундып салдын ба?

Семтек. Ты чо, дядя? Адама тийбей Jim, акча сурабай Jim. Мо-тоциклди бойым садып ал Jim.

Колба. А сен, бала, Душанбеден тужакту Jan ийдин бе? Энен адынатам деп арка өрө жүүрген. Кижикийиктен бала табала экелген дейт.

Света музыканы ойто ло ойнодып, столго чыгып биңелейт

Света. Ха, карын ла жараш бала. А мында кандый жыду?! Фу.

Колба (*казырланып, музыканы токтодып, столды антарат*). А ну! Жүргүлө мынан. (*Ичкери тап этти, Света ла Семтек ары болдылар.*)

Света. Кийик! Аамай!

Семтек. Же, же! Таай... Менде бычак бар Кес ийерим.

Колба (*ичкери тап эдил*). Сволочь! Сендий немсени турмеде тудар керек! Ужо кезет Jат.

Света ла Семтек жүргүлөй берди.

Колба. Ха-ха-ха! Айла Алтынайга сөс айдарга Jат. Күрүм. Таракан! Бийт. А ол Jыракынын кызы! Ух! (*Бажым кабыра тудуп, Jайканат.*) Jараш! Стерва! Көрөр күүним Jок! А Jүрегим? Ол не сьстап Jат!

Бултай чыгат.

Бултай. А-а, Укаа Мырзайыч, Jакшылар!

Колба. Jакшылар, өгбөн. Не келгенеер?

Бултай. А канай келбейт? Балам мында не! Оног бу мыны-төмөн Семтек Коля ла Света, Jыракынын тенибер балазы, баскылап браады. Колба Jүүлген дежет. Койго келген улусты сур турган! Мен коркыдым. Бу танмазы ченемел эдил турала, Jүүлген болор бо деп бододым. Алтынай кайда?

Колба. Койдо. Энемле кожо. Алтынайды мен не сүрөтем? Иштегкей бала. Jакшы бала. Молодец. А ол балбести ле балбесканы сур ийгем.

Туранын ары Jанынан Алтынай чыгып келди.

Алтынай. Адам! Бу мында нени эткилеп турганаар?

Бултай. Кандый Jүрүн, балам? Мен сеге курсак экелгем.

Алтынай. Быйан болзын, адам.

Колба. Балбестер. Тенибер Света ла Семтек келген. Чорт эдейин мен олорды.

Алтынай. Сакмандар Jетпей Jат не. (*Барды.*)

Бултай. Ох, балдар, балдар. Ол Jыракынын кызын. Бу мыны эмди кемеер сөстөп турган, а?

Колба. Мен оны чорт эдейин!

Бултай. Хи-хи. Ол Света белен бала не, уул. Оны колбага өскүргенче, койдон ал.

Колба. Слердег жөп керек жок, өгөөн. Бойум билерим. Слердий неме мени неге үредер, а? Слерге жангыс ла астам керек! Сыйра тар-тар керек! Сорор керек, төгүн бе?

Бултай (*тура жүгүрүп*). Мен кемди сордым, уул? Бу сен тен тене кижини турун не? А мен сени санаалу-у деп бодогом. Чын ла сен Кей-Көрүк, кейиннен өскө чорт то жок!

Колба. Мен ишмекчи кижини, өгөөн. Казнанын малын кичееп жадым. А слер кем? Жөргөмөш! Спекулянт. Слерге жангыс ла жөбжө, акча, астам! Артык не де керек жок. Кулак!

Бултай (*кайкаган чылап*). Ме-ен? Кулак? Жөргөмө-өш? Ха-ха-ха. Сен. яш бала, күчүк. Жүрүм билбезин. Мен спекулянт? Тьфу! Сен спекулянт деп немени көргөн бө, уул? О, уурдаза уурдап жат, сойзо сой жат. Вагонло, эшелонло! Олордын кирелтези жүс мундар, миллиондор. А сенин көзүң менин төртөн уйа адаруум, төрт чарым, бир жүс болчок кой-эчким тий жат. Бу неме бе, уул! Сен газет кычырбай турган ба, Колба? Оңдо фельетондорду кычырзан! Ох, эпчилдер, ох, жөргөмөштөр.

Колба. Же, же. Андый немелер эки-жангыс!

Бултай. Ох, тене, тене! Олордын ончозы керегинде бичизе, сенин газеттерин жетпес. Ол таракандарды көргөн бө, уул! Бастыра ороонду соргылап жат. Бир чечек эки салкой, уул! Бу ла бистинг тепсеп жүрген чечектерис! Бир таар чечек экел, бир таар акча апарарын. А алма-яблок килограммы алты салкой! Мен этти де анай сатпай жадым. Мөдти де! О-о, бу мен тен агару кижини не, уул, Колба. Сен ол жаан городтордын базарларына бар көр. Эмди спекулянттан бай кижини жок, Кей-Көрүк! Москвада бу ла сүрүк танын 2 мун салкой. Чын баазы — алты жүс. Бир кезек күлүктөр сеге «Волга» учун 40—50 мунды сал берер. Кайда ла болзо карын ал жат, карын бер жат. Мен билерим. нөкөр.

Колба. Ончон түңей! Ончон тегин улустын канын, терин сор жадын! (*Колында колбазын полго жырс берип алды.*) Же слердег не туза? Ороонго, улуска?

Бултай. Мен кемди де кулданбай жадым, кемди де тонобой жадым. Мен ак-чек кижини! Сен меге тыгыба.

Колба. Кудайга баш! Слердий немелер ас! А ак-чек улус миллиондор. Ол Желмек Тоедовский, Петр Поповтый улусты көргөр! А БМ-ды кем тут жат? Космоско кем уч жат, а?

Бултай. Түңей ле эпчилдер, сендий немелер эмес. Же, же, койдун богун арчып жүр. А мен баламды апарарым. Сендий жыдымарла кожо иштебезин. Ого не керек — ончозы бар. Жүс жылга жедер.

Колба. Алтынайды мен слерге бербезим, өгөөн!

Бултай (*јудругын түүний*). Ченеш көр. Мениле мееркелешпе, күчүк! (*Туура.*) Семтек Коляны жалдап ийзем, ичинг жара сай берер. (*Түкүрөт. Ары болуп барат.*) Жарым шилден өдөр бөр?

Колба (*жагыскан*). Көрдин бе? Кандый эмтир? Жок, мынанг ары мынайда жүрерге жарабас. Көргөр, улустар. Спекулянттар ла кудурмакчылар байып, сайрап жат. Мыны көрүп, улустын агару, ак-чек жүрүмге бүтпей барганы төгүн бе? Менинг ченемелим, наукам кемге керек? Колхозтын малы кырыл та жатса, Бултайдый немелер кылас эдип көрбөс. Бис там жоксыразаас — олор там байыыр. (*Столдо шилди алат, жерге жырс берет.*) Мыны токтодор неме бар ба? А?

Алтынай араай бazyп келип, Колбанын алдына өлүп калган кураган салат. Ойто ыйламзырап, кайра жүгүрөт.

Колба (*онын жанына тизеленип отырып, арбанат*). Же бу не мал, уулдар? Кызыл тас. Окпө-жүреги, ичи-карды өткүрө көрүн жат. Бу көөркийлерге жылу кийим көктөбөөнчө неме болбос!

Кижн жөткүрди. Туранын ары жанынан Байзыг Байрамыч көрүнди.

Байзын Байрамыч. А бу жагыскан нени докладтап тураар, нөкөр Колба? Койлорын кандый? Сакмандар жеткил бе?

Колба. Жакшы, нөкөр председатель. Улус жетпей жат. Алтынай, студент уул, энем өрбкөн. Жакшы уул, же мал деп неме качан да азырабаган, койлорды «мааш-мааш» дебей, «тиба, тнба» деп кычыр жат. Такадаг жаан мал көрбөөн болгодый.

Байзын Байрамыч (*папирозын чыгарып, Колбаны күндүлейт, ошон бой танкылайт*). Жыракынын кызын ийгем. Келди бе?

Колба. Жыракы көндөй мылтыкту жүгүр турбайтты. Өлөтөм деп кыйгыр турган, Душанбеге кебис эдерге барган балам тудунчакту келген дейт. Онын кызы келген, Семтек Коляны ээчит алган. Танцага брааткан чылап, кийин алган. Сүр ийгем. Тербезендер меге керек жок. Энези ачу! Кыстарды тудунар эдип үредер керек. А олор андый бир жараш уул көргүлөп ийзе, жүүлгилей берер.

Байзын Байрамыч. А кыстар не тенип жат, а? Уулдарыс аракыдан јут алар, айсангып баслап жүрер. Сен база бурулу. Биология! Генетика. ДНК! Кижн албай баскылап жүрүн. Душанбеге бардырбай тужап салар керек.

Колба (*кородоп тура жүгүрүп*). Бу тен өйинег өткүрө, уулдар! Койлор субай болзо, Колба бурулу, эт ас болзо, экинчи катап бурулу, тук жетпезе, туней ле бурулу! Душанбеге кыстар теннзе, тургуза бойы бурулу. Жок, мен мынанг качарым, Байзын Байрамыч! Качарым!

Байзын Байрамыч. Же, же, ачынба. Сен жок болзон, бис не болорыс, Кей-Көрүк? Кижн ал, уул.

Колба. Ха! Андый-мындый алкоголиктин балазын алып, угы-

төзим, породам үрегенче, мен баланы онын ордына колбага ла чыда-
дып аларым. Паскуали чилеп.

Байзын Байрамыч. А бу немени колбага өскүргөн бе? (*Кураганга көргүзөт.*) Олгүлөп жат па?

Колба. Тас. Кызыл тас. Бу бистин кату жериске не болор. Тен арай ла болзо, чуулабай жадые! Бу озогы койды не өскүрбес? Алтай койды, а?

Байзын Байрамыч. Эмди оны бедреп те таппазын, уул. Монголдон бар алардан башка. (*Курданды будынан өрө көдүрөт.*) И-и-и! Көөркийдин ичелери өткүрө көрүн туру!

Колба. Ачу, өгөөн. Үрендеп жадын, кабыр жадын, кичееп жадын— алганын бу. (*Кураанга көргүзөт.*) Чыгым.

Байзын Байрамыч (*терин арчын*). Же түңей ле кичеер керек. Канайдар? Жаандар санан турган эмес пе мыны? Ученыйлар? Генетиктер?

Колба. Улус жетпей жат. Бу жуукта Бултай кел жүргөн. Баламды апаратам дейт. Тар-мар кериш ийгенис. А Алтынай, ой, иштенкей кыс. Молодец!

Байзын Байрамыч. Светаны не сүргөн? Кижиге болужар керек. Ол Жыракыга киле.

Колба. Мында ишке тазыктырар лагерь эмес, иштезе — иштеп жүрер, ойнозо — ойноп жүрер. Мында уур иш. Бастыра бойын өтөк, азай.

Жыракы көрүнди.

Жыракы. Жакшылар! Кудайга баш, экүлезин мында туру не?!

Жыракы. Укаа, бу менин тенок кызыма болушсан. Байзын Байрамыч, бу мыны айтсаар. (*Скамейкага отырат.*) Мал болзо кайдат, өлтүр салар эдим. Же тынду кижини канайдатан? Бери бас, бала. Не турун анда?

Света басып келеле, төмөн көрүп, отыра берди.

Колба. Синорос ооруду неме! Бажы айлан калган. Чорттын койын кабырар ол!

Байзын Байрамыч. Ченеп көр, Мырзанч, Жыракы көөркийдин күүнүн көр. Жирме беш жыл уйлар саап жат. (*Жыракыга килегендү көрөт.*)

Колба. (*сананып*). Же артсын, көргөй. Марш. Кажакан-чеденге. Ол турада халат бар. Кий ал.

Жыракы (*ыйламырап*). Сок жагыс балам. Мыны кай көр жүрейин? Жүүлген, та кайткан. Чындап ла синорос оору тийген болор бо? Жакшы ла бала болгон эди.

Байзын Байрамыч. Јаш кижн түзеле бербей. Айла чын ла жакшы бала болгон јок по бу. Арчындунын боочызынын алдында фермада уј саачы болуп эки јыл иштеди. Омок, каткычы, јалакај.

Колба. Айла Семтек Коляла кожо тыйрындажып келген. Ол немени көрөр күүним жок. Бери келзе, мойнын кайра толгоп саларым. Тербезен!

Жыракы. О кудай! Кей-Көрүгим, ачым. Ол ло Семтекке жууктапа. Манжитке. Онон жүүлгек, тенек неме таап алза, жагыс ла чындапта өлөрдөн башка. И-и-и! *(Ыйлайт.)*

Колба. Мен оморды каруулдайтам ба айса кой кабыратам ба? Жыракы *(манзаарып)*. Ол кой кабырзын, сен оны кабыр. Керек болзо, чыбыкта, адыл.

Жайбаннын үни *(сценанын түбинен)*. Эй, бери бас. Анда не ни каруулдап отырын? Күрүм!

Колба. Ойто ло мен бурулу. *(Барды.)*

Байзын Байрамыч. Эх, жүрүм! Колхозто техника ас, иштээр улус жок, кезиги теннир, кезиги аракыдаар. Мыны канайдар, Жыракы? Бу Укаадый, Алтынайдый, Жайбан өрөкөндий улус жаан керекти көдүр жат не! Законус эмеш жымжак, киленкей. А улустын кезиги кийик ле тенек.

Жыракы. Улуста керегим жок! Жагыс балам жүүл калды. Санаа кирер, та жок. Ох, акыр базадым, удабас уйлар саар керек. Ой, буттарым оор жат. Сарзу деп шилемир не.

Бардылар.

Алтынай сценага көрүнүп келди. Колында чөйгөндү столго тургузат. Кожондойт.

Семтек көрүндү

Семтек. Жакшы, Алтынай?! Кемнин көзи жараш?

Алтынай. Ой, жакшы... Светаны истеп келдин бе? Ол туку кашарада кураандар эмис жат.

Семтек. Мен сениле куучындажарга санангам.

Алтынай. Мениле? Сендий тенибер немеле. Јараба-ас.

Семтек столдо магнитофонды аяктайт.

Алтынай. Светанын! Душанбеден экелген.

Музыка ойнойт. Алтынай аяктарын арттыр койоло, бийелейт, Семтек база, Света жүгүр келди. Бийеге киришип, кедендеп, толгожоюдоп, бастыра бойы селендейт

Музыка токтойт.

Алтынай. Семтек сени сакуп жат.

Света. Мени? А можыйт сени, а? Ха-ха!

Семтек. Мен Колбага келгем. И тегине ле!

Света. Мени аларын ба, уул? Мен јаш, јараш. Је једикпестү. Менин јылытар немем жок. Јылыт салам. Ха-ха!

Семтек. Сендий кысты албаза, кемди алатан? Ха-ха! (*Гитара согуп, кожондойт.*)

Колба келди.

Колба. О, якшы ба, Семтек! Бу сен турлу кетеп турган ба? А? Мотри, уул. Мен сени байлабазым!

Семтек (*манзаарып*). Же сүрбезен, Колба-таай. Мен база кижине! Гитара согуп билерим. И-о-о.

Колба. Чын эмеш пе? Ойно! Эх, бийелеп ийейин бе?! (*Музыка, испан бийе. Колба тызырада бийелейт. Света база ийиктеле берди.*)

Света. Ух, молодец, таай! Мыны кайда уренгенеер?

Колба. Мен Кубада болгом, бала. Јараш кыстар. Омок. Сеньоритта, сеньоритта ла дезен, тен секиргилеп келер. Эх, таай, коо пальмалар. От чагылган көстү кыстар.

Алтынай. О-о, испанканы сүүгенеер бе? (*Калаш кезет.*)

Колба. А не? Сүүп те ийбей база.

Света. Испан! Кабальеро! Колба, ха-ха.

Сценага Јайбан өржөн келди. Јайбан онтоп, столго отырат.

Јайбан. База ла кейин төгүп отырың ба? Же иш кандый эмтир, Светка?

Света. Иштейин дезе, иштебей база.

Јайбан. Јан келгенин якшы Алтайыңа, төрөл калыгыңа, анда жүк бүрүм аразына не жүретен? Түк билишпес јон, тил билишпес мал.

Колба (*ажанып*). Энем! Бу нени айдып отыраар? Түк танышпас јон эмес, мал не. Тил билишпес јон болгой.

Алтынай чай урат. Ончолоры чайлайт.

Јайбан. Бу эмди тен карыйла, чирийле, чек жүүл браадым. Айла модорлоп жүрер не, шилемир. А сен, балам, кейленип ле жүрүң, көбөрп лө жүрүң. Айылду-јуртту бол деп айдып чек ле чөкөдим. Онын да учун кыстар јер-алтайынаг тенгилеп турган не! Эм бу отырган Светка деп бала, Јыракынын кызы — јараш та, иштенкей де бала. Угы-төзи де якшы. Сенин сөзингле болзо — породазы! Сендий неме оозын ачала отырарыңда, ол шилде кучанын сидигин шыкалап јада-рыңда, бу ла бала туку Туркестанга барала, кандый да кап-кара чырайлу кижиден сурас бала чыгарала, экелген дежет. Негр дежет пе айса мыны не дежет. Чын ба-а?

Света. Баладый ла бала, кижидий ле кижине. Мында кемнин кереги бар? (*Төмөн көрүп отырат.*)

Колба. Бу энем саң башка. Не керегер бар?

Јайбан. А, көк јарамас! Керегим бар эмей. Бойым балам ош-кош бала. Јастырза, чыбыктап та ийбей.

Света (*көнкөрө көрөт, санааркайт*). Ой, мен эмди канай жүрерим?! Улуска кыйа көс, уят.

Колба. Жакшы иште, тыйрындаба. Терингле кожо тенегин чыгар. (*Чала каруузын көрөт.*)

Жайбан. Бир бүдүрилген кижини жүс бүдүрилер эмес, бир жастырган кижини жүс жастырат эмес. Жалакай, жакшы бол, иштен. Улус кыйа көрбөс. А сен, Кей-Көрүк, ол жаңы төрөтөн койлорго суу бер.

Колба (*өрө туруп*). Старший койчы кем?

Жайбан. Бу не дейт, учкан? Старшийди мен сеге берерим. Конторада сен старший бол, а койдын жаында мен. Менин бажым тирүде...

Семтек, Жайбан ла Алтынай баргылады

Света (*ары-бери аяктап*). Мен нени эдейин?

Колба. Өтөк кас, баштапкы ченелте ол болор.

Света (*төмөн көрүп*). Укаа Мырзаевич, слер мени база жаман көр жадаар ба?

Колба. (*манзаарып*). Мен бе? Мен кем жок. А не? Бала?

Света. Бу слер нени шымыран тураар? Мен жаман кижини бе? Уят жок по? Жескинчилү бе?

Колба. Мактап болбозым. Сен кей-кебизин. Ол Семтекти бери экелбе, бала, мотри. Ол кире мен де чагырып туруп бийелеерим. (*Ары-бери көрөт.*)

Света. Кижини жастыр жат. А Семтекти чорт эдейин бе? (*Сана-нып.*) Ол тон ло жаман уул эмес.

Колба (*ары-бери буландап*). Эйе, эйе, ченемел эдинг, кижини канча жастыр жат. Колбага кой өскүрер деп, мен канча кирези албадан-дым. Сүре ле жастыр жадым. Айалга жок. Лаборатория жок. Урен тонуп калар, эмезе жыдып калар. Билер керек.

Света. Слер чындап ла колбада кой өскүрерге бе?

Колба (*туура көрүп, каткырынып*). А не бар анда, чорт то эмес! Жаңыс ла биологический айалга төзөп алар керек. Паскуалидий лабораториялу болгон болзом неме бедди. Госпланды ту-ку качан бүдүр салар эдим.

Света. Же бу слер база кей ле кижини, Укаа Мырзаевич. Же колбага кем кой өскүр жүрген?

Колба. Менин кейимнен кемге де жаман эмес, а кезик немелердин кейинен коомой болуп жат. Улус шыралап жат. Адазы жок балдар чыгып жат.

Света. Мен жаман ба?

Колба. Жастыралу элемент. (*Тура түжүп тындайт.*)

Кураандар мааражат.

Уктың ба? Ундери кандый жараш! Опера! Концерт! О-о, айла ка-
жызының ла үни башка. Симфония! Олор кожондош јат ине, Свет-
лана. Олор до база јүрүмде сүүн жадылар! Јүрүм! Јас!

Сценага Бултай тынастаганча чыга конды.

Бултай. Алтынай! Бала-ам! Бу сен кайда? *(Ары-бери көрөт,
манзаарат. Алтынай јүгүр келди.)*

Алтынай. Ада, не болды?

Бултай. Балам! Јанак! Мында чорт эт турган, а? Түкүр. Ме-
нинг кызым өтөккө чөгөтөн бө? Јо-ок. Бултайды канай да јаман көр-
гүлезе, јенип болбостор.

Алтынай *(манзаарып)*. Не болгон? А? Ада?

Бултай. Балам, үрен бар, садуның үредүзине. У-уй, јакшы не!
Аш-курсак, алтын-мөңүн прилавканың бери јанында болор, ары ја-
нында алакандарын јайып алган турар. Јакшы улуска садарын, ја-
манына сатпазын. Сениң алдыга Байзыңдый, Колбадый немелер
бөркин уштыыр, а?

Алтынай *(чырайын соодып)*. Барбазым! Бу слер кайткан кижиде?
Ак-чек, агару јүрүм бар не?

Бултай. Тенегеш, эх, тенегеш. Сени кем жуйлик бол деди? Се-
ни мен тоомјылу ишке иштезин, торко-мандык кийзин деп јадым.

Алтынай. Адам! Слер азыйда мындый болбооноор. Кайтаар?

Бултай. Азыйда көп улус мендий болбоон. Эмди, мен чилеп, көп
јаны санан јат. Јүрүм андый не, балам, јүрүм. Эптенер керек. Сана-
нар керек. Је бу ла Колба ла онын энезинле не бар? Чорт то јок.

Алтынай ачынып, ары болуп јүгүрди.

Бултай. А! А! Алтына-ай! Бала-ам! Папаңды не таштадын?!
О кудай! Мен нениң кинчегин эткем, а? *(Скамейкага мылкыс отыра
түшти.)*

Колба. Фу! Чорт. Эмди ченемелди неге эдер, уулдар?

Оодыл калган шилдерине көрөт.

Бултай. Тьфу! Сен шилдер оодылганына карыгып! А мында
јүрүм оодыл јат, салым сайал јат. О-о-о! Эх, Кей-Көрүк, је бойын са-
нан көрзөң, уул. Мен кандый-андый кулак? Бу бистин алтай улус
база тenek ле! Күйүнче-ек! Сениң јалын канча, уул? Орто јалын ай
сайын?

Колба. Је јүс јирме болзып...

Бултай. Айдарда, јылына бир мунг төрт јүс төртөн салкой иштеп
ал жадын. Чын ба?

Колба. Чын.

Бултай. Соокко тон жадын, јанмырга өт жадын, өтөккө, бал-
кашка уймал жадын, андый ба?

Колба. Андый.

Бултай. А бот цыган сенин отаран ошкош отараны Бийскеккө жетире эки айга айдап жат. Жай! Жайым! Койдоң сой жи, өлгөн деп актан бичит ал. Жыргал. Бу ижи учун ол беш-алты мун салкой ал жат. А! Сен андый акчаны иштеп болорун ба? Жок! Сеге берлебес! Олөөрер! Прокурорун, контролын эртен жет келер, ха-ха!

Колба. Же озор билезиле жүр жат не...

Бултай. Ха-ха-ха! Билезиле, допустим, эмеен-өгөөн, ол ло. Балдары беш-алты жашту, кезиги бир жашту. А ончозына командировка төлөп жат, жал төлөп жат! Сен койчынын эки жашту балазына командировка төлөп жатканын көрдүң бе, Кей-Көрүк? А?

Колба. Жок, однако.

Бултай. Жайыла койды кем кабыр турган, а? Балдар. Бойун да жодон кызарганча, балтырын үзүлгенче жүгүргөн эмезин бе?

Колба. Айтпагар да... Болгон ло.

Бултай. Айдарда, чын деп неме кайда, уул? Сенин законун кайда? Сен өлгөнчө иштеерин, чортты да албазын, каймагын кайдан ла келген жуйликтер кайып алар, боро простагын сен ичерин. Андый болгон, андый бол жат, андый болор!

Колба. Жок, андый болбогон, андый болбос! Ак-чек улус — көп жаны!

Бултай. Андый-андый, блаашпай жадым. Же бу ла шабашниктерди көр...

Колба. Жо-ок! Олорго тийбегер, өгөөн, озор жакшы иштеп жат!

Бултай. Чын! Жакшы иштеп жат! Же тереңди сой жат! Жүс катап сой жат. Сен бир айга бир мун алты жүс салкой иштеп болорунга ба, уул? А ол шабашник иштаал жат. Сен жылына андый акчаны иштеп болбозун. А ол айына! Ха-ха. Ол кандый да коркышту иштеңкей болзо, күнине 24 частын туркунына да иштезе, андый акчаны иштеп болбос. Ол кижиден башка кизи бе?

Колба. Слер кош турган болбойоор, өгөөн?

Бултай. Ха! Тьфу! Мында бир таныш кижиге жолыккам, бу куучын бийик жерде болгон, уул. Кайда ла куурмакташ, кайда ла төгүндөш! Эбире тонокчылар! А сендий немелерди тоноп жат, жип жат! А сен оозун ачала: — «Ура! Ура!»

Колба. Иштеер улус жетпей жат. Онын учун озорго көп төлөп жадыс. Озор иштеңкей. А бот слердин немелер иштебей бас жүр жат!

Бултай (*тура жүгүрүн*). О-о! Ученый Колба! Андый акчаны сеге де төлөбөс, меге де төлөбөс. Же бис экү барып иштейли. Эки жүстөң көп иштеп аларыс па? Бербес, өлгүлей берер. Норма дежер, фонд дежер, расценка дежер! Тойорун! А келген немелерге кармандарына тыгып берер. Ха-ха! Бу сен тен тегериден түш келген бе? Айса койлорунга кожо кой боло берген бе, а?

Колба. Чын ла андый эмеш пе?

Бултай. Андый! А не деп бодогон эдинг, а?

Колба. Же малга двор, кошар керек не, өгбөн.

Бултай. Ба! Таш кошар! Бу изү Түштүк эмес, Сибирь не, уул! Таштан кандый жылу? Бот! Койлорун соокко өдүп, өкпөзи чирип ол турганы ол! Алтайда толо агаш, а ташла туралар, кошарлар тут жат. А Алтайдын агажын бурте кезип, чөлдөргө апарып туралар тут жат! Ох, тenekтер! Ох, аамайлар. Миллиондор салковойлорды жип-тоноп баргылап жат. Көстөрине тийгени оору Бултай! Же мен кулак болойын, бойыма иштейин, оонг не? Мен госуdarствоны тонобой жадым, а?

Колба. Түгей ле күжүл, кемир жадаар.

Бултай. Ха, күжүл көзине тий жат, уул, чой бөрүлөр, жеектер, тонокчылар, кан соротон жөргөмөштөрдн көрбөй жадаар. Айла бу бистин алтай улус бой-бойын жинжерге, тен, күрүмдер. Бис калык эмес, канзырашкан, бой-бойын жиншкен, күйүнчек, өштөнкөй, өрө тартышпас, өчүрө базыжар ийттер!

Колба. Же, же, албатыга тийбегер, өгбөн, алтай эдинг ак-чегине сүүн жүреер. Жагы үйе өс жат, жагы улус кел жат. Слердий эмес.

Бултай. Историяны мен билбесим, уул, бичиктеезин. А жүрүмди билерим, ай, билерим.

Байзын Байрамыч көрүнди.

Байзын Байрамыч. Ух, изүзин! Якшылар! Ба, мында не болгон? Куликовский жуу-согуш болгон бо?

Колба (*эпюксынат, шилдердин оодыгын жууйт*). А бу мен ле антар ий калдым...

Байзын Байрамыч. Укаа Мырзач! Слерди областьтын озо-чылдарынын жуунына ий жадыс. Белетенигер. Эмди ле барарыс. Түниле городко жеде бербей.

Колба. Эмди ле бе? Фу, кийинер керек. (*Барды.*) Эне-ем, кийимдерим кайда?

Жайбан. Билбесим! Турада не, баш кайырчакта. Көрмөс кижил албас. Эм оны кем аайлап баштап белетеп беретен? Светка, бу Укааны жолго тергеп, аткар.

Байзын Байрамыч. Бу слер кайтаар, өгбөн? Ооруй бердеер бе? Айса жүдеп турганаар ба?

Бултай (*бажын көдүрбей*). Мен качан аракыдап жүргеним көрдин?

Байзын Байрамыч (*ары-бери базат*). Чын ла көрбөгөм. Колбала чугашканаар ба?

Бултай. Эмеш үреткем. Неме билбес көөркий.

Байзын Байрамыч. Бу машинаны качан алганаар? Айла «Лада» ба, «Нива» ба?

Бултай. «Нийва».

Байзын Байрамыч. О-о!.. Слер оору кижине. Акчаны кайдаг аладаар?

Бултай. А шыралай-боролой ло, эки-жангысты садып ла, жуунып ла.

Байзын Байрамыч. Ол сегис кып тураны слерге кем тудуп берген, өгбөн? Агаштарынын жоонын, чыгдыйын, тен, бүдүн тыттар, жүс жылга турар, кыймык этпес.

Бултай (*солыктап*). Бойым ла, шыралай-боролой ло. А аракыдап турган эмес, а калчып турган эмес!

Байзын Байрамыч. Ол Сары-Четтин бажында теңкек жаан обооны кем салган, өгбөн?

Бултай. А мен салбай, кем салар? Шыралай-боролой ло эдип алган неме не. Таң бозорып адып ла келзе, бут бажында. Бу сеңин мех бригадан туку 10—11 часта пшке браадат не. Онойып жүрген улус неменин өлгөнүн эдип алатан. Мен бир неделеге өлгөнүмди чабала, тургузып алдым, а сенин алты тракторлу бригадан бир неделеге улай аракыдап, тракторлорды саска чөңүрүп, бир обооны да тургускылап болбоды. А мында кижине шыралай-боролой кармаданып ла жат, тырмактанып ла жат.

Байзын Байрамыч. Эйе, чын, Бултай, дисциплина деп неме жок. Улус та кайткан. Слер колхозто мынайып иштеген болзоор, тен герой болор эдеер, өгбөн.

Бултай (*бошпок алаканым төжине жаба тудуп*). Ой, жүрегимей, мынызы кайда баат? Ух, герой болуп алып кайдайын. Бойсын. Алтын Чолмонды тагынарда тагынбагам, эмди кайдайын. Мынайып ла оорый-оорый жүрбей база.

Байзын Байрамыч. Слер озодо колхозто не аайлу жакшы иштеген эдеер, Бултай?

Бултай. О-о! Чын! Тын иштегем, өлгөнчө иштегем. Же герой болдым ба? Орјин алдым ба? Чортты да берлебеген.

Байзын Байрамыч. Ол тушта орденди кем де албаан. Ол Жыракы, Лайбанг, Кандаш слерден коомой иштеди бе? Эмдиге јетире иштеп жат. Орден де сурабайт, мак та некебейт. Айла слерди улус жалдап иштет жат дежет. Чын ба, өгбөн?

Бултай. Ой, буурыма-ай, кандый да кату неме тура берт. Кижине шыралай-боролой ло жүр жат не. Мен жанбалийт не. А иштейле мен нени алгам? Ишемический оору алгам! Уулдарды айбылаам, чын. Алты частын кийинде эдер ижи жок уулдар нени ле эдип бербей! Төлбө бергем. Эки күн иштегени учун 50 салковойдон бергем. А колхозтог озор айына 50 салкой иштеп жат. Айла не андый ас төлбө турган, уул? Мен болзом мун да салкойды карамдабас эдим. Жангыс ла өлгөн болзын. Шабашниктерге мундарды карамдабай жадын не?

Байзын Байрамыч. Өлгөн ижинде жал ас, расценка жабыс. Чын! (*Орјо туруп, ары-бери базат.*) Слер кемге де ачынган болбойоор?

Бултай. Ой, өкпөмөй! Көксимде не де килт эт калт. (*Жөткүрөт.*) Мен бастыра бойым оору кижн не... Керек болзо, доктырдан да сура. А Совет жанга мен не ачынатам. Баш болзын өрөкөнгө! Онын алкыжыла, быйаныла, жалакайыла мынай жүрбей.

Байзын Байрамыч. Слер тен кандый жараштыра кийин алганаар?

Бултай. А бар да, кийбей?! Менде не ле бар, уул. Эмди кижн этап та туралу болор аргалу! Кавказтын улузы чылап. Ол улустын жатканын көргөн болзон! О-о-о! Олорго көрө бис түрени не! Тьфу!

Байзын Байрамыч. Бооро ол же ле деген обооны не бербедер, былар? Колхозтын малы кырыл жадарда?

Бултай (*ары-бери көрүп, ичине алаканын жаба тудуп*). Ой, ичеме-ей! Кайтты? Күрүми күрмеле берди бе? Мен жанбалийт кижн не. Менен кандый болуш болор? А өлөңди бербегем, бербезим! Айрып алар учурын жок. Закон менин жанымда. Быжыл чек жалбагынан жада берзем, өлөңди меге кем белетеп берет? Сенин жалкуларың ба? Олор оору Бултайга да турбас! Мен законды жакшы билерим, уул. Мен бойымнын чарларымды семиртеле, государствого берип турбай, уурдап алып турган кижн бар ба? Башкыжыл он беш сенчер өлөңди жийле, нени бердин?

Байзын Байрамыч. Оны колхоз албаан, былар, оны алзын деп мен кемге де айтпагам.

Бултай. Эйе. Ондый болбой кайтсын. Билерим! Мени озодон бери көрбөй жадын, уул. Истеп жадын. Меге неенди жидирген, неенди алдырган?

Байзын Байрамыч. Акту сөзим. Андый жакылта бербегем!

Бултай (*оорузун ундып*). Акту сөзим? Акту сөс эмди кемде бар, уул? Ак-чек жүрүм?! Ончозы жуйликтер! Ары-бириртинен келген тениберлерге акчаны кем кармандарына тыгып берет? Сен эмезинг бе? Шабашниктерге, тере сойоочыларга?

Байзын Байрамыч. Кандый акчаны?

Бултай. Ол халтура учун. Таш дворлор учун, таш туралар учун. Таштан туткан неменин ичине корон соок кышта мал канай турар, уул!

Байзын Байрамыч. Ак кардын үстине малды канай кыштадарын, а? Олордон колхозко туза! Акчаны олор эки колынын күчиле иштеп алган, өгөөн. Же нарушение бар. А слерден не туза?

Бултай (*туктурулып*). Ме-менен?! Былтыр казнага төрт чар саткам, ишмекчи класска эт бергем. Сенин көзин жангыс ла меге тий жат, уул. Оскүстин колында өкпө жаан! А колхозтон койды тегинге жууп алала, онон шашлык эдип, үч катапка баалу сат турган немелерди көрбөйдиг бе? Олордын төгүни закон бо?

Байзын Байрамыч. Түней ле тере сой жадаар, өгөөн. Олордон башкагар жок.

Бултай. Казнанын тургускан баазыла. Казып нени де таппазың. А сени каскан тушта, табыла-ар. Законды бускан статьялар тен урул-келер, уул. Чортко до барбазың. Ол өрө кобыда 30 муң баалу аргегат жады. Он жыл! Чирип калт. Ол сениң ижин, сен казнаны одус муңга түрет салдың, а.

Байзың Байрамыч. Мыны ончозын бичидеер не, өгөөн? Партиянын обкомына да, Төс Комитедине де, керек дезе Генеральный прокурорго до. *(Бойында: «Эх, күйрүм чынды база айдып билер!»)*

Бултай. Ой, телүүнуме-ей, өдиме-ей! Мен оору кижине.

Байзың Байрамыч. Жамандаш учун жаргылап та салар, былар.

Бултай. А мен жастырдым дегем, каюсь дегем. Оноң база ла бичиририм, ойто ло кайтса эдерим.

Байзың Байрамыч *(каткырат)*. Же оноң не туза, былар?

Бултай. О-о! *(Тура жүгүрүп, ары-бери базат.)* Меге туза бол-ор! Очим аларым! Сениң нерваңды ылбырат койорым. Мениң бичигеним төгүн, же серемжи арт калар. Экинчи катап бичиририм, серемжи там тыңгыр, үчинчи катап бичиририм, серениш бүдүшке көчөр. Бажың туйук. Мынаң ары өспөзүң, жамың бийиктебес. Мениң ийген кара жабырым сениң ару-у ак анкетага анда-мында жапшың калар. Сени билетен улус жүре берер, өскө улус келер. Олор сеге чек өскө көслө көрөр, мениң көзимле. Былтыр сени жаан ишке аларга турган деп уккам, оноң токтоп калды не?

Байзың Байрамыч. Слер база кара ла санаалу кижине, өгөөн. *(Туура.)* А шилемир чын айдып жат. Канайып та актанзан, кара жабардан не-не түңей ле артып калар! *(Бултайга.)* Жердин үстинде акчек деп неме бар, өгөөн.

Бултай. Чын! Же акты каралазан, ак ак болбос, боро бол калар. И-и-и.

Байзың Байрамыч. Слер база жеткерлү ле кижине, өгөөн. Же кара керек, кара санаа кайра ээзине келетен.

Бултай. Чепуха! Бу марксистский шүүлте эмес, идеализм. Жарлыктардың, ламалардың мекезине. Күчи жоктың сөзине.

Байзың Байрамыч. Ого! Слер тен ученый тураар не. Философ.

Бултай. А не деп бодогон эдин? Тегин токтоп, тере талку деп бодогон эдин бе? *(Барды.)*

Колба, Лайбан, Света, Алтынай сценага чыктылар

Колба. О, кандый эмитир?

Байзың Байрамыч. Сүрекей! Жиит кижине! Кыстар сенен көс албас, уул! Чын ба, Алтынай, Света?

Света. Чын!

Алтынай. Колба-таай, кижн алыгар. Мында јок болзо, оскө јердег экелбес пе мыны?

Света (*Колбанын костюмын арчып, галстугын тузедип*). Бу Мырзаичке кижн санаазын сал ийгей. Калак! (*Каткырат.*)

Байзын Байрам ыч. Је атаналы.

Колба. Алтынай, менин ордыма сен арт јадыг.

Көжөгө

ЭКИНЧИ БОЛУК

Бүрүнкүй энгир. Кайын

Јыракы, Бултай көрүнип келди. Јыракы колында көнөктү.

Јыракы (*тура тўжўп*). Көдөк! (*Багырып ийеле, жыгылат, Бултай јана болуп база жыгылды.*)

Бултай. Јакшы, јакшы, Јыракы! Бу мындый орой кайда браадын!

Јыракы. Ойноп, соотоп. Билбес чилеп, не сураар? Одус жылдын туркунына бу јолло бас јадым. Ферма браадым.

Бултай. Чындап та. Је бу тыныш алып турзан. Не отко-сууга тўш браадын?! Кем сўр клеедири? Айлында база кем сакуп јат.

Јыракы. Фу! Азыйдазы болзо, элес эдип калатаи эки беристе јер. Эмди там ла ырап браады. Будым оорыйт.

Бултай. Бу ла јолдо мен сени кетеп туратам, санаанга кирет пе, Јыракы?

Јыракы. И-та-тай! Бу пени айдат? Қарып-чирип браадып?

Бултай. Ал-санаам сенде болгон, көбркий. Кудаай, не аайлу санангам, сўүгем. Тен сен учун өлө дө берерге белен болгом!

Јыракы. Ойнойтон ойын ойнол калган, јүретек јүрүм јүрүл калган. Эмди оны не эске алар?

Бултай. Сен озодо јараш та, омок то кыс болгон эдинг! Эх, жылдар кандый түрген өдүп јат.

Јыракы. Сен де эрдинг эри болгон эдинг.

Бултай. Сен эмди де јараш. Бу ла јердин келиндеринин ортозында сен кирези јок болбой. Јагыс ла кылыгын кыртыш.

Јыракы. Кыртыш болбой база. Јаш тушта тул артып калган келин, Светканын адазы эзен јүрген болзо, э-э, кандый јакшы јатпас эдис. Акыр, мен барадым.

Бултай (*онын колынан ала койып*). Је отырзан! Ол Сергей јакшы уул болгон. Мыны айла Көктөштин аказы өлтүр ийген беди?

Јыракы. Ол күрүм! Чирип кал деп каргагам. Јан келген дежет. Оскө аймакта. Је менин каргыжым түней ле једер.

Бултай. Бу кижинин сеге тен сӧс айдар күүни келер!

Жыракы (*каткырып*). Уйеерди кайдаар эдеек деп? Жалаачы эже-бисти?

Бултай. Ой, көбркый, ол уйа-ан. Күске једер, та јок. А мен сукадык эр. Кызыл тыт ошкош. Эмди де күчим бар. Эмди де жүрегим омок.

Жыракы. А бу слерди јанбайлит дежерде, өкпө-јүреги оору дежерде.

Бултай. О, онын не де эмес. Бултай эмди де жүрер. А јуулган неме баар, Жыракы. Је оны не айдар? Оны тен тоолоп алып чорт эдер. Оны тен эдинер, јиир кижі јок не. Куды-ый!

Жыракы. Деремнеинг байы эмейинг.

Бултай. Меге једери јок ло. (*Онон Жыракыны кучактай ала койып.*) Жыракы! Көбркый! Чындап та санаа-күүним сенде. Окпө-јүрегим торт ло күй јат. Уксаг, жүрегим канай согуп јат. Торт ло эмдик тайдын жүреги ошкош. Тирс, тирс, тирс!

Жыракы (*күрешкилейт, жыгылгайлат*). Фу, шилемир, үйи, эш-нөкөри тирү, ол десе келиндерге сӧс айдып! Уйалбас! Кокымай!

Бултай. Ай-ай! Кыйгырба. Кем-кем угуп ийбезин. О, кудај, бу кижиге килеер неме бар ба? Сенде жүрек бар ба, Жыракы?

Жыракы. Кокымай күрүм. Сенин јөбжөнгө мен түкүрейин! Сат аларга ба? Он јылдын туркунына менин жүрегимди кем де олјолоп болбогон. Эмди сен сайрајтан турун?

Бултай. Ай, ай, јаан сӧс айтпа, Жыракуша! Санан, эркем, сүүгеним. Ал-санаам сенде. Түш јеримде сени кучактап турадым. Уйатту, је канайдар?! Јаңыс ла ийде салба. Ончо јөбжөм сенин. Јун төжөктин үстине јадарын. Иштебезинг. Сени де, Светканы да, онын уулчагын да азыраарым, алтын-мөңүнле кееркедерим. (*Жыракыны кучактай аларга албаданат.*)

Жыракы. И-та-тай! Айла күрүмнин бөкөзин. (*Төмөн көрүп.*) Кабыргаларым кайыжа берди. (*Туура.*) Эр кижинин кучагы ундыл калган не! (*Бултайга.*) Сен азыйда јакшы кижі болгон. Керек десе, эмди незин јажырап, слерге арай ла болзо, сӧзим бербегем. А эмди сен кем? Күжүл. Јууганын јаңыс јөбжө. Је ырыс анда эмес не, Бултай! Анда эмес!

Бултай. Жыракы — эрјинем! (*Ыйламырайт.*) Је кичинек ижем-ји бер, темдек бер. Озӧк-буурым күй барат. Мен кижі не, кижі. Ого іүк бир катап окшоп ийейин. Моч этире.

Жыракы (*соок*). Азыйда кижі болгон!

Бултай. А эмди? Азыйда је менде не болгон? Бу ла жүректег өскө? Эмди сегис кып тура, машина, бежен колодо адару, јүс кой, эчки-сачкыда тоо до јок, беш чар, а кассада не бар?! Кассада! Мундар, а, катај-катај! (*Жыракынын колынаг ала койып, окшойт. Отыра түйжүп, тизеленет.*)

Жыракы (колын ушта тартып). Бу шилемир канай туру? Орō тур!

Бултай. Орō турбазым. Мынан жүре берек. Городко, Барнаулга, Новыйсибирге! Камду-кумдусла ороп ийерим, кайраным. Эрестаранда курсак жирирс, экү жыргап жүрерис, и-и-и!

Жыракы. Сен азыйгы бойыг болгон болзоң, кижн тен жастыр та ийер не? А эмди, жо-ок! Жүрегин кайыл калган, Бултай, а санаан кар-а-а! Сен ол Байзынды не жамандап жадын? Комыдалынды партияный бюродо көргөнис. Шиндегенис. Ончозы көк-төгүн. Ол ло тушта сенег чөкөгөм. Куда-ай, кижинин санаазы кандый кара бол жат. И-та-тай!

Бултай. Мен ого ачынгам. Бойы бурулу. Мени ол кыстаган. Бай-кулак деген. А мен оноң нени алгам, незин жигем? А мен не? Улус тоногом бо, улус төгүндөп, олондын ачказын алгам ба? Оскө улус миллиондоп жип жат, мен бойымнын кара күчимле, жыгыла-жыгыла. А пырсыдачыл! Мен тен оны жип саларым. Же ал-санаам сенде. Сенде, көөркий Жыракуша!

Жыракы. Байзынды жинрге жүреле, карылдын, Бултай.

Бултай. Жыракы! Көөркий! Жагыс ла ижемжи бер. Ак-чек боло-рым! Тен, тен, пионер ошкош!

Жыракы. Пионер?! Ха-ха! Иженбе Уйал. Карган борсык!

Бултай. Же түней ле чирип каларыс не? Курт-коңыс жип салар. Көөркий... Мен сеге сүре ле карузып жүргем, канай билбейдин? Ой, ой! Жыракы. Бу күрүм эзирик болбой?

Бултай. Тан алдында арагы ичерге мен алкоголик не? Динату-ратчы ба? Одеколончы ба? Жок! Бултай ичсе, алты чолмонду коньяк ичер! Жыраку-уша! Уксан, же уксан.

Жыракы (ары болуп базып браадала, кайа көрүп). Уйалбас! Шилемир! Эжебистниг бажы кара жерге киргелекте, келиндер сөстөгөн.

Бултай (жангыскан. Төжине алаканын жаба тудуп, ыйламзырап). Жүрегим-е-ей! Чын ла сүүп жадым не Озогы ла жуунак, коп-коо бойы не! Эх, кучактай алган болзом, кайран көөркий! Тен жөөжөдөн артык жөөжө не? А мен не? Мени улус не кыйа көр жат. Азыйда мени ийниме кийер кийимим жок, ичиме жип курсагым жок тушта не мактаган, мени не сүүген? Эмди жакшы жадарымда не кыйа көргүлөйт? Кандый чийүни кече базып ийдим. (Сананат, улу тынат.) Күйүнгилеп жат. (Темиккени айыпча.) О-ой, жүрегиме-е-ей, буурыма-ай! (Кийик жанынан үн угулды.) Окпөмб-өй, кыймама-ай! Ха-ха-ха! Тьфу! Ха-ха!

Сценага Кандаш чыга базып келди. Бултайдыг кийинне турала, база: «Ха-ха-ха!»

Бултай (багырып ийеле, туура калып). Тьфу! Бу кайдан чыгып келдин? Күрүмниг басканын да кижн укпас. Шүлүзин ошкош.

Кандаш (чеденге жөлөнип). Тайганын кижизи андый болбой. Не бар?

Бултай. Менде база не келер? Оору кижиде. Шыралай-боролой жүрүм ле...

Кандаш. Партияга, башкаруга жетирүүн бичип ле тураар ба?

Бултай. Күч жеткенче, билгенче, тартыш ла жатпай. Колхозтын жөбөжүн тоноочыларга, куурмакчыларга, аракчыларга.

Кандаш. Онын ордына колхозко бир он бугул блон эдип берген болзоор, огон.

Бултай. Жок, мен политический тартыш ажыра болужарым. Сени ол бооро Байзын деп жыдымдарла кереш жат деген. Мере кожуладын ба? Бис экү ала койзобус, жангыс ла эки буды сырас эт калар!

Кандаш. Жок туру, Бултай, ол жанынан мен слерге болушчы болбозым. База бир айдар сөзим: бу керекти таштагар, огон. Улуска оро каспагар, бойоор тонкос эт калдаар. Слерге кем де болушпас.

Бултай. Болужар удус табыла-ар. Бир кезек немелер жарым шилден долор бб, уул? Андый-мындый обиженный улус? Жарымды тургус берзег, агару кудайдын бойын да жабарлап ийер.

Кандаш. Же быжыл ол Кара-Кобыны үзе чаппагар, огон. Онын бажын мен чабарым. Кулуидарга олгон эдейин деп. Эки жүс сенчер чыгар болбой?

Бултай. Ай, кедери эт. Ол коомой жер. Оско жер табылбады ба? Кудай, мен анда үрен калгам не. Ондо менин адаруларым тур жат. Ас-мас малым, эки-жагызым тур жат.

Кандаш. Слердин күчээр жетпес, огон. Оору. кижин не слер. Ол бүткүл бзэктн канай чабатанаар?

Бултай. А шыралай-боролой, оорый-саарый эдип албай. Же сени ого тийбезен, уул. Мен сеге тен бир-эки литрди тургус ийерим.

Кандаш. Бойымда акча толтыра.

Бултай. Же андый да болбой. Корорин. Сенег де кара мен табылар болбой. Адан контра, оны ундыба. (Ары болуп басты.) Мотри, уул. Коомой болор.

Кандаш. Бара-ар, бара-ар, огон. Эмди ол ой эмес, неме болбос.

Бултай (сценанын учынан). Корорин, корорин, казенный турага аткар ийерим! Клап азыра-арын!

Кандаш (жангыска). Баш ла бол! База мындый неме жер устинде будетен туру не? Бу ла жангыс ла Жыракыны сөстоп турганын уктым не? Кандый жараш сөстөр айтпай турган деер! Торт ло жаш уул, жалбышту поэт! Тоолу секундтын бажында кара жылан, кара санаа! Тьфу! Келескен! Айла Жыраку-уша! Жыраку-уша! Ха-ха, ай, күрүм!

Сценага Женебис чыгып келди

Женебис. А-а, эмди сеге Жыраку, Жыраку-уша боло берди бе? Уйалбас, карган күрүм. Айла бу мында не турган? Жыракыны сакып турган ба?

Кандаш (туктурулып). Ку-кумакай! Бу кай турун? Мен, мен Бултай керегинде.

Жеңебис. Сен бойыннын кейинди Бултайга жайба. Ол сендий кижиге эмес. Мен сенин Жыраку-уша деп жайнап турганыңды уккам. Бас! Шылу үйде болор!

Кандаш (ачынып). Андый болзо, Африкага жүре берерим!

Жеңебис. Мен сеге Африканы көргүзөрем! Жыраку-ушаны база! (Баргылады. Уни угулат.) Акыр ла болзын. Обы-жиби табылбаган, күрүм. Ол Кей-Көрүкке не жапшып турун? Кандый да тайпак түптү шилге кураан өскүрөргө, бала өскүрөргө жат. Кудай жайабаан немени ол жайайтан туру! Ученый таппаан немени Укаа табатан туру. Сен бас, Кандаш, бас!

Барды. Көжөгө.

Сценага Света ла Алтынай көрүндү. Жараш кийингилеп алган. Алтынайдын колында чечектер, Музыка, бийе.

Алтынай (чечектерин ыткарарып). Кудай-ай! Жыдын жаражы-ын! Света, ыткар көрзөн.

Света. Эй, сан башка... Меессү-ү, мөтсү-ү, күнсү-ү. Кижиге айдып та болбос. Сен ошкош жараш. Айла уйалбай меге күнүркеген. Мен кемге керек? Тьфу!

Алтынай. Же, же, мекеленбе, алмызым. Сен жара-аш, сени уулдар сүүп жат. Айдайын ба? Укаа Мырзаевнич те сен жаар кандый да сан башка көрүп жат.

Света. Укаа мени кайтсын. Айла сан башка кижиге. Мен бодозом, ол аруу, жараш күүндү кижиге. Бойыннын жакшызын кокыр ажыра жажыр жат.

Алтынай. Ай, ай! Жүрегин тында, көөркий

Света (кызарып). Бу чечектин ады не?

Алтынай. Күншыгырт. Алтайымнын чечектери... Көөркийлер. Таштардын жиктеринен, тайалардын ортозынан өскүлөп жат. А кандый жараш. А жыды кандый! Жалака-ай, керсү-ү. Бистин улус ошкош. Жаркындалбас, же жараш. Неден де алдырбас. Сооктон до, жанмырдан да, салкыннан да. Мен кайдаар да барбазым. Өскө жерге барзам, жерим санаама кирер, ыйым келер.

Света (ары-бери айланарып). Колба Кей-Көрүк. Колба, Колбачак. Сан башка кижиге.

Алтынай. Ол сени сүүп жат...

Света. Сүүп жат? Ха-ха. Тудунчакту немени кем алар?

Алтынай. Колба Кей-Көрүк жакшы кижиге. Менин адам андый болгон болзо. Адам азыйда сүрекей жакшы кижиге болгон. Онон та кайткан? (Сананат.)

Света. Кижиге жакшы да жанына, жаман да жанына өскөр жат. Се-

нин адан азыйда мениң энемди сүүген деп уккам. Көрмөстөрди, хи-хи-хи!

Алтынай. Чын ба? Ой! Көрзөн оморды!

Бултай (*көрүн келди*). Алтынай-ай, балам. Городтон жаан нөкөрим келди, жанак.

Алтынай. Мен удабас келерим. Жангар.

Кандаш (*чыгып келди*). Кумакайды көргөн кижиде бар ба?

Алтынай. Женебис слерди бедреп турган.

Бултай. Көндөй мылтыкту, ха-ха. Тусла октоп алгам дейт. Жык бер ийер, уул.

Кандаш. Же кайдалык! Карыйла, жүүл брааткан. (*Сананып.*)

Бистин Байзың Байрамыч барып жат, бот ачу!

Бултай. Тайкылды!

Кандаш. Жок, өгөөн, сүүнбегер, райкомнын качызына көстөгөн!
Бот!

Бултай (*чырайы сооп*). Жүрегиме-ей, өкпөмө-өй. Мен жанбалийт не! А Байзың молодец, ак-чек коммунист. А мен билге-ем! (*Туура.*)

Кай жастырдым. Тьфу! (*Барды.*)

Семтек гитарала кожог ойнойт. Колба, Кандаш, Света жуулгылап келди.

Семтек. (*ойынын токтоdot*). Же бүгүн ойноп алалыктар. Эртен койлор кайчылаш башталар дежет. Мен де ударник болорым! Онон өлбөг ижи!

Света. Жо-ок, Семтек, ой, Коля. Өлбөг ижинен озо тойлор болор!

Семтек (*уйалып*). Оны чо айдар? Мени база кем сүүр, а?

Ундер. Сүүбей! Сүүбей! Сен эр!

Семтек. Ух, бу чын ла мен не?

Ун. Сүүп жин! (*Сананып.*) Мени жаман көрбөгөр, улус! Мен де иштеерим. Жаман кижиде, онызы чын. Же кижиде кижиге карындаш. Андый эмес пе? Уулдар да, кыстар да жастыр жат, ченемел жок!

Кандаш. Же болор, уулдар, мыны мунг катап не айдар? Мындый жараш, кеен Алтайыс ээн арт калар ба?

Семтек. Мында кир, балкаш, кино жок, жол жок, автобус келбес, колбаса бербес, коньяк ичирбес.

Кандаш. Балкаш — чын, кино ас — чын. Бистин журт культураның төс жеринен ыраак — чын. Же бу жерди, төрөл жерди, бис жарандырбазаас, бис өңжитпезеес, кем өңжидер! А? Бу ла бойы артар ба? Бу жерде изүү жүректү, иштенкей колду уулдар, кыстар бүтпеген бе? Жок, омор толтыра. А аракызактарга, чалчыктарга, жалкуларга жол бербес. Колбаның айтканыла. Но пасаран!

Ундер. Онызы не дегени?

Кандаш. Колбадан сура. Ол айт берер.

Колба (*өрө туруп, колын көдүрди.*) Жалкуларга ла алкаштарга но пасаран! Билерге турган болзон. Бу испан тилле өдүп болбозын

дегени! Аракызактарга ла јалкуларга айдар ой келген! Но пасаран! Онон ары ук! Бис јашоёскүримге болужарыс, бу мендий, Кандаштый, Пионердий, Паслейдий улустар.

Семтек. Мыныг карганын, едрена, академик.

Колба. Эйе, карган! Ленин 16 јаштудан ала каандарла тарты-жып баштаган. Тухачевский 19 јаштуда фронтло командовать эткен! Гайдар полкло командовать эткен! Агостино Нетто одус јаштуда президент болгон. Байзыг Байрамыч бүткүл аймакты башкарып јат. А бистин бир кезек је ле деген сагалду өгөөндөр эмдиге ле эне-ада-зыныг пенсиязын ичип-јип, согужып јур јат! Бот.

Алтынай (өрө туруп). Бир ле сөс. Бис нениг учун бойысты јаман јанынан көргүзерге кичеен јадыс? Неме ле болзо, бис андый-мындый, культура јок, карануй. Нениг учун алтай кижии јакшы кийи-неринен уял јат? Бисте бай барба дежер, анаар ла кийингилеп алган јүрер. Кезикте јаш келиндер, кыстар семтейлеп, балбайлап калган баскылап јүрер. Бир кезек эр улус керегинде айтпай да јадым. А ара-кызактар? Олордын кийген кеби куску, чимирик, чилекей! Тьфу! Уйге кирзе, өдүгин уштыбас, анаар ла байбайтып базып ийер. Уй кижининг ижине килебес! Је нениг учун андый? Јалкулары учун, неме керексибейтени учун! Бойынын јаманын, јалјырын албатыга јайып јат. Онон кезиги тен јобо-ош, эрүүлде үн де јок. Аракы ичип ийзе, айу, бөрү, көк јүүлгек. И-та-тай. (Отыра берди.)

Семтек. Чын! Чын айтты. Ура. Је танцаны баштайлыктар. Таманым кычып јат.

Кандаш. Је баштагар. (Джаз музыка јызырай берди. Ончозы бийелейт.)

Кандаш (көр турала). Акыр, мен база бийелейтем. Мында чорт бар ба? (Бийелеп турган ииттерге өткөнижип бийелей берди.)

Семтек. Кандаш! Ковбой! Бот, күрүм. Бу јажына јангыс ла бийелеген болбой? Ха-ха.

Кандаш (терин арчып). Ковбой дегени ол не, уул, билеринг бе? Семтек. А не?! Билбей! Атту, колмылтыкту! Учуртып келеле, бах! Бах! Онон ис те јок. (Ковбойдын адыжын көрүзет.)

Кандаш (онын штанын ајыктап). Бу ковбойдын кийими бе?

Семтек. Кеден! Садып алгам. Америка! О кэй!

Кандаш. Штаанан өскө сенде ковбойдон не де јок! Ковбой кем? Билеринг бе? Малчы! Эмдикчил. Ол элбек чөлдө, јерлик малды чалмадайла, күлийле, ээртейле, туйладып туруп учурта берер! Күнине сегизен, тогузон беристе өдөр. Чалмачы! Атыр! Јалтанбас. Шүлүзин ошкош эпчил ле чыйрак! Сен эмдик үредип болорын ба, уул?.

Семтек. Ты чо, дядя? Мен јүүлгек эмезим! Менде мотоцикл бар.

Кандаш. Айса ковбойдын штанын ушты, јикпе кий.

Семтек. Је! Је! Таай! Тайкылдын! Мен бокстоп ийерим, өгөөн!

Кандаш. Је сен ачынба, уул. Бисте эмди эмдик үредер кижии

бар ба? Же мен, Укаа, Паслей! Ол ло. Арткандарын атка да јакшы отырып билбезин!

Ундер. Уреткер! Болушкар! Кӧргүскер!

Колба. Бистин Кандаш алтай ковбой, американыйынаг артпас, уулдар. Ой, артпас! Акалап чыгар! *(Кем де Кандашка салам шляпа кийдир берди.)* Бо! Керек болзо, киного сок!

Кандаш *(шляпазын уштыйла, берип)*. Јок! Алтай малчынын бойынын кеби бар. Ол узун чачакту түлкү бӧрүкти кийеле магтатса, а! Кыстар кӧрӧлӧ, тура калар! *(Бийелейт. Оног бийе токтоп, ончолоры ырады. Алтынай ла Семтек.)*

Семтек. Алтынай! Чӧрче саказынг.

Алтынай *(тура тӧжӧп)*. Не болды? Сеге не керек?

Семтек. Бир куучын бар. *(Ого јууктайт.)*

Алтынай *(тескерлеп)*. Кандый куучын?

Семтек. Мен андый ла јаман эмезим, Алтынай.

Алтынай. Билерим. Сен ӧнӧтийин кылын јадын. А бойынг кем јок, уул. Же бандит.

Семтек. Анай айтпа, Алтынай.

Алтынай. Эх, Семтек-Коля.

Семтек *(сананып)*. Мен тенек, менинг јӧрегим база тенек... Сени сӧӧп јадым, эг јараш, эг јакшы кысты. Ујат јок, чын ба?

Алтынай. Сен, Коля, качан кижн болорын, канчазын мынайып јӧрерин. Улустынг тилине не оролодын? Сен бойынг јакшы ла уул. Кандый да ковбойды бажынга сугуп алган! Чындап та, Колба чылап, не иштебес!

Баргылады

Кӧжӧгӧ

Ол ок турлу. Ол ок туранынг толыгы. Јай Јажыл кырлар, агаштар. Колба кӧчӧргӧ сандрал јат. Таарларга немелер салат. Јайбан јадыктын ӧстинде амырап отыры.

Колба. Энем, бу ајак-казанды салайын ба?

Јайбан. Ончозын ла сал. Керек болор. Ол кичинек ајакты база сал.

Колба. А мынанг кем ичетен, кийик ичетен бе?

Јайбан. Керегин јок. Сал ла. Ичер кижн табылар ла.

Кандаш. А бу сенинг ченемел эткен немелерингди канайдатап, уул?

Колба. Сумкага сал. Керек болор!

Јайбан. Ол орын-тӧжӧкти орой тудуп, таг. Светканыын не арттыр койдын? База таг сал. *(Колба иштенет.)*

Сценага Света чыга конуп келди. Солюктайт

Света. Ой! Шакпырт, оройтып калдым!

Колба. Келгенин жакшы, үдешкени жакшы Ме, ал. *(Төжөкти берет.)*

Света *(кайкап)*. Мен слерле кожо койлоп барарым. Бойум сурангам!

Колба. Мениле?

Света. Эйе...

Кандаш жүгүр келди.

Кандаш *(алаканынын алдынан тандактап көрүп)*. Ба! Бу кемдер кел жат, уулдар? «УАЗ» машиналу. О, Байзын Байрамыч, эмди жаан кижн, партиянын райкомынын качызы! А жанында Семтек-Коля.

Ончолоры сценага чыгара баскылап келди

Байзын Байрамыч. Жакшылар!

Колба. Жакшылар. *(Светанын жанына отырат.)*

Семтек-Коля. Уйдеш ийерге келдис. Озо чыл койчыны! Соцмөрөйдиг жегүчизин.

Байзын Байрамыч *(ичкери алтап, Колбанын колынан тудуп)*. Аймак ичинде баштапкы жер алган учун алкыш айдып турум, Укаа Мырзаевич! Слерге база, Күжей-жаанак!

Жайбан. Алка, алка, ак мал жакшы турар болор бо?

Семтек-Коля *(ичкери алтап. Кызыл флажок туттурат, грамота берет)*. Бу флажок айлаардын үстинде элбиреп турзын. Бу аймактан сый. *(Нени де берет.)* Бу обкомнын ла облысполкомнын грамотазы. Уткып турум.

Колба. Түзелген бе, уул? Ну, ну. Жакшы!

Семтек. Түзелдим, Укаа Мырзаевич! *(Картонный коробкада колбалар экелди.)*

Колба *(колбаларды чыгарып)*. Ой, колбаларым, колбаларым. *(Каткырат. Оныла ончолоры каткырат. Мында ончозы.)*

Бултай базып келди.

Жайбан. Орјинин кайда?

Байзын Байрамыч. Удабас болор, Күжей!

Кандаш. Разнарядка жок. Разнарядка ла болзо, берер. Менин бир таныжым разнарядка сакып жүреле... Орөкөн сакып, сакып жүреле, божоп калды.

Жайбан. Же ол темирди көөркөдинип алып, мактанып.

Колба. Энем, контра сөс айтпагар, орјин ол башкарунын кайралы не.

Жайбан. Көдөк! Чындап, бу аймап брааткан шилемир, эш-кереги жок неме айдып. Эштеш өгөөн чилеп, тайыла бергей.

Алтынай (база ичкери базып). Слер сан башка киж, Укаа Мырзаевич, бойоордын јакшыгарды, јаражаарды кандый да кокыр ажыра јажыр јадаар. Мен слерди Колба Кей-Көрүк деп каткыргам. Слер ачинбагар. Слер мени мал сүүрине, иш сүүрине, төрөл јерин сүүрине үреткенеер. Быйан болзын. Ырысту болыгар. Слердий киж ирысту болор учурлу.

Бултай. А Колба күлүк эмей! Мен билбей а! Байзын Байрамыч, је јастырдым, канайдар. Алтынай, балам, јакшы иште, мен албаан орјинди сен алар болорын ба?

Байзын Байрамыч. Је, Укаа Мырзаевич! Слердий улустын күчиле, ижиле Төрөлистин байлыгы көптөп јат, јүрүм јаран јат.. Ончо ло јакшы неме слердий улустаң не.

Кандаш. Колба! Койлор ырай берди, уул. Атанар керек.

Колба. Је быйан болзын, Байзын Байрамыч! Јүрер керек! Иштеер керек! Сүүр керек! Чын ба, Света, Алтынайка? Чын ба, Коля. Семтегеш? (Музыка, кожон.)

Көжөгө

БАЛДАРГА

Иван Сабашкин

СЫГЫНДАР

(Аңдардын жүрүминен)

Күскиде, агаштын бүри саргарып жерге түжер, беле агаштын жиилектери кып-кызыл көрүнөр тужында, жылу эгирден ала таң алдында кыру түжерине жетире шоор ойногондой ла эдиски тарткандый чичке коо үн агаш ортозында жаңыланып турат. Бу сыгындар үн алыжып, бой-бойын тартыжуга кычырыжып турганы.

Сыгындар бойлору көрүнбейт. Же олор кайда да бу ла жуугында болгоны јарт билдирет. Куудан өлөн шылырабазын, кургак будак сынбазын деп чеберленип, элик чилеп чек-чек баскан сыгындардын бойын көрөргө јилбиркеп, кырланды өрө бастым. Токтой түжеле, тыгдадым. Сыгыннын үни ыраак јокто — бу ла мен чыгып отырган кырланнын үстинен угулды. Окпо-јүрегим согулды, тыныжым чыкпай буулды. Сыгынды капшай ла көрөргө јүрексидим. Јаңы ла сыгыннын үни угулган кырланды көстөп бастым.

Кырланнын үстине чыгып келдим. Тынду ла неме билдирбейт. Сыгынды кайдаг бедреер, кайдаг көрөр? Менин алдымда јиткек састу элбек јалаң јатты. Сыгыннын үни сас кечире угулат ошкош. Саста карагайлар көрүнөт. Мен састы көндүрө кечерге санандым. Же кайдаг... Тонмокко түжүрө јиткек саска бадалып, күчм чыга берди. Ойто кайра бастым. Кургак јерди талдап, састы эбире барарга шүүндим.

Тындап турзам, сыгындардын үндери көптөй берди ошкош. Эмди ол үндер кийинмен, алдыман, он јанымнан, сол јанымнан угулып турды. Кайдөөн баратан, кайдөөн базатан? Чек ле алаатый бердим. Алдымда, јүс метрге шыдар јерде, аспактар кырлай өзүп калган орык јол көрүнди. «Сыгыннын орык јолы эмеш пе?» — деп шүүндим.

Бу јолго кирип алдым. Араайынан, кажы ла алтамды чебер алтап, бу орык јолды сындай базып, кичинек ак јалаңга чыгып келдим. Бу ла көрзөм, ол кичинек ак јалаңда сыгыннын элес эткен сомы көрүнди. Отыра түшкенимди билбей де калдым. Лаптап көрзөм, алты айры мүүстү, күрен-јеерен түктү сыгын айга-күнге мызылдап, менин алдымда турды. Ол алты айры мүүзин арказына айра салала, ба-

жын канкайтып, коолодо үнденди. Бу үн ак жалаңнын үстинде тееркек ле омок угулды.

Ба-тазын! Кандый коо, кандый жараш үн! Кижинин чек ле куй-ка-бажы, эди-каны жымыраар. Андый коо, андый жараш үнди мен бу жажыма качан да укпагам. Кичинек ак жалаңнын ары учында мыйгак турганын жаңы ла көрдим. Сыгын оны коптолоп турган болгодый. Ол кенетийин селт эделе, нени де кетеже берди.

«Мени сести эмеш пе?» — деп, жамаи чочыдым. Тынар-тынбас отыра бердим.

Сыгын меге удур туруп алала, менен көс албай көрүп турды. Ол менен жалтанбай туру ошкош. Онын ары жанынан десе куудан өлөн шылыраган ла агаштын будактары тырсылдаган табыш угулып турды. Не де жууктап клеткени жарт болды. Удабай чаал агаштарды жыга табарып, куудан өлөңди көмө тепсеп, экинчи сыгын чыгып келди. Ол бастыра бойы терлеп калган болды. Ыраактан келген болгодый. Тумчугунын эки жырыгынан чыгып турган кей, түндүктөн чыккан ыштый, коройлойт. Көгүс серитпей тынаарзып турды.

Мен жылгажактап, коштой турган карагайдын төзине жажына бердим. Жаңы келген сыгын тумчугула кей тартынала, коолодо үнденди. Коптолоп турган сыгын ого удур база коолодо үнденди. Онызы коркыдып ла чочыдып турган кезедү. Же жаңы келген сыгын бу кезедүден коркыбады да, чочыбады да. Ол айры мүүстериле агаш сүзүп, курч туйгактарыла жер чапчып, жердин кыртыжын кодору тартып, өлөңди, агаштын бүрлерин ыраак чарчалтып, согузарга белетенип турды. Же өштүзи кыймыктанбай турат. Онон коштой турган же деген карагайга жаба казалап алала, онын кабыргазын курч мүүстериле жулуктай берди. Карагайдын сойылган чобралары анан-мынан салбандай берди. Онон база ла туура казалаарда, жердин кыртыжы, өлөңдөр лө агаштын бүрлери туйгак алдынан катап ла туура чарчалды.

Бойынын жалтанбазын, ийде-күчтүзин көргүзөле, ол ак жалаңнын ортозына чыгара казалап келди. Мойнын корчойтып, курч мүүстерин удур тудуп, коптолоп турган сыгын ого удур басты. Бир кезек ойго олоп бой-бойун айкакташып ла кетешип тургулады. Онон кенетийин бой-бойына чуражып барды. Курч мүүстер табарыжып, «шалт» эткен табыш ак жалаңнын үстине жаңыланды. Же бир эмеш түртүжип турала, олор эки башка баскылай берди.

— Тартышпаска туру ба? — деп кайкадым.

Же узак та болбоды, олор ыраактан бой-бойун кетешип турала, катап ла табарышты. Кулактарын кызынып, көстөри кандалып, тыныштары буулып, оосторынан ак көбүк ажып, арка-белинен тер чарчап, жер-ташка табарып, эки сыгын мыйгакты блаажып, тартыжа берди. Бу калапту тартыжуда олор нени де көрбөй, нени де сеспей турат. Кийин буттарын талтайта тебинеле, мүүстерине түртүжеле, бир-бирүзүңгү ангара сүзерге, эки сыгын жаңыс жерде тескиннишип турды.

Сыгынды тартышып ла турды. Кийин буттарына бир эмеш отыра тўжеле, оноң кенетийин ийде тебинеле, жаңы келген сыгын коптолоп турган сыгынды ичкери тың ийде салды. Андый ийдишке ол чыдашпады. Ол эки колына јада тўшти, тайкылган бойынча жыгыла берди. Арказын ажыра анданала, табарып клееткен оштўзине курч мўўстерин удурат тутты, бут бажына туруп чыкты. Табарышкан мўўстер база ла катап «жарс» этти. Сыгынды арыды ошкош. Олор мўўстериле тўртўжип алган тургулайт. Соокко тонгон чылап, кол-буттары тырлажып, селендежип, бастыра бойы калтыражып тургулайт. Же тартыжу токтобой турды.

Жаңы келген сыгын байагы коптолоп турган сыгынды карагайга жаба сўзўп алды. Же ол канайып та карагайдаң айрылды. Лапту удурлажар аргазы жок болды. Ол чек ле кўбўр кардын ўстинде тайкылып турган чанадый эки колы сўўртелип, жерде терен жол арттырып, тууразынан жылгажактап баратты. Жаңы келген сыгын кетежип алала, тың тўртўп ийерде, ол кийин буттарын тўжўннп, отыра тўшти. Канайдар, байла, кўчи жетпеди ошкош. Жеңип алган сыгын туура базып алала, ого ўрў турар арга берип, сакып турды. Жеңдирткен сыгын дезе кийин буттарын тартынып, турарга ченешти, же кўчи жетпей, тоолоно берди.

«Же эмди ле оны ўлтўре сўзетен туру!» — деп, жўрегим жамаң чочыды.

Жок, жеңген сыгын оны ўлтўре сўзер кўўни жок болгодый. Ол эш-неме керексибей, мыйгакты кўрўп алган турат. Чындап та, ўлтўре сўскедий учурал болгон. Же андый керек болбоды. Мен бу тартыжуны башталганынан ала учына жетире кўрўп отыргам. Чындап та, ўлўмдў шырка эткедий эмезе кору жерине табаргадый учуралдар кўп болгон. Же сыгынды жаңыс ла ийде-кўчине иженип, ару-чек тартышкан. Бу учуралда ийде ийделе, кўч кўчле тушташкан. Жеңгени жеңген, жеңдирткени жеңдирткен. Же сыгынды бой-бойына каңыкпаган. Амыр-ўнчў ырашкан.

Кайкамчылу тартыжу божоды. Жеңдирткен сыгын тартыжу ўткўн ак жалаңды айландыра басты. Бажын каңкайта кўдўреле, ачу-корон ўнденди. Бу ўнде жеңдирткен ле сўрдўрткен комыдал угулды. Мениң ичи-буурым сыстай берди... Ол ак жалаңла, ағаш-ташла эзендежип тургандый, бажын канча катап кекейтеде, бастыра бойы силкинеде, житкек састы кечире жўре берди.

Жеңип алган сыгын оны ўйдежип, одоштой бир канча басты. Оштўзи житкек састы кечеле, койу ағаштын ортозында кўрўнбей барарда, ол ойто бурылып, мыйгакты орык жолго кийдире тўртеле, алдынан айдап алып, орык жолды сындай жўре берди. Бу, чындап та, сыгындырың орык жолы болгон эмтир.

Табыш этпеске чеберленип, мен отырган жеримнен араайынан туруп алала, сыгындырың база бир жажытту кылык-жанын кўргўни-ме сўўнп, ағаш ортозынан чыгара бастым.

ЭЛИК

Сыгын ай башталып турган ой болгон. Аркада турган агаштар жүзүн-башка өңдү ле чүмдү көрүнөт. Четтердин ле кайыңдардын бүрлери саргарып, аспактардын бүрлери кызарып, күски күннинг жаркынына ыраактан алтындый мызылдап турат. Олордын ортозында каа-жаа жерде өзүп жаткан оогожок карагайлар, мөштөр лө чибилер көк-жашыл көрүнөт.

Эрте таң. Күн кырдын бажынан күреленип чыгып калды. Онын жаркыны агаштарды өткүрө чалып, саргарып калган жалбрактардын үстинде болчойо түүлип калган чалында мызылдажып турат.

Эликтин мантаар ойи өткөлөк. Бир катап мен агаш ортозында узак базып жүргөм. Күски күн кырдын бажынан ажа берерде, агаш ортозы түргөн караңуулай берген. Айылдарга једерге ырааксынып, өзөккө түжерге күчсинип, жерде конорго шүүндим.

Јылу күн болгон. Түндеги сооктон јалтанбай турдым. Кургак будактардан јуунадып алала, отты јалбырадып алдым. Кере түжине базып жүреле, адып алган сок јангыс сымдамды отко быжырып јидим. Чибининг кургак бүрлерининг төжөк јайала, јада түжүп амырандым.

Түн караңуу болгон. Оттын жаркынына көстөрүн кылбыгып, айландыра турган агаштарга јетпей турды. Шинелиме оронуп, отко јууктай јылып, уйуктап браадарымда, куран эликтинг багырганы кенетийин угулды. Онын үни јоон, өткүн болды. Је караңуу түнде, уйку аразында, онын кенетийин багырганы кижини тың чочыдатан эмтир. Андый јоон кезем үн ого кайдаң келген деп бодоор. Куран элик багырып ийгенде, онын чочыдулу үни агаш-ташка јайылып, тындулардын өкпө-јүрегине томылып турар. Бу јангылана берген үнди угала, кортык жүректү койон корчойо отыра түжер, јемзенип жүргөн түлкү јерге јапшына берер. Олор эликтен коркыбай жүрет, је онын үнин кенетийин эмезе сакубаган јанынан угала, јаман чочыгылайт.

Баштапкы куран багырганынан ала көп тө ой өтпөгөн. Удабай, онын үнине јөмөлип, көп курандар кожула берди. Олордын үндери айландыра угулып турган сыраңай ла кидим туш болгон. Је удабай олор токтой берди. Айландыра тымык тура берди, је олордын өткүн үндери кулагыма узак шыңырап турды.

Күски күн ажып, энир јангы ла кирип турар тужында, аркада бир ле куран јаантайын багырып туратан. Онын үни меге таныш угулатан.

— Бу јаан, өткүн үнди мен түнде аркада конор тужында уккам! — деп, таныш үнге сүүндим.

Аркада мантап турган онын јолын кетеп, канча күндердин туркунына отыргам, је куран келбейтен. Кетежип андагам, је јууктап ла келгемде, ол токтой беретен.

Агаштын јилектери бышкан ой болгон. Өзөктн төмөн бүткен ждролордын ла бороноттордын салаалары ээлип, кара-күрөң быжып калган јилектери Јерге арайдан ла төгүлбей тургулайт. Олордын саргарып калган бүрлери јерге түшкелек турды: јаан салкындар болбогон. Кыш келгелек, сооктор түшкелек. Бу андардын ла куштардын сыранай ла тойындыра ла семирте јемзетенетен ойи болгон. Сымдалар, чайлар ла күртүктөр анда түжине ле јемзентилейт.

Јилектер өткүрө быжып, јерге какталып түжерине једип келди. Салкын ла соко, олар јерге какталып түжерге белен турды. Мен јилектер терип аларга шүүндим.

— Кызылгаттар ла ждролор айылдын улаазынан ала јайылып јат! — деп, Куйка јенем энирде оттыг айагында ак мешкелер јууп отыра ла, куучындайт. — Јыбарлу кырларда ла јаан аркада кызылгаттар ла казылгандар јерге арай ла тийбей, арай ла төгүлбей, учука тизилип калгандый. Анан барып терип ал!

Күс те турза, је изү күндөр болгон. Аркада, агаштын көлөткөзінде, серүүн болгон. Эки көнөк толды. Јилектер терип арыла, койу кызылгаттын көлөткөзине амырандым. Салкын сокпойт, эбиреде тымык турды. Танкылап, айландыра бүткен агаштарды, калганчы күндөр чыйкылдажып ла ойноп турган кушкаштарды, көндөй тытты чоккып јаткан өлө-чоокыр томыртканы ајыктап отырдым. Кенетийин алды јанымнан бир чай неден де тыг чочыйла, түлүрөп, агашка учуп чыгала, будактарды сындай баскындап, кыркылдай берди.

— Бу неден чочыйла, учуп чыкты? — деп, кызылгаттардын төстөрүн ајыктап көрдим.

Неме көрүнбеди. Тындазам, кургак өлөң шылырт эткени, какшак комыргай тырсыллаганы кайдан да јууктан, кызылгаттардын ары јанынан, угулды.

— Кандый бир ан келип јат эмеш пе? — деп серендим.

Узак та болбоды. Эки айры мүөстү куран элик буттарын јерден чек-чек алып, ары-бери ајыктанып, кызылгаттардын ортозынан араай басып чыкты. Ол бажын канкайтып алала, нени де узак тындап турды. Серенер неме јок болордо, кызылгаттардын ортозында өзүп јаткан јажан өлөңди отой берди. Јыбар салкын меге удурасогордо, куран менен јыт албаган болгодый.

Өзөктө турган айылдардан талкан согуп јаткан сокынын күлүреген табышы, үрүп турган ийттердин ле ойноп јаткан балдардын үндери јарт угулып турды. Куран элик бу тал-табышты керекке де албайт. Ол мында, јангыс јерде, узак ойгө жүрүп, бу тал-табышка үренип калган болгодый..

Куран јажангыс отоп, менин одожыма једип келди. Бу ла тужып-да салкын кырдын бажынан кобыны төмөн мени ажыра сокты. Элик колы-будын тартынып, мантаарга сананды, је агаштарга табарып, төңөзөктөргө түртүлип, мантап болбоды.

Эликти жаан шыркалу болор деп бододым. Жок, көрүп турзам, онын базыды су-кадык болды. Ол жаңыс ла ондонып болбой, ичкери баспай турат. Элик меге жуук турган. Онын кей тартынып турган тумчугу, жырыктары, жипилдеп турган көстөри меге илө көрүнүп турат. Ол меге удур чике көрөт. Же мен онын көзине тийбей турадым ошкөш. Ол жытка табарала, чочыганына эмдиге жетире калтыражып турды.

Эликтин кылыгын кайкап, мен тынар-тынбас отырдым. Бис эку бой-бойуска удур көрүжип узак соодоштыс.

— Ары манта! — деп, эликти үркиттим. Элик менин кыйгымнан чочып, алдында турган кайынды көрбөй салала, ого тын табарала, туура чачылды.

Агашка табарып жүрген эликти мен качан да көрбөгөм. Өлгөн эликти айландыра базып көрдим. Лаптап көрөм, эликтин эки көзүн ак чел туй тартып салган болтыр. Элик сокор жүрген эмтир...

— Өлтүргенин жакшы... Сокор элик агаш-ташка согулып, узак шырадап жүрер эди! — деп, семис эликти сойып, Кару абайым мени мактайт.

— Сокор элик айылдардын жанына не келген? — деп, абайымнан сурадым.

— Андый сокор тындулар ач аңдардан качып, журттардын жанында коруланып жүргүлөйт! — деп, абайым канду колдорун кончына арчып, кангазына таңкы азып, куучундайт.

Ач аңдар айылдын-журттын жанына бачым жууктаарына жалтанып жүргүлөйт. Элик сокор до болзо, тынын карамданып жүрөт. Жуугында айылдар-журттар бар болгоны эликке арга болот. Кезик учуралда сокор элик азыранты малдын ортозында да аргаданып жүрөт.

Бу куучынды угуп тура, сокор эликти өлтүргениме сүйнбей турдым. Эки көзимди ак чел тарткандый карануйлап турды... Жүрегимде соок, кунукчыл болды.

ИИТ ҮНДЕР

Буучай Бурмалов

ЭДЕР ИШТЕР ЭМ ДЕ КӨП

Кезек бйгө, ой, үүре,
Кедери эт сүүжинди.
Кей жолымды сен үре,
Кебери жок күүнимди

Эжигинди озолоп,
Эңир кирзе бөктөп ал.
Эт жүрегин сомоктоп,
Эрмегимди ондоп кал.

Жүрүмимде түргендеп
Жүрөр турум, көбркйим.
Эдер иштер эм де көп...
Эрјенедий бйлөрим.

Камык онбос ийдезин
Калыкка берзин бу жүрек.
Кату ой дө бу дезин,
Катыс дешпей жүрелик.

Элис ижин шиндейтен
Эдер иштер эм де көп.
Эртенгизин билетен
Ээлү судур сөзи төп.

Ончо жажыт, о, үүрем,
Ондо, бистин алдыста.
Чедиргендү от-жүрек
Ченеп койгон тартышта.

АГАРУ ЭЛЕС КЕРЕГИНДЕ ЈАНАР

Кууган деген алтайда
Куулар көлгө конордо,
Какай жылда тайгада
Кайлап мөштөр турарда,
Күстин куран айында
Кур тумандар курчаарда,
Күмүш тагдак селинип,
Күн каткырып чыгарда,
Куулгазын жибек чөйлип,
Кулун киштеп ийерде,
Коолоп одыс күйерде
Койчы-малчы биледе
Киним менниг кезилген,

Кирбигим чебер сыгылган.
Кыйгыбыла эр чыккан...
Кырлар чочып тымыган...
Айланайып, Алтайым
Адымды болзо адагап.
Тоягонойын, Төрөлим
Тоомјылу жолым бычыган.
Эмди бойым эр једип,
Эске алдым, эбедим
Эркетендү ойимди,
Эркететкен энемди...
Тайгада өскөн бу эрге
Таштар буудак болор бол

Таныжып келген бу жерге
Табыжы токтоп онор бо?
Салымда акту ырызын
Сабалза да ол табар.
Санаазын салган бир кызын.
Санап, сагып ол алар.
Учарлардаг сызылып
Урулып келген кутугу,
Уду туулар жол жайып
Уулын суккан колтыгы —
Мӱнгүликке арт калзын,

Мӱштӱрине ээ болзын!
Артыш ӱскӱн тагылга
Амадап сӱре барадым.
Аарчы-курут ажыма
Алкыш-быйан айдадым.
Атанып барар алдында
Алтайымнаг ыраарда —
Албатылар кӱрӱргӱ,
Айткан сӱзин угарга,
Энемниг жолын ӱдӱргӱ,
Элеезин жанар табарга...

КӱКИ, УЛГЕРИМ, КӱКИ

Кӱктӱ туулган кӱк чечектий,
Кӱки, ӱлгерим, канадын жайып.
Калыкка жара, жайым жӱректий,
Кайкат, нӱкӱрим, кӱксимниг
кайы!

Карачы немени, ӱят билбести
Карамдап жажырбас чындык бол.

Кара керек кӱксине илбести
Калаптандыратан ийде бол.

Кӱн чечеги кӱнкайлыктый,
Кӱлӱмжи меге беретен турун.
Кайран жоныма жерим байлыктый,
Катап ла сени сыйлайтан турум.

ЭЛЧИГЕ БАРГАН КЕЗЕРДИН ЭЛИНЕ АЙТКАН СӱЗИ

Эрмекчи сууларым,
Эгмек тууларым,
Эр бойыма
Эжигеер ачыгар.
Эркин салкыным,
Эзин сыркыным
Эрке кӱӱлежип,
Эчий учыгар.
Эрјине адымды
Эртеп алала,
Эки кологын
Эптей тартала,
Элимниг жерине
Элес эдейин.
Эртеги чакты
Ээлеген Кижиге,

Элебес мӱнгӱлик
Ээлӱ жериме
Эмдиги ӱйеден
Эзен ийейин...
Эрлӱ ӱбӱкӱм
Эзенин суражып,
Элимниг жорткон Ойлӱрнин эзегей.
Эдиски ӱни,
Эски кожогы
Эт жӱректинг кылдарын ээлегей.
Эрјине канатту
Эрдин эреени
Эр-жажына элин баштагай.
Эрјене кожогду
Эркетен ӱйези
Энелик Тӱрӱлин агару корыгай!!!

АЙДЫҢ ТҮНДЕГИ СОНАТА

Откөн чакта, өскө ороондо
Айдын түнде Бетховен
Сонатазын чүмдеген.

Je бу тымыкта мөлтүрөп,
Урулган айдын жаркынын
Ол кайдан көргөн?
Ургүлөп жаткан туулардын
Амыр, терең тыныжын
Канайып сескен?

Олјондо ортолык бар,
Анда агарып кайыңдар
Уүрлежип алган тургулайт.
Анда сурлап карасуу
Јобош јоргодый агып јат.
Откөнип јалкыбас јаңылга
Кобы-јикте јуртап јат.

Јүреги неге көдүрилип,
Куулгазын күүле айдынган?

Қанчанчы чакта, кандый ороондо
Айдын түнде сонатазын
Бетховен чүмдеген?

Алтайымнын түннинде
Айдын соната.
Телекейдин нчинде
Ай ла соната.

* * *

Чакпыга түшпес койонок
Қарғана төзинде уйуктайт.
Бала тужымнын орооны
Ортолык болуп артып калды,
Ол јаратка кечетен
Кечүлер кайда јылыйды?

КӨЧҮРИШТЕР

Лопе де Вега

СУМЕЛУ КЫСТЫН СЛУЖИ

84 ойынду лирикалык комедия

(Улаганы. Бажы «Торко жай», ошон «Алтын кус», «Тан Чолмон», «Бай терек»
жууутиларда жарлалган)

Учинчи ойын

Садтардын оромы. Мында Белисанын туразы, энир.

І КОРГУЗУ

Жунгла кееркеткен шляпалу ла алтыла чүмөгөн плашту Люсиндо, Эрнандо

Люсиндо

Адам, айдарда, Фенисаны
Алатам ла алатам деп туру ба?

Эрнандо

А байагы күлүктөр не ачынышкан?
Ол Стефания — мен инем

Люсиндо

Дористеонун
Эјезинин ады ондый.

Эрнандо

Чын эмеш пе? Бот канай учурашкан!
Адагар слердин тыг кородогон,
Ол мында болзо, слерге келижер эди.
Ол экү десе Фенисанын адыла
Слер оморды мекелеген дейле,
Слерди бастыра Мадридтен бедрейт,
Баштактанып турала, баш барар болды ба!
Көзөрин эртеде не көргүзер?

Люсиндо

Бүдерге бүдүмчилү болзын деп,
Устине бистин алыжатаныс
Энди узак та эмес ине деп бодойдым.

Эрнандо
Лиссабон дѳн баратаны кандый болды?

Люсиндо
Кандый да эмес. Фенисанын сѳзиле,
Лиссабон дѳн сўрдўрўден
Энези Белиса мени аргадап алар.

Эрнандо
А слер кѳзнѳктинг жанында болгоноор бо?

Люсиндо
Эйе, ого мен барып келгем.

Эрнандо
Эмди ол слерге нени айтты?

Люсиндо
Адамнын байа айтканы аайынча
Анда жетирўлў самара жаткан.
Ачып кычырарынан озо чек коркыгам.
Фенисанын энезине кўўним салгам деп,
Канча ла кирези мекеленэнн деп,
Кату жакулта меге берген эмтир.

Эрнандо
Жажы жаан энезин? Чын эмеш пе?

Люсиндо
Жажы жаан энезин. Јарт бичиген.

Эрнандо
Канай анайда болор учурлу?

Люсиндо
Экинчи жакулта анда база бар.

Эрнандо
Эм немези боло берт, кудай?

Люсиндо
Меге барзы деп оны јѳптѳбри.

Эрнандо
Эх, дезенг ле база Мыны канайдатан?

Люсиндо
Араай! Анаг башка
Белиса кѳзнѳктѳн карап ийеле,
Нени-нени угуп ийзе...

Эрнандо
Эйе, чын. Јагыс ла бу эп-сумеле
Лиссабон дѳн јорыктаг кыйар аргалу
Фенисанын санаалузын неге тўнгейлеер!

Люсиндо
О кайран Фениса — кудайдын кайкамчызы!
Кебериле, санаазыла — кем сеге тўндежер!

Э р н а н д о
Айдарда, слер Белисала туштажарга
Бери келгенеер бе? Бу онын көзнөгү.

Л ю с и н д о
Je сүүш керегинде энезинин алдына
Калырайтан кижн сен болорун.
Ай-карагуй тун ортодо
Аайлабас бисти — кем болгонун.
А мен дезе бу бйдө, Эрнандо,
Фениса көөркийимле кожо болорым.
Мыны ончозын ол самарада бичиген.

Э р н а н д о
А нени мен айдатам?
Л ю с и н д о
Санааг салганыг керегинде калыра.

Э р н а н д о
Андый калырашты ас эмес ол уккан,
А меге не — үрдүртип ле бербей.

Л ю с и н д о
Чын эмеш пе?
Э р н а н д о
Чыны не керек? — Ченемелим мениг жаан.

Л ю с и н д о
Ондый болзо, бу сеге ченелте болзын.
Онын жүрегин олжого кийдирип,
Жөптөп болгойунг не?

Э р н а н д о
А не бар анда.
Алдыгарга мен чертенип турум.

Л ю с и н д о
Онын жүрегин олжолоп алзаг,
Ойгор жайалтагнын алдына чөгөдөбөрим.
Оптуун көргүс, андый болзон, күрүм!

Э р н а н д о
Жагыс кийимим мени жууктатпас.
Кееркедүлү кеп жогынаг
Керектү кейлеш келншпезе кайдар?

Л ю с и н д о
Онызы андый ла, ойгортып көрөли.
Э р н а н д о
Ол алтын кеелү жамынчыгар беригер.

Л ю с и н д о
Катанчыла катайга эдип,
Жунду шляпаны жуунадып ал.

Э р н а н д о
Эмди слер менин эски-саскым эптегер.
Л ю с и н д о
Эски-саскы да кийзем,
Эрлү сеньор ло ол бойым эмей.
Э р н а н д о
Керек андый ла эмес болбой.
Килинг-торконы бойыга катанзан,
Кийнинен де, алдынаг да — сеньор ло болбой.
Л ю с и н д о
Тым дийдим! Туку чыккылап келди.

И К О Р Г У З У

О л л о у л у с , Б е л и с а л а Ф е н и с а б а л к о н д о

Б е л и с а
Акыр мен балкондо жагыскан турайын,
Оныла экүдег экү куучындажайын.
Ф е н и с а
Ол мында ба? Оны канай билдигер?
Б е л и с а
Туку эки кижининг сомы билдирет,
Тургулап, бистинг балкон дбөн көргүлейт.
Ф е н и с а
Эйе, чын, ол туру. Жалчызыла экү.
Олорды көрзин деп, колдорыла жагыгылайт.
Энем мен слерди Люсиндоло экү
Эптү-жөптү куучындажараар деп күүнзейдим.
Эмди дезе, сеньор, чаптык этпеске
Онын жалчызыла туура барала,
Калыражып турайын. Слер жөп пө?
Б е л и с а
Калак-кокый!
Калдамыр тенек ине ол!
Ф е н и с а
Калыражарга калдамыр-тенек не керек!
Карын ол ажыра капитанга мен
Кару сөс, эзен айдайын дегем.
Б е л и с а
Бот ол, кел жат! Бу мында
Мен турайын, Фениса, сен бар ары
Туку ол көзнөк төөн.
Ф е н и с а барат.

III КӨРГҮЗҮ

Люсиндо, Эрнандо, Белиса

Эрнандо

Бого турза, угулар да, көрүнөр де.

Люсиндо

Көрзөңг дө, Фениса көрүнбей калды.

Эрнандо

Сүүген энези сүрийен жат.

Белиса

Сен турун ба, Люсиндо?

Эрнандо

Эйе, мен. Же мен — мен эмес.

Слердин көлөткөгөр ол өйдөң бери.

Көксимде слер күйдүрүп, тиргискен тын-сүнемле

Слерге жангыс мургип жүрүм.

Эш-немеге турбас ээн-куру кижини

Ээ болуп,

Эмди бойоорго жетире көдүрдөөр.

(Люсиндого, араай)

Калыражым кандый?

Люсиндо

Таскамалын табылбас, тын болтыр.

Эрмектин эбин, экпинин эептиринг.

Эрнандо

Эдип билбей керекти мен. Оноң

Энеден чыгардан бери: чеченим — чек Цицерон.

Белиса

Эмеш эп жок меге, ондогор,

Эмди слердең не жажыраар оны.

Кемзинип те жадым мен бу керектен.

Кара жангыс сүүген кызымды

Капитан адаарга берип жадырым.

Ого үстине, өгөөним болзыи деп,

Онын уулына бойым барар күүнду.

Же ... мында бир шылтак бар.

Жартап слерге канай айдайын.

Качан слер меге санаагар салганаарда,

Карузыганаарды уккан кийнинде

Катап ак-жарыкка чыккандыйым,

Катап ойто жинт жаш болгондыйым,

Мен слерге жарагам ба? Менин чырайым

Слерге жарайт па? Бу чын андый ба?

Ол ло улус, оног Фениса ѳскѳ кѳзнѳктѳ кѳрѳнет

Фениса (*араай*)

Люсиндо, слер бе?

Люсиндо

Кем анда?

Фениса

Мен, слерге јѳрегин берген кыс,
Эрнандо энемле эрмектешкенче
Эрке Люсиндом кожо бол мениле.

Эрнандо (*Белисага*)

Керек кижинин јажында эмес.
Адам менин аамай јаш кыстан
Алаатып јѳрѳ. Анда јаш не керек.
А меге — јиит кижиге — слердин тѳбигер,
Керсѳгер, тудунып билгенеер јилбилѳ.

Фениса

О, кудај ла дезен, каткыга кижиталар.

Эрнандо

Тул келин кийетен слердин киймеер
Туйуксындырар болды јаантайын мени.
Ач мыкынаар белбейип те калза:
Ангам астырат, ајару ла салгамда.
Јаан да бѳдѳмдѳ ѳдѳк кийзегер,
Јараш деп билдирет слердин будыгар.
Јодогор слердин јоон до болзо,
Эди-канаар эттелген де болзо,
Башмагаар каблугы бадалып та турза,
Кату сыркынду слердин ѳнеер,
Кара бажаарда буурайган чачтар,
Канча јѳзѳн аш-курсактын јыды,
Качарлараарда чийилген чырыштар,
Карарышкан анда-мында мендер,
Канча тоолу кийимдереер, чѳмеер —
Карузыган кижиге — чек райдын садынды!

Люсиндо

Кѳѳркийим, уксан да кѳрмѳстин куучынын?

Фениса

Калак, Люсиндо! Каткы да, кинчек те.
Онызы тѳгѳнди ондозо, не болор?
Оны јок ѳдѳ берт коокымай неме.

Люсиндо

Ол тужында ончо керек бузулар.
Онын женүзи — менин женүүм ине.
Кайран көөркнйим, канайдарыс эмди.
Качан адам калжуурып, кородоп,
Айрып жадарда бис экүни?
Кандый бир эп-сүме тапсан түрген,
Капшайлатпазын деп, ол мени жолго.

Фениса

Көзимнин чогындый көөркийим, кунукпа.
Көрбринг, мынын аргазы табылар.
Менин энем сенин сөстөрингнен
Мелиреп кайыла бергенин сестинг бе?
Ол сени эмди сүрдүрүгө бербес.

Люсиндо

Je оноң өскө жеткер бар ине.
Эмдиге жетире сен меге
Бойыңнын тойың керегинде айтпайдын.
Озо баштап алыжараар. Оноң мени
Ол атандыраар. Анда быжу өлөрим.
Ол тушта кандый да сен сүмелү болзон,
Ойто мени тиргизип болбозың не.

Фениса

Кайран Люсиндо, качан да мен — сенин.
Ак-жарыкка жаңыс сеге мен бүткөм.
Агару кудай бу жүрүмге сени
Жаңыс меге жайаган деп билерим.
Бис экү бу каргандардын көстөринен
Ыраак ла ырысту, нак жадарга болуп,
Билип тур — мен эмди де болзо,
Сениле кайдөөн дө жүре берер эдим.
«Сүмелү бүткен сүүген кыс» деп,
Сен мени анайда адаган бединг?
Мен — жаңыс ла үй кижинем. Айдарда,
Мен бек мыны сананып алгам...

Люсиндо

Айлыгнаң сен айрылып барарың ба?
Мениле кожо сен качарың ба?
Сенин алдыга мен чөгөдөйин.
Мен де сеге жалтанбазым көргүзейин,
Күүнимле сеге тен болойын.
Бүгүн түниле бастыра немелеринг

Бүткүлинче сен жууп ал.
Эртен тал-түште, оноң орой болбос.
Кареталу мен сеге мантадып келерим.
Адамның коркыдыжынаң мен жалтанбазым!

Фениса

Бис экүниң алышканыс укса,
Коркыйдым, энем мени өлтүрер.

Белиса (Эрнандого)

Айдарда, сеньор, слерди ол
Лиссабон дөбн сүрер деп санаңган туру не.

Эрнандо

Андый коркышту ачынар деп,
Мының мынчага мен бодобойдым.
Фенисаны сүүйле, мен ого
Уйку, амыр бербей кетешкем,
Серкпеге барза, кийнинен көрөтөм деп,
Көк-төгүн немени та кайдаң таап,
Кылыгы катуланып, коркышту калжуурган.

Белиса

Фенисага бактыртаар эмеш пе?

Эрнандо

Фениса ба? Кудайга баш болзың!
Качан бирде мен Фенисала
Куучындажарга күүнзеген болзом,
Сүүжиле ого айдыңган болзом,
Оны бактырага амадаган болзом!
Андый болзо, жердин тамызы ачылып,
Жердин жети кадына көмүлейин.
Айруушла ичимди жара сайгылазын, сайзын,
Кинчектү бараксан тыныш үзүлзин,
Адып жаспаган чечен мылтыктын
Баштапкы огынаң бажым базылзын,
Калжу күлүктер курч шпагала
Кара жүрегим өткүре кадазын.

Люсиндо

Бот тил дезе тил! Бу көрмөсти де мекелейер!

Белиса

Болор, болор. База чертенбегер.

Эрнандо

Унчукпайын. Же эмди удра менн сыйлагар.
Кандый-кандый курсак бар эмеш пе?
Качан мениг күүним көдүрилип,
Калаптанзам, эмезе черт сөс айтсам —
Калганчыда, токтогон кийнинде
Кардым сыстаар — чек торолой берерим.

Белнса

Канайда, канайда? Аштай берееер бе?

Эрнандо

Андый. Кардым чек тартыла берер.

(Онон арыгызы келер жуунтыда).

Сейран Сахавет

АЛЫЧА АГАЖЫНЫҢ ЧЕЧЕГИ

(Куучын)

Карындаштык кеен сөзликтин
јиит бичинчизи

Сейран Сахавет — жиит азербайджан бичинчи, мениг јолдожым, таныжым, из-
жым, литературада карындажым. Мен ого Москваныг јанында Переделкинаныг
творчестволык иштингу туразында туштап ла таныжып билдишкен. Эмдиги байлык
азербайджан прозада көп јакшынак јайалталар, јарлу аттар бар. Же Сейран Сахавет-
тингу аңылу үни, айдар башкалу сөзи бар. Оныг геройлары — теп-тегин улус. Би-
чинчинингу јолдыктарынын нчинде бу улусту сүүгени лирикалык үни ажыра, кокар-
лап карузыганы ажыра билдирер.

Туулык Алтай ла Азербайджанныг эл-калыктарынынгу тили түрк тилдердингу өй-
лүгине кирет. Јебрен өйдө огуз сөбктү көчкүн эл-јон Азербайджанныг јерине Ал-
тайдаг келген деп историја айдат.

Туулу Алтайда жайалталу азербайджан үлгерчилер Фикрет Годжа, Джабир Новруз, Фикрет Садык болуп, алтай эл-жон керегинде олордыг үлгерлери бичиктерде ле журналдарда кепке базылган.

Мен де база Бичичилер бирлигининг командировказыла бир ай кире өйгө карындаштык республика жүрүмиле танышкам. Эмди Азербайджан республика — эн оочыл республикалардын бирүзи. Мында жебрен ле бийик культура, улу күчтү экономика, жегүлү иште тынын, күчин кысканбас омок ло жараш, өткир-кеен түрк тилдү кожончы ла эрлү эл-калык Эмди Бакуда «Язычы» («Бичичи») деп бичик-басмада алтай литературанын антологиясы кепке базыларга белстелет, быжыл мында университеттин филология факультетине алтай үренеечи алынган. Туулу Алтайда 1985 жылда жайалталу бичичи Сейран Сахаветтин «Алыча агажынын чечеги» деп прозалык жуунтызы алтай тилле чыгарылар. Карындаштык совет калыктардын бузулбас нажылыгы там өссин, там чечектезин!

Паслей Самык

Сария жалбак жес алгыйдагы жаңы туткан кулурды темир кыргыш-ла кезе согуп, онон кичинек теертпектер эдип, олорды ару бөскө жергелей салып отырды. Ле мынайып түрген иштеп отыраарда, кожоңы бир де серибейт. Ле учында кожон кенейте токтой берди. Уй киж и одоштой турган таш стене жаар унчукпай көрүп отырала, ыйлай берди. Сария Дадаш деп сок жаңыс уулду. Еддипар журтта Дадашты дели (жүүлгек) деп айдыжып ядылар. Журтта жаңыс Дадаш болгон болзо, айса болзо, улус оны жүүлгек деп чололоп айтпас эди. Ле мында жаңыс Кохал деп жерде Дадаш деп атту сегис киж и бар.

Дадаш кичинектен ала айыллаш жаткан Абыш деп кижиден сүрекей коркып жүретен. Абыш бойынын үйин жоон агашла токтоп жатканын ол көп катап көргөн. Уулчак мыны көрүп, энесин база мынайда ок соготон ада ондо жок болгонына туйказына сүүнип, аллахка санаа-зында алкыш-бийанын жетирип туратан.

Бир катап Абыштын такаалар түнөп турган үкпегине түлкү кйрип, ондогы куштарды ончозын кырып салган. Калжуурган Абыш ачу-коронын үн чыкпас, жобаш ийдине түжүргөн. Ол Дадаштын көзинче ийдин байагы ла жоон агашла өлгөнчө соккон. Бу учуралдын кийинде Дадаш казыр айылдажынан аллахтан артык коркыр боло берген.

Абыш — колхозтын каруулчыгы. Ол колхозтын ар-жөбөжиле коштой журт Советтин жанындагы сок жаңыс алыча агаштан көс албайтан. Абыш өбөгөнннн сок жаңыс кызы, Солмаз, сүрекей жараш та болзо, же кулагынан укупас ла тил жок болгон. Бир катап энирде Абыш эчки саап турган. Эчки кенейте калып чыгарда, онын мүүзинен ту-

дуп турган Солмаз жерге чалкойто барып түшкен. Абыштын колындагы сүттү аяк тоголоно берген. Абыш кызына жерден турарга болу жардын ордына, сүт төгүлди деп, балазын аайы-бажы жок тепкилей берген. Тил жок баланын багырыжы ла ыйы уулчактын жүрегине шимиреп согулган. Тил жок Солмаз аллахтан болуш сурап, жайнап тургандый билдирген. Аллах Абышты Солмазтын оорузы ла көстөринин жакы учун качан ла кату каруузына тургуспагай деп, Дадаш энчикпей сакып жүргөн. Айла, бир неделеден Абыш өбөгөн аттан жыгылала, буды сынган..

...Бир катап, ол тушта Дадаш үчинчи класста үренип турган болгон, уулчак школдон чокым шүүлтелү жанган. Ол эртен тура Абыш өбөгөн бүгүн базарга садыжарга брааткан деп угуп алган. Онон школго барарда бир эмеш тус уруп алган. Школдон жанып клееделе, журт Советтин жанындагы алыча агашка чыгып, онын жажыл жиилектеринен кармандарына жакшы жууп алар деп шүүнгөн. Алычанын кычкыл жиилектерини тузап жизе, изү күнде сүрекей жакшы.

Еддипарда жажыл өзүм сүрекей ас. Онын учун журт жаантайын борорып калган турат. Каа-жаа жерлерде тутовый агаштар өскүлейт. А көп саба туралардын жанында онызы да жок. Онын учун, изү күнде серүүнденер де жер таппазын. Текши тоолозо, жаан журттагы бастыра агаштар бежен-алтаннын ашпас. Аламалу агаш сок жагыс болгон. Ол — журт Советтин жанындагы алыча. Ол алычанын кычкыл жиилектерини жиир деп журттын уулчактары база тын ла умзангылайтан. Же Абыш каруулчыкты көрөлө, озор агаштын ыраагыла өткүлейтен. Бу агаштан түни-түжи көс албай каруулдазын деп колхозтын председатели Абышка кату жакарган. Абыш буйволды жегип, жаан темир бидондорго тонмок суу тартып экелип, агашты улам сайын сугарып туратан. Качан алычанын жиилеги быжа бергенде, председателдин үйи оны кайнадып, кычкыл суузын белетеп туратан. Ол суузынды курсакка кошсо жакшы. Жагыс журттын улузы ол керегинде жакшы билетен. Же канайдар? Олордо председатель жагыс, онон алыча база жагыс. Ол албаза, кем алар? Онон ол жагыс агаштын түжүмин канча улуска жеттиргизер оны. Бир жиилектен ле келижер неме болбой...

Дадаш атпаалду эмикле туй тарттырып койгон чеденди эпту ажыра калды. Уулчак кеденнен көктөгөн сумказын туура таштап, тизелери тыркырай-тыркырай агашка чыгып алды. Ол кармандарына ла койнына жажыл жиилектерди мендей-шингей сугуп турды. Онын санаазында, агаш турган жеринен кыймыктап, каруулчыкка жүгүре бергендей билдирип турды. «Же ол эмди мынан ыраак, ол базарда эмей, — деп, уулчак бойын бойы токынадат. — Мен недең корккыятам?..»

— Эмди ле түш! — Дадашка бу Абыштын үни угулды деп билдирди. Же ол бүтпеди, сан дөбөн дө көрбөди.

— Ийттин балазы, сен укпай туруң ба, кандый?

Дадаш сан дөөн көрди. Оңдо, чындап та, Абыш бойы турган эмтир. Уулчактын көстөри карануйлап, бажы айлана берди... Алыча агаш айланып, Абыш ббөгөнниң ады чылап, карайлап чыкты, Дадашты жерге таштап ийди. Ол жыгылып браадала, «Эне, эне» деп эки оос кыйгырып ийген...

Бозом энгир кире берген. Дадаш айлына эмдиге келгелек. Сария уулчагын бедреп чыгала, айылдажына мынайда айтты:

— Абыш-акабыс, Дадаш эмдиге жок. Нени эдейин, кайдан бедрейин?

Абыш нени де айтпай, ээрлү адына минип, журт Совет жаар журты. Жарым частын бажында ол саанаазы энделген уулчакты алыча агаштын алдынан таап, энезине экелген. Агаштан жыгыларда Дадаштын ийни сынган эмтир. Ого үзеери ол жүүлүп калган ошкош. Оныла не болгоны санаазына кирбейт. Нени де куучындабады. Сария, Дадаштын эже-сыйындары, Абыштын үйи жаш баланын кыйынын көрүп, ыйлап-сыктап, кородоп отырдылар. Абыш бойынын кара кереги учун аллахтын алдында актанарга, оору уулчакты одоштой журттын жанындагы ээлү ташка апарып жүрген. Ол тушта Дадашты, байла, түрген ле врачка көргүзөр керек болгон. Же олордын журтта, өскө дө жуук жерлерде врачтар артпаган. Ончо эр улус, үй врачтар — ончозы фронтто. Улустын айдыжыла болзо, эр улустан эмди мындый Абыштый ла карынданган немелер арткан, арткандары — канду жууда...

Жылдар жылыжып өткөн. Жуу токтогонунан бери он жыл өдө берди. Дадаштын ийни эмеш жантыс та болзо, же бүдүп калган. А сагыш деп неме ордына кирбеген. Алыча агаштан канайып жыгылганы керегинде ол эмди де нени де билбес. Абыш обогон кемге де неме айтпай жүрген. Онын учун Дадаштын жүүлгени Еддипар журттын улузына жажытту болуп артып калган. Дадашла жажыт уулдар туку качан кижил алгылап, бала-баркалу журтап жадылар. А ол десе эмдигенче жаш баландый — тенек.

...Дадаш турага жүгүргенче кирди.

— Эне, эне...

— Не болды, балам?

— Тышкары тендир (печке) изүге торт жарылып браады. Изүге кызарып калтыр.

Ол онойдо айдала, турадан чыгара жүгүрди.

— Эне, калаштараар үези күйүп калтыр.

Энези тендирдин ичин аяктап көрди. Бастыра калаштар салган жеринде эмтир. Күйген, кызыган да неме жок. Дадаш талганча каткырып турды. Энезинин жүреги ачу-ачу сыстай берди: «Мен аллахтын алдында кандый жаман эткем, ол мени нениң учун мынайып жаман көрди».

Дадаш жирме беш жашту да болзо, энези ого тату ватрушка быжырып беретен. Онон өскө ол, торт ло жаш бала чылап, ыйлаар.

Энези калашты ончозын быжырып койды. Дадаш сүүген ватрушказын жип, сүүнип турды.

— Дадаш балам, бу калашты Абыш айылдажыга апарып бер, изүү тушта жизин.

Дадаш үстин жымыртканын сарызыла жалтырадып койгон изүү калашты Абышка апарып берди, ватрушказынын тал-ортозыла Солмазты күндүледн.

Тенек уулдын экелген изүү, жымжак калажы Абыштын тамагынан ашпай турды. Ол Сарияга барып, ончозын ак-чек куучындап берерге сананган, же барбады, куучындабады. Коркып, отырып калды.

Еддипарда Дадашты жаман көрөр кижин чыкпайтан. Журттын улусу ого килеп, кудай оны тегин де кыйа көргөн дежип туратан. Айылдаш жаткан Минал деп үредүчиге ол жаантайын керосин экелип берип туратан. Кем-кем өлгөн чаап браатса, ол олордон артпайтан, кожо ло баратан. Кезикте Дадаш журт улустын эчкилерин кабыратан. Дадаш тойлу жерге келзе, оны ончозынан озо азырап койотондор. Журтта кижин жада калза, Дадаш база ондо жеткен турар. Анайып, журтта кандый ла керек тенек Дадаш жогынан болбойтон. Санаазы соксоо уул теерменге келзе, кулур уруп бергилейтен. Кем-кем мал сойзо, бажы лашыйрактары ого једжетен. Соксоо, тенек уул ачынарын билбейтен. Онын учун улус оны кокырлайтан:

— Дадаш, сен Гадималдын үйиле кожо уйуктадын ба?

— Уйуктагам.

— А Гамидтин үйиле?

— Көп катап...

Мындый кокырларга журтта кем де ачынбайтан.

Деремнин балдары Дадаштан айрылбайтан. Олор оны печенье-ле, конфетле күндүлегилеп, эртен кандый күн болорын айдып берзин деп сурап туратандар. Ол јакшы күүндү болзо, балдарга мынайда куучындап туратан:

— Эртен булут јок, ајас күн турар, кезектей ургун јаштар болор. Кохалда изүү 80 градуска једер, Иариглалда бир градус јылу турар. Кушкаштар жымырткаларынан чыгып, учар. Врнна, Марьяк, Даргина! Э-э, көрмөстөр менин кийнимнең ары једип келди!..

Бу сөстөрднн кийнинен ол качып, јүгүретен. Кезикте ол јүгүрбей, балдарга оны истежип турган көрмөстөр керегинде куучындайтан.

Бүгүн Дадаш айлына бир таарга толтыра јыртылып калган эски галошалар ла сөктөр јууп экелди.

— Эне, эне...

Энези айлынан чыкты:

— Не болды, кару уулым?

— Эне, бу эски галошаларды мен эмди ле кайылтала, сеге жагы галошалар эдип берерим.

— ...

— Эне, эне

— Не, не болды, балам?

— Эне, бу сөөктөрдү көрзөгү Мен олордон сахар эдерим.

Дадаш эски галошаларды жагыс жерге чоғоло, керосиннен уруп, өрттөп ийди. Эски галошалар ышталып күйүп жадарда, уул экелген сөөктөрин чеденди ажыра таштагылап ийди. Эмди ол туранын жанында жагыс ла нени эдерге сананганын ундып койоло, базып жүрү. Энези база ла ыйлай берди: «О, улу аллах, менин уулымнын сагыжын орныктыр, ол эмезе менин ал-сагыжымды алып, ого — балама бер. О, улу аллах!» Сариянын мынайып, ыйлап-сыктап, аллахтан болуш сураганынан бери эмди он беш жыл өттү. Же аллахтан каруу да жок, эзен де жок.

* * *

Бир катап журттын аксагалдары Абыш өбөгөнгө келдилер. Журтта кандый да жаан керек оло жогынан өтпөйтөнүн улус жагыс билер. Еддипарда аксагалдардын сөзүн укпас, жакарузын бүдүрбөс кижини энезинен чыккалак деп айдыжып жадылар.

Аксагалдар келерде, Абыш сүрекей кайкаган, оло не келгенин оңдобой отырган: «Менде кудалагадый оңду бала да жок, бу не келген улус болотон?». Айылдын ээзи жердеги төжөктин үстине жымжак жастыктар салып, айылчыларды төр жаар кычырды. Айылчылар жалбактанып отыргылап, таңкы камыскылап, канзалажа бердилер. Абыш олоордын бирүзине көрөт, экинчизине көрөт, же нени де оңдобойт: «Солмазты сөстөп келген улус болор бо? Же ол кемге керектү? Журтта кыстар толтыра».

Чын, Солмаз сүрекей жараш кыс, оноң иштегеней Онын жаан кара көстөри, узун жараш кирбиктери, коо сыны кандый уулдын жүрегин шимиретпеди эмеш. Же андый да болзо, үскер, тил жок келин кемге керек ол. Абыштын үйи база неме оңдобой, өбөгөннө жаар суракту көрди. Же ол бойы да нени де билбес, үйинин көрүжине ол жагыс ла ийиндерин мыкынды. Абыш кенейте мынайда сананды: «Оло Дадаш менин буруумнан улам жүүлгөн деп билгилеп алды эмеш пе? Же менде сок жагыс керечи — аллах. Жагыс ла ол билер Айса болзо, аллах ол керегинде аксагалдардын жанында молла Джавадка айдып берди эмеш пе?..»

Аксагалдардын бирүзинин сөстөри Абыштын карыкчалду санаанын үзе сокты:

— Уксаң да, Абыш

— Угуп отырым

Джавад мынайда айтты:

— Бис, аксагалдар, шүүжип көрөлө, түп-шүүлтеге келдис. Бойыстың калажысты сениң тендириңе быжырза, jakыс болор деп саянанды. Сен оны кандый деп көрүп туруң?

— Нени айдарга турганыгарды мен чек ле ондобой отырым.

— Мында ондоор до неме жок — деп, Джавад айтты.

— Же мен чынын айдадым. Меге не де jарт эмес.

— Бис Дадаш уулысты ла Солмаз кызысты айылду эдерге турубыс.

Абыштын көстөри карануйлап, бажы айлана берди. Ол чыдажын болбой, кыйгырып чыкты:

— Слер нени айдып турыгар?

Оны токынаттылар:

— Сен бала эмезиң, Абыш. Незин тегин кыйгырар. Бис бойыбыстың күүнибисти айттыбыс. Jөпсинзег — алкыш, jөпсинбезег — база алкыш.

— Слер бого калас jерге келгенигер! Эмди мынан ары түрген тайылыгар! Оноң өскө мен эмди ле керосиннен чачала, бу тураны өртөп ийерим. Менде jүүлгек Дадашка беретен бала жок!

«Jүүлгек» деп сөс айылчыларды там ачындырды. Аксагалдар отырган jерлеринен түрген тура чыктылар.

— Алдырбас, бис барарыс. Же сеге бир недеге берип жадыбыс. Бу өйдиг туркунына сениң бу журтта jыдың да артпазын.

Абыш манзаарганына нени айдарын таппады. Аксагалдар оны мынайып жаман көрөр деп, кем-кем ого озо айткан болзо, ол качан да бүтпес эди. Андый сөстөрдиге ого — Абышка кем де айткалак.

Кудалар jүре бёрдилер. Jетире ичпеген чайлу сегис аяк артты.

Абыш верандага чыгып, азыйда алыча агаш өскөн jер жаар көрди. Ол агаш эмди жок. Оның ордында эки этаж жараш клуб туру. Же Абыштын көстөрине озогы агаш ойто ло көрүнди. Ол агашта, будактардың ортозында жажынып калган, кичинекей Дадаш отыры. Уулчак койнынан жажыл jинлектер чыгарып, Абышка сунат, күндүлейт. Абыш бек колдорыла уулчактын тамагынан каап алып, бакурулдай берди. Ачышган өбөтөн колдорын божодып ла нийерде, көстөрине катап ла Дадаш көрүнди...

«Ол тушта сени, ийттиң балазын, jетирер jеринге ары jетирип салар керек болгон».

Абыш бойының санаазына кыртыштанып, мынайда айтты:

— Жаңыс ла ол jетпеген сеге!

Абыштын кулактарына Джавадтын сөстөри катап ла торгылды: «Бис Дадаш уулысты ла Солмаз кызысты айылду эдерге турубыс». Ох, ол Джавад Абыштын колына эмди ле келип кирген болзо, ол оның бажын такаанын бажын чылап, үзе гартар эди. Оноң ол бойында мынайда сананды: «Айса болзо, Джавад уйку аразында аллах-

ла куучындашкан. Онон аксагалдарды жууп алала, келген ол. Оны ачындырбай, ол керегинде сурап угар керек болгон. Абыш аллахтан сагыш жок коркыйтан. А молла Джавад дезе аллахтын болушчызы.

— Эй, үй кижги, сен кайда? — Абыш үйине кыйгырды.

— Не болды? — Үйи жүгүрип келди.

Абыштын үйи тегин де оныла куучындажарга торт ло чыдашпай турган болгон.

— Билерин бе, озор не керектү келип жүрген?

— Нени де билбезим, сенин бажынгла чертенип турум!

— Аамай кадыт, бойыннын бажынгла чертен, менинин тийбе!

— Же, же — «менин бажымла».

— Барып, балагла куучындаш. Оны кижиге берип жадыбыс.

— Чын эмеш пе? Кемге?

— Жүүлгек Дадашка.

— Не, Дадашка?

— Јарт айттым ийне, жүүлгек Дадашка деп. Бойыннын түлей балагла кожо тайылгыла мынаг ары! — деп, Абыш кыйгыра берди.

Үйи текпишти төмөн түжүп браадарда, Абыш ого мынайда жарды:

— Сен ондо көп тарарайлабай, түрген жартап бер, жөпсинзин. Ускер кижги кемге керек ол. Жөпсинзин, онон өскө экилене једижер.

Солмазтын энези куру көнөкти тизезине көнгөрлө, онын түбине алакандарыла согуп, тойдын күүзине түней эдип түнгүреде берди. Экинчи этахта Абыштын чугулданган үни угулды:

— Эй, эрликтин каты, сен ондо нени түнгүреде бердин. Мен сени ойнозын деп ийдим бе, кандый?

— Адазы, аллахтын адына бери түшпе, мен тил жок балага онойдо жартап жадым.

Абыш эмеш токнай берди: «Тил жок баланы энезинен өскө кем ондоор? Байла, онойып жартап турган туру». Мындый санаанын кийинде ого бойына да, үйине де, кызына да карамы келди.

Алдындагы этахтаг көнөктин кагыраган табыжы угулат. Абыш веранданын полындагы јуртыктаг шыгалап көрди. Энези көнөктин түбине согордо, кызы танцевать эдип турды. Онон кенейте онын көстөрине Солмазла кожо Дадаш танцевать эдип туру деп көрүнди. Абыш оозынаг чыгарга турган кыйгызын токтодып, стенеге бажыла тын түртүрип ийди...

Үйи једип келерде, Абыш сурады:

— Же не? Түрген айт, чойбөй.

— Жөп, ол жөпсинген — үйн түрген, јымжак үниле айтты.

— Бойы айтты ба?

— Көбркйди оны, ол канайып айдатан! Мен ого жартагам, ол де-зе ондогон, сүүнген...

— Ээ... тижи немени — Абыш чугулду каткырды.

Эртенгизинде Абыш Джавадтын айлына келди. Айылдын ээзи жымжак жастыктын үстинде чай ичип отырды.

— Кудайдын айылчызы керек пе? — деп, Абыш эжиктен жалканчган үниле сурады.

Джавад мендебей көрүп отырала, кажы ла сөсти кемжиген немедий мынайда айтты:

— Аллахтын айылчызы — бистин айылчыбыс.

Абыш өбөгөн эжиктен түргөн киреле, айылдын ээзи көргүскөн жерге отыра берди. Джавадтын үйи чай уруп береле, билген неме чилеп, чыга берди.

— Мен слерге мени аксакалдарла өптү-жөптү куучындажарга болушсын деп келдим.

— А не жарабайтан, болужарга да жараар. Сен бистин жөпти жаратын ба? Солмазты Дадашка береринг бе?

— Бербей а, не бербейтен?..

— Же жакшы, ол ло тушта жөпсинер керек болгон. «Сен не? Сенег де артык күлүктерди толгогон эмейис» — деп, Джавад бойында сананды.

— Менде сок жагыс сурак бар — деп, Абыш тыркыраган үниле эрмектенди.

— Сурагынды айт.

— Слер мени келип жүрди деп кемге де айтпагар. А эртен десе аксакалдарга Абышка база катап барып келектер, онын чугулы чыккан болор деп айдыгар...

— Жок, — Джавад онын куучынып үзүп ийди. — Менин андый куурмакка барар аргам жок. Орө турган кудай меге андый төгүн неме эдерге бербей жат.

Абыш бу эг калганчы сүмези бүтпезин жарт билип ийди. Ол Джавадла жөпсинижип, айлы жаар күйн-күч жок басты.

* * *

Ол күн Дадаштын ла Солмазтын тойы болгон. Еддипарда бу тойго ончо улус белетенген. Жагыс жердин улузы төрөөн-тугандар — ончозы Сарияга болуштылар. Бир кижн кой экелген, экинчизи кулур, учинчизи база нени-нени: «Санааркаба, Сария, уулынды айылду эт». Жакшы той болды.

Тойдын эртенгизинде бастыра айылдарга солун табыш жайылган тил жок Солмаз куучындай берген.

КОКЫРДЫН ТОЛЫГЫ

Күүгей Төлөсов

КАНДЫЙ ЖАКШЫ ГОРОДТО ЖАДАРГА

(Мещаниннинг сагыжы)

Кандый жакшы городто жадарга:
Барайын ла дезен — ме, сеге автобус.
Алайын ла дезен — магазиндер жанында,
А оромында дезе көлзөгөн улус.
Кандый жакшы городто жадарга...

Төрөгөн кой мекиренип сени
Түн ортодо ойгоспос мында.
Карамтыгып, кармадап тос бедреп,
Сыйманбазын сен мында качан да.
Кандый жакшы городто жадарга...

Таң алдында шаптыган соокто
Уйдын ачу мөбрөжин укпазын.
Тере тонду уулдар терлеп,
Кажагандар күрегенин көрбөзинг.
Кандый жакшы городто жадарга...

Он до конок туранган чыкпай,
Сен жадарын мында сайрап,
Телекейди телевизор ажыра
Сен көрөрүн жууктада тарттырып.
Кандый жакшы городто жадарга...

Сүт, калаш, каймак керек пе? —
Магазинде ончозы толтыра.
Ачу ажын, сыразын күүнзезен —
Артыгынча ал — соотоорго.
Кандый жакшы городто жадарга...

«Жагыс мен ле жакшы болойын,
А өскөзине — чыкырып берейин...»

Канча калык ортодо сенинг
Билбес ине мындый сагыжынг.
Кандый јакшы городто јүрерге...

Галстукту, костюмду ла бол,
Болчон кайнап, мендебей ле бас.
Куучын айтсаң — табыланаачы ла бол.
Көрүмјиге, тоомјыга чыгарың удабас.
Кандый јакшы городто јүрерге...

Келишкен јерге чала кезедип,
Чала кертеге отырып та ийбей.
А јамылулардын алдына јалакай болуп,
Чагана чылап, јапшына да бербей.
Кандый јакшы городто јүрерге...

Баалу-чуулу госстрой материалын
Поллитра да јогынап тажып албай.
Тенериге јеткен өргөни мында
Тегинге јуук тудуп албай.
Кандый јакшы городто јадарга.

«Суу јабыс јерден ажатан...»
Кирелү кижиге не геройлонбос.
Је тоомјызы јаан улустар алдына
«Өлбөгөн јабыс болуп не кубулбас?...»
Кандый јакшы городто јүрерге...

...Айтсаң, айтсаң, айтсаң меге?
Чечек четке бир де мүргибей,
Алдынап јараш не өзөт не?
«Мен ончозынап бийик ле јаан» — деп,
Јаш агаштар не јайканбайт не?

Ўыбаш Қайнчин

БОЛУЖЫГАР!

(«Литгазеттин» 16-чы страницасын өткөнип)

Күндүлү нөкөр редактор!

Јаан сөстө јажыт јок, улу сөстө уят јок, Слерге чынын бичип
отырым. Артык аргам јок.

Бүдигер, бу калганчы жылдарда менин бичиген анчылар, андаркуштар, ар-бүткен керегинде куучындарымды меге нйдим Тайгыл айдып берген. Менин бичиктерим текши жарлу: «Коркынчак Койонок», «Жылбындуш Түлкү», «Санаалу Турна», «Аба-жайзан Айу», «Уурчы Бору», «Жыду жеекен», «Таг атканы», «Энгир киргени» ле оног до өскөлөри. Мени, айылдаг чыкпас, конторого чотчы болуп отырган кижини, ондый куучындарды канай бичиген деп бодоп турыгар. Ол куучындарда үзе чын көслө көргөн учуралдар, кайкамчылу кылыктар, ар-бүткеннин кеен жаражы, кижн талар кокыр. Олорды менин ийдим Тайгыл ол анчыларла кожо андап жүрүп, бойы эткен де, көргөн дө, истеген де, жыткарган да, уккан да, түнде көсмөкчилеген де. Шак бу мынанг, бойыг ченейле, оног чын этире бичи деген сөс чыгып жат. Мынын учун ол менин куучындарым улус орус тил ажыра улу совет албатылардын да, бир кезек өскө дө ороондордын тилдерине көчүрилген. Меге оног келген гонорар-акча балдарымды азыраарга жаан жөмбүнн болгон.

Же эмди — бир жыл болды — менин айлыма бир бичиничи айылдап келген. Онын чын адын бичибей, J. Ч. У-ла деп айдайын Слерге ол кижн жарт болбой. Ол городто кабинетинде отырала, база ла андар, андаш, ан-куш, ар-бүткен керегинде бичип, менин калажымды блаашкан кижн.

Ол бистинг айылга отырала, меге жаңы бичиген «Калжан Борсыкты канайда андаар» деп куучынын кычырып отырган. Отырганча, эжикте жаткан Тайгыл та ненин де учун байагы бичиничиге жууктай базып келеле, оны карызынан ала койгон. Байагы бичиничи десе, эмеш калагы кижн, энчейген бойынча менин Тайгылымды кулагынан тиштеп ийген.

Эмди менин комыдалым: онын ла кийнинде менин Тайгылым меге нени де куучындабас болды. Бойымнын бичигенимди Слер печетке салбай жадыгар.

Менин сурагым: ол J. Ч. У-нын гонорарларынан меге бир кичинек ийип турар арга бар ба? Балдарга калаш алып берерге.

Тайгылым эмди ийт ле ошкош ийт болуп калды. Ветеринар да болужып болбоды.

Болужар болорыгар деп иженип, бичиничи Е. Ш. Б.

P. S. Мен ол J. Ч. У-га бойына база бичигем, же оног меге каруу келбейт.

МЕН ЈИИТ ТУЖЫМДА

(Бир кезек бичиичилер бойнын јаш тужын канайда эске алынып тургулаганы керегинде)

Ол тушта десе мен чып ла чын јиит болгом. Тегин колхозчы койчынын уулы билгирлерге сүрекей этире тартылгам. Је ол тушта кайдан эмдиги чаазын... Чаазын бар болгон болзо, мен мынан да көпти бичип койор эдим. Анчада ла јуранарын, анчада аттар жураарын, сүүрим. Мынын учун күнүн ле кой сугатан чеденди айланарым. Бу ненин учун десе салкын каа-јаада кайдан-куйдан кандый-кундый чаазын экелип, ол чеденге кептел, илип салатан. Мен карандашла эмес, корголжын окло бичийтем.

Бир күн — аяс күн, јок, јут күн эмтир, — јаскыда, уй, кышкыда туру ине, мен баштапкы ла катап деремне түшкөм.

Ол тушта бистин јаңы ла тѳѳѳлип турган јап-јаңы совет јуртыбыста Шынкылдуш деп эмеген јуртаган. Јакшы ла јенил јүргөн, керек десе ударник эмеген болгон, онон кенете ле келип оорыган. Туруп болбой, суна јада берген. Узак јаткан. Огѳѳни, балдары ого кам алдырткан. Ол камнын келгени санаама јарт кирет. Кизи оны кам эш болор деп бодобос, јаба карыш сынду, јаскы кодүртке койго түйней кам болгон. Кѳстѳри чылбыраг, чилекейи јаантайын агып јүрер. Мынан улам тонынн ѳмүри карара кадып калган јүретен. Керек десе онын ады да санаама кирбейт.

Бот, камнын сырангай ла тоскынып, тодолоп турган ѳйи... Айла сѳстѳри кандый јараш десеер: «Арка-сынн сергидигер, ар-санаазын јенилтигер. Тук эдерге уйку беригер, туруп базар ийде беригер...» (Эмдиги улустын санаазы булгалбазын деп, онын сѳстѳрин ончо бичибей јадым.)

Бот бу тушта јаңыртык орында чылаазын јок јаткан эмеген кенете јанындагы борбыйды тал тайагыла «түп» этире согуп ийген:

— Бу күрүмди токтодыгар, токтодыгар! Мен ударныйык! Түрген дейдим! Түрген! — дейле, је ѳндѳйип болбогон.

Шынкылдуш эмегеннин ѳгѳѳни ле сыгындый эки уулдары чек ле ијееринип, оозы кѳбүкшип калган камды јуура-мыра тудала, чыгари мергедегилеп ийбей кайтсын ол. Ол тушта камда чүм-чам јок. Кам бойы бистерден, комсомолдордон, коркып, тунүри јокко камдап турган тужы. Ол эки уул десе јаңы ла комсомолго кирген болгон.

Эмеген кыймык та этпей, узак-уза-ак јаткан.

— Эмди мени эликпутка апарыгар — деп, эмеген колын күч јок жаңып, араай јакарган. — Мен ѳлѳтѳн болзом, је эликпутты божодо-ло, ѳлѳр учурлу.

— Бу сен кангырап турган болдын, энези? — деп, ѳгѳѳни кайкаган.

— Бис эмди ле барала, ол ликбестин качызын бого алдыртып келерис, эне! — деп, эки уул энчейе тўшкен.

— Жок, жок — деп, эмеген бгдбс эткен. — Мен бастыра ла улус чылап, жекзаменди айылда эмес, ышколдо табыштырар учурлу.

Канайдар, эки уул энезин школго кучактап жетиргилеген. Мыны мен көрүп ле турбай. Ликбестин; үредүчизи Болот Ивановичтин ол Шыңкылдуш эмегенге берген сурактары санаамнап чек чыкпайт.

— Бичип билеригер бе, Шыңкылдуш-эжебис? — деп, Болот Иванович сүрүк тоны кыярт эдип, туруп чыккан.

— Билерим — деп, эмеген колын бош жаптыган. — Же эмди мен, оору киж, канай бичинр болор деп.

— Бу мыны кычырып ийгер, эжебис! — деп, Болот Иванович доского жаап этире «БЕШЫЛДЫК» деп сөс бичип ийген.

— Кычырып та ийер эдим ле, же көстөрим оноп болкый немеге жетпейт жат — дейле, эмеген уур онтогон. — Калак ла калак, киж блө бербизин.

— Физкультура...

— Же оны сеге менингу уулдарымнын бирүзи эдип берзин. Мен учун...

— Жб... Уредүге күүнзеп жүрбейтен де киж болзоор, канайдар... Орус тил билеригер бе?

— Билерим. Жа жазнайт. Магазин, машыйна, колхоз, эликпут...

— Же экзамендерди жакшы табыштырдыгар, Шыңкылдуш-эжебис! — деп, Болот Иванович жардак унчугала, жарык күлүмзиренип, эмегенге кере бичик берген. Эмегенин оң колын эки колдоп, бек туткан. — Ликбести божотконыгарла уткып турум! Жакшы жүригер! Сукадык күүнзейдим!

Бот бу тушта не боло бергенин көргөн болзогор! Эмеген... эки будына туруп чыккан!

— Айтканыгарла болзын! Эзендик ле болзын! — деп, эмеген тал тайагыла «шыйт» жагып ийген. — Жаранзын жапгы жүрүм!..

Мынын кийинде Шыңкылдуш эмеген ойто ло уй саап, ударник, стахановка, озочыл болуп, узак жүрген.

Менинг дезе газетке баштанки бичиген заметкам ол Шыңкылдуш эмеген керегинде болгон.

Л. Кокышевтин нөкөрлик кокыр журуктары

Л. В. Кокышев жаныс ла жаан жайалталу поэт ле писатель болгон эмес, ол анайда ок жүзүи башка музыкальнйй инструменттерле де ойноп, нажыларына, таныштарына каткымчылу журуктар да журайтан. Кезик аразында кижинин ичи тыдыла бергедий онын көп тоолу журуктары эмди де көрүш-таныштарынын архивтеринде жадып жат. Бистин альманагыс келер номерлеринде онын поэттер Эркемен Палкинди, Паслей Самыкты, Александр Ередеевти ле өскөлөрни де жураган нөкөрлик журугын саларга белетеп жат.

Бүгүнгү бу номерде нөкөрлөри Аржан Адаровко до Борис Уваичиге учурлаган онын журугын салып турус

ТУУЛУ АЛТАЙДЫҢ МУЗЫКАЛЬНЫҢ ЖУРУМИ

Улу Октябрьский социалистический революция жеткен шылтуунда бистинг ороондо журтаган албатылардын, ол тоодо азында бойынын бичиги жок ук албатылардын национальный кеберлү, социалистический учурлу культуралары өзөр элбек жолдор ачылган. Бистинг ороондо нациялардын ла ук албатылардын культуралары жаранып өзөри олор бой-бойына болушканы, өмөлөшкөни ажыра өдөлө, исторический кыска бйдиг туркунына жаан једимдерге једин алды.

«Кажы ла нация өскөлөринен үренер аргалу да, учурлу да» деп Карл Маркс айдып туратан. Ол улу шүүлте јүрүмдү болгоны бистинг орооннын албатыларынын јүрүминен көрүнөт. Бу статьяда бис музыкальный культуранын кезик сурактарын јартаарга турус. Нациялар бойынын өзүминде бой-бойына болушып, өмөлөжөри музыкальный эстетикада база жаан учурлу. Кажы ла албатынын музыкальный культуразы эл-жоннын текши культуразыла, социальный јүрүмининг кемиле колбулу бололо, бойында ээжилерлү болуп јат.

Темдектезе, алтайлардын музыкальный фольклорында албатынын јурумунде болгон ло болуп турган керектерди көргүскен көп кожондор бар. Кажы ла чакта, албатынын јүрүминде болгон кажы ла исторический учуралда ол өйди керелеген кожондор табылып турган. Кожоннын национальный кебери — Алтай јерин өштүлөр тоногону керегинде исторический кожонды да эмезе улус модорложып, шоодыжып кожондогон табышкартарды да алза — јаныс ла темазынан ла учурынан билдирип турган эмес.

Алтай албатынын кожондоры сөстинг баштапкы үйелери рифмовать эдилгениле, көн сөстөр ун алышканыла, неле-неле тунгдештиргениле аныланат. Је алтай албатынын музыкальный культуразы, онын тоболгоңи, өзүп келген јолы эмдиге јетире теренжиде шингделбеген деп айдарга јараар. Јебрен өйлөрдөн ала Туулу Алтайда журтаган албатынын музыкальный культуразын керелеп көргүскен бичиктер ле өскө до немелер ас учуран јат.

Ол јанынан учурлу дегедий сок јаныс неме — Улаган аймакта Пазырыкта јебрен улустын сөөктөрүн корымдап јууган јерлерди ка-

зарда, археологтор тапкан музыкальнй инструменттер (арфалар, барабандар).

Сибирьдин албатыларынын, ол тоодо алтайлардын, музыкальнй культуразы керегинде он сегизинчи — он тогузынчы чактарда Сибирьле жорыктан шинжү өткүргөн ученыйлардын иштеринде айдылганы бар. Түштүк Сибирьдеги тюрк утку албатылардын кожондорун, чөр-чөктөрүн, табышкактарын» жууп бичийле, жарлаган. Ол жуунтыда кезик кожондордын ла кай чөрчөктөрдүн күүлери ноталап бичилгени жаан учурлу.

Өткөн чактын 60-чы жылдарында алтай улустын жалын-жүрүмүн жарлу тюрколог В Радлов шиндеп баштаган. Ол «Түштүк Сибирьде ле Дзюнгор Чоля журтап жаткан тюрк утку улустын кожондорун, чөр-чөктөрүн, табышкактарын» жууп бичийле, жарлаган. Ол жуунтыда кезик кожондордын ла кай чөрчөктөрдүн күүлери ноталап бичилгени жаан учурлу.

Алтайлардын музыкальнй культуразын эн ле тын шиндеп, бойыннн иштеринде көргүскен кизи — А. В. Анохин. Андрей Викторович алтай албатынын этнографиязы ла фольклоры аайынча жүзүн-башка материалды жирме жылдын туркунына жууган. Ол үредүчи, композитор, хормейстер ле этнограф болгон. Бойы, алтай тилди сүрееп жакшы билер кизи, алтайлардын беш жүстен ажыра кожондорун бичиген, сегис жүске шыдар күү-күрмедгендерин ноталаган. 1908 жылда А. В. Анохин «Алтайлардын, монголдордын ла шорлордын албаты творчествозы керегинде» доклад бичийле, Томскто орус музыкальнй обществонын жуунында кычырган.

Совет жаннын жылдары тура берерде, А. В. Анохин Алтайда көп катап болгон. 1925 жылда Ондой аймакка жорыктап жүреле, ол албатынын кожондорун ла чөрчөктөрүн бичиген. «Ырыстын кожонгы» — жаны жүрүм, Совет жан керегинде алтай албатыдан бичиген баштапкы кожон. Алтай улустын музыказы жаннан база жаан шинжү өткүрген А. Кочарян бичиген: «Алтайлардын музыкальнй культуразы этнограф-композитор Андрей Викторович Анохиннен башталып жат».

А. Кочарян бойы алтай баатырлар керегинде кай чөрчөктөрдү шиндеген. 1933 жылда онын «Ойротиянын кожондоры» деп адалган кизи чыккан. Ол ок жыл А. Кочарянын чыгарган баштапкы музыкальнй жуунтызы Горно-Алтайсктын музейинде жалын жат.

А. Кочарян, А. Анохин чилеп ок, алтай музыканын учурын, онын агылуларын шиндеген Алтайда Совет жан турган согында бистин орооннын музыкала колбулу эл-жоны алтай музыкальнй фольклорго жаан ажару элип баштаган.

Оны Туулу Алтайга Москвадан, Ленинградтан ла Новосибирсктен көп композиторлор келип жүргени керелейт. Одузынчы жылдарда бистин областта творческий командировкада А. Данилин, И. Рыж-

кин, Н. Раков, В. Мурадели, Б. Сальмонт, М. Невитов, А. Новиков, А. Ильин, өскө дө көп композиторлор болгон.

Областной газеттерде алтай музыкальный культураның сурактары айыныча бир канча статьялар чыккан. Темдектезе, Москвадагы консерваторияның доценти И. Рыжкин, композиторлор В. Мурадели ле Н. Раков бичиген «Азияныч ончо албатыларына јозок» деп статья «Красная Ойротия» газетте жарлаган. Ол статьяда мындайда айдылган: «Ойротияның музыкальный культуразында Азияныч өскө албатыларының музыкальный культуразыла түңгей немелер көп. Алтай албатыныч музыказы өзүп турганы СССР-дин бастыра албатызына јозок».

1936 жылда областта драматический театр ачылганы алтай албатыныч текши культуразы ла музыказы там өңжип өзөрине сүреен јаан јөмөлтө эткен. Ого јетире революция, јаңы јүрүм керегинде кожондор ас болгон. Социализмди төзөөр, ороонды корулаар задача-ларга учурлаган үлгерлер бичилген, кожондор чүмделген. Јаңы алтай музыкальный культура корболоп өзүп баштады. 1936 жылда «Советский музыка» журналдыч 12-чи номеринде алтай албатыда јаңы совет јүрүм көргүскен кожондор боло бергени темдектелген. Андый кожондор Туулу Алтайда көптөгөни Сибирдин композиторы А. М. Ильинниң ижиле колбулу.

А. М. Ильинниң Туулу Алтайдагы баштапкы јаан ижи — П. В. Куцияктың национальный театрдыч 1938 жылда тургускан «Чейнеш» деп пьесазы музыкала чүмдегени. Композитордыч экинчи јаан ижи — Н. Улагашевтиң кайлаганы айыныча тургускан «Уч кыс» деп пьеса-зы чүмдегени. «Чейнеште» композитор ойындарды алтай кожондор-ло чүмдеген болзо, «Уч кыс» деген пьесада, кожондорло коштой, бүткүл музыкальный ойындар бар. темдектезе, «Кажагайдыч комыдалы» ла пьесаныч учында «Кумдузакка мак!» деп јыргал.

Композитор А. Ильин музыкальный коллективтерге, туш кожончыларга бир канча јаңы кожондор бичиген. Ол анайда ок алтай фольклор айыныча эки јаан музыкальный иш чүмдеген: орус албатыныч инструменттериле ойшойтон «Алтай сюита» ла алтай албатыныч «Торко Чачак» деп чөрчөги айыныча анайда ок адалган балет.

Алтайлардыч музыкальный фольклорыч јуур ишке бойыныч јөмөлтөзөни Сибирдин база бир композиторы, РСФСР-дин искусство-зыныч заслуженный ишчизи А. П. Новиков эткен. Алтай куулер айыныча бу композитор јазаган «Аргымак», «Алтын бичигис» эмди алтайлардыч сүүген кожончы боло берди.

Алтай профессиональный музыка төзөлгөниле кожо алтайлардыч оос музыкальный чүмделгези база тыгыган. Ол анчада ла атту-чуулу алтай кайчы, орден тагыган Н. У. Улагашевтиң произведение-теринен көрүнөт.

Алтай фольклордо аңыду јерде исторический кожондор туруп јат. Олорды албаты бойы чүмдеген. Темдектезе, Оңдой аймакта Ку-

ладыда журтаган кожончы Сорпиг Этепов «Ленинге мак» деп кожон чүмдеп бичиген. Ол кожонды улу башчынын чыккан күнинег ала 100 жылдыгына учурлалган концертте кожондогон.

Бойынын көп кожондорун андый эп-сүмеле жайалталу алтай композитор Александр Тозьяков бичиген. Онын кожондору ла оркестрге бичиген произведениелери жаап макта.

Алтайдын ленинский комсомолынын лауреады, композитор Владимир Хохолковтын кожондору Алтай жеринде элбеде жарлу.

Алтай албатынын музыкальный инструменттеринег оркестр төзбөр иш өдүн жат. Кезик алтай кожондор пластинкаларга бичилген. Же олоордын тоозы эмди тургуза ас.

Горно-Алтайск городто ла областьтын аймактарынын көп журттарында балдардын музыкальный школдоры иштеп жат. Областной библиотекада музыканын анылу фонотеказы бар. Мында лекциялар кычырылат, туштажулар, семинарлар өдөт. Музыкага жайалталу көп жашбөкүрим музыкальный училищелерге ишилет.

Калганчы жылдарда Туулу Алтайдагы музыкальный жүрүм керегинде жаап статьялар «Советский музыка» ла «Музыкальный жүрүм» журналдарда чыгып туру.

1975 жылда «Советский музыка» журналда жарлалган Ч. Бахтияровтын «30 жыл өткөн жол» деп статьязында тувалардын, калмыктардын ла алтайлардын культуразын ичкери көндүктирген баштапкы композиторлордын — А. Чыргал-Оолдын, П. Чонгушевтин де Б. Шулгынинин ады адалган.

«Россиянын музыказы» деп жууптыда (1976 ж. чыккан) СССР-дин албаты артизи, Социалистический Иштин Геройы, профессор Назиб Гаязович Жигановтын статьязында алтай музыкальный культуранын бзүминде тутактар темдектелди. Кожоннын обществозын тыгыдар, алтай фольклордын ансамблин төзбөр керек, композиторлор поэттерле кожо иштеер учурлу деп айдылган.

Биске бүгүн иш керегинде, иштин озочылдарына учурлалган кожондор, кокыр-кожондор керектү.

Областыта жапы баштап бичип турган композиторлордын семинарларын өткүргени, олорго Барнаулдан, Новосибирсктен, Москвадан профессиональный композиторлор алдырганы тузалу болор.

Национальный театрдын спектакльдарын алтай музыкала көптөдө чүмдеер керек. Жайалталу жашбөкүримди үредүге ийер керек. Горно-Алтайск городто искусствонун училищезин де төзбөргө жараар эди.

БАЖАЛЫКТАР

Ю. С. Знаменский Албатынын куун-санаазын чокым керектерге	3
---	---

БИСТИНГ КЮБИЛЯРЛАРЫС

А Адаров. Бистин оморкожыс	9
А Ередеев. Музыконт жайалталу болгон эди	15
Б Суркашев. Оныла оморкойт алтай чумделги	17
С. Манитов. Сенин керезинге	18
Ј. Кыдмев. Бистинг Јердинг балдары	19

КУУЧЫНДАР

Ј. Каинчин. Абаам	21
Т Торбоков. Јартамал	28
Н Бельчекова. Ойи ыме	30

ЈАҢЫ УЛТЕРЛЕР

Э Палкин. Сары кобынын боочызы «Озёк ичи — ак чечек», «Јаантайын нени тымк санап»	37
---	----

ДРАМАТУРГИЈА

А Адаров. Сан башка кижии	39
---------------------------	----

БАЛДАРГА

Н Сабашкин. Сыгндар Элик	67
--------------------------	----

ЈИИТ УНДЕР

Б. Бурмалов. Эдер иштер эм де көп. Агару элес керегинде јанар Кёки, элгерим, кёки Элчиге барган кезердин элине айткан сёзди	73
Т. Садалова. Айдынг тундеги соната. «Олјондо ортолык бар...»	75

КОЧУРИШТЕР

Л. де Вега. Сумелё кыстын суужу П. Самык көчүрген	76
С. Сахавет. Алчы агажынын чечеги В. Тоенов көчүрген	84

КОКЫРДЫН ТОЛЫГЫ

К. Тёльсёв. Кандий јакшы городто јадарди (Мештинини сагыжы)	93
Ј. Каинчин. Болужигар?! Мен јиит тужымда	94
Б. Шулъгин. Туулу Алтайдыг музыкальный јурфуми	
Н. Толошев көчүрген	99

КАТУНЬ ГОЛУБАЯ

ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ СБОРНИК

На алтайском языке

Редактор Б. Ч. Телесов. Ответственный за выпуск З. Ш. Шинжина. Художник В. И. Ортогулова. Художественный редактор В. И. Ортогулова. Технический редактор М. Г. Шеленова. Корректор С. С. Торбоков.

Сдано в набор 01.11.83. Подписано в печать 20.12.83. АН 09756. Формат 70×84^{1/16}. Бум. тип № 3. Гарнитура литературная. Высокая печать. Усл. п. л. 7,08. Уч.-изд. л. 6,45. Тираж 1000 экз. Заказ 4292. Цена 45 коп.

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, 659700, г. Горно-Алтайск, ул. Горно-Алтайская, 36. Горно-Алтайская типография, пр. Коммунистический, 27.

